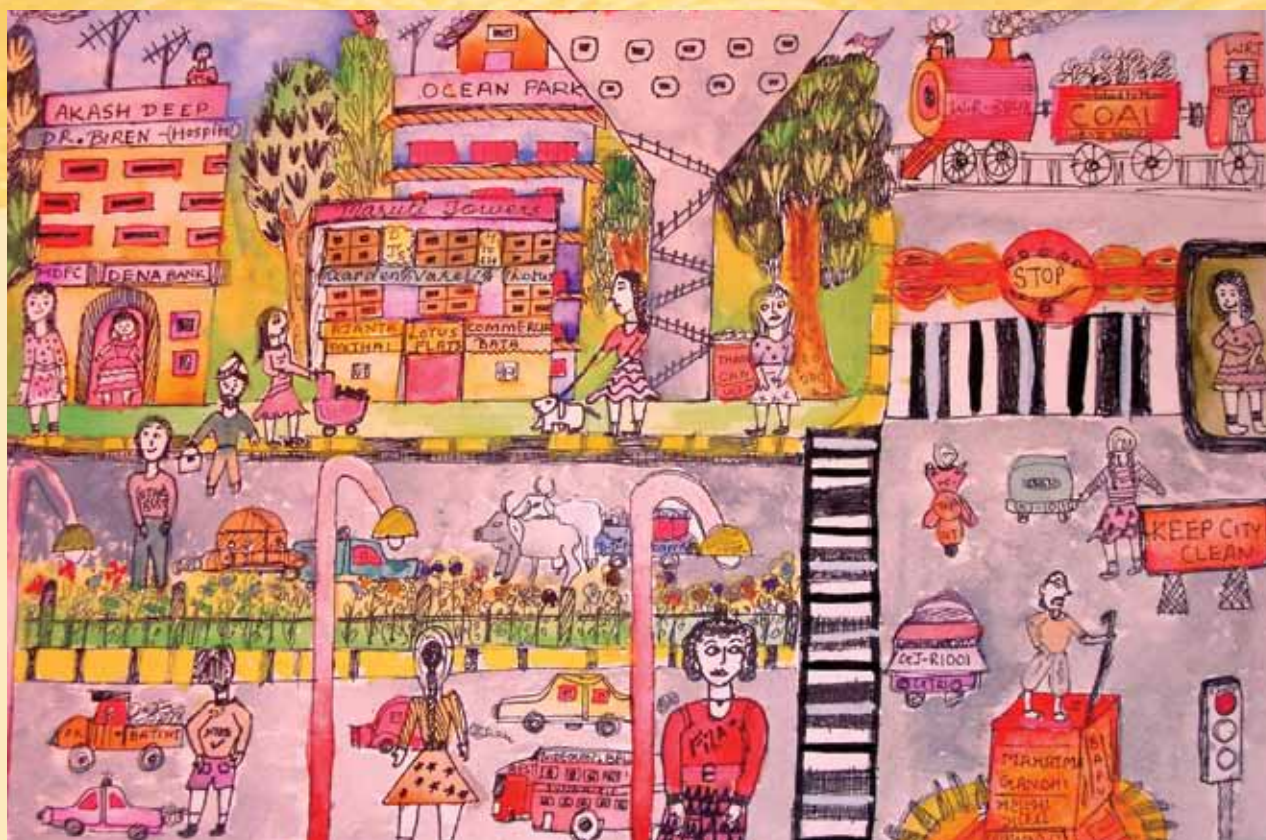

„Cemi qalaqi“ Priyanka Anandjiwala 13
წლის, ინდოეთი

ქალაქის ცხოვრების ეს სურათი ისტორიასთან, ვაჭრობასთან, ტრანსპორტთან, რესურსებთან და კულტურასთან დაკავშირებული ემოციებისა და გრძნობების მრავალფეროვნებას მოიცავს. ის, ამ თავში განხილული უამრავი თეორიის მსგავსად, ბავშვის განვითარებაზე გენეტიკის, ოჯახის, სკოლის, თემისა და სოციალური ძალების მრავალფეროვანი ნაზავის გავლენას წარმოაჩენს. დაბეჭდილია ოსლოს (ნორვეგია) ბავშვთა ხელოვნების საერთაშორისო მუზეუმის ნებართვით

ისტორია, თეორია და გამოყენებითი მიმართულებები

არც ისე დიდი ხნის წინ მიდევსტერნის სახლი მივატოვე და ერთი წელი ჩრდილოეთ კალიფორნიაში ჩემი ბავშვობის პატარა ქალაქთან ახლოს ვცხოვრობდი. ერთ დილით იმ ადგილებს ვეწვიე, სადაც გავიზარდე. ეს ადგილი 12 წლის ასაკიდან აღარ მენახა.

სკოლის ეზოს შესასვლელში ვიდექი. შენობები და სათამაშო მოედნები, რომელიც ბავშვობაში დიდი მეჩვენებოდა, ახლა უჩვეულოდ პატარა იყო. ფანჯრიდან იმ ოთახში შევიხედე, სადაც პირველ კლასში ვსწავლობდი. მერხები რიგებად კი აღარ იდგა, არამედ რაღაც ახლებლურად იყო დაჯგუფებული. კომპიუტერები იმ კედლის გასწვრივ დაედგათ, რომელთანაც ერთ დროს ვიჯექი. სკოლიდან სახლამდე ძველი გზა გავიარე, ჩემი გაზრდილი ნაბიჯების გამო მომეჩვენა, რომ მანძილი შემოკლებულიყო. საუკეთესო მეგობრის კეტრინის სახლის წინ შევჩერდი, სადაც ერთ დროს ტროტუარზე ვხატავდით, ქუჩაზე ფეხბურთს ვთამაშობდით და ავტოფარეხში ახალ-ახალ თამაშებს ვიგონებდით. პატარა მაღაზიის ადგილას, სადაც იაფფასიან კანფეტებს ვყიდულობდი ხოლმე, ახლა საბავშვო ბაღი იყო. შენობიდან სკოლამდელთა ენერგიული ხმები ისმოდა.

დავფიქრდი ადრეულ ემოციებზე, იმაზე, რამაც ჩემს ჩამოყალიბებაზე გავლენა მოახდინა, იმაზე, ვინ და რა ვარ დღეს – გავიხსენე გამოსასვლელი დღეები, როცა მამას ტანსაცმლის მაღაზიაში ვეხმარებოდი, ის დრო, როცა დედაჩემმა ერთწლიანი კურსი გაიარა უფროსი კლასების მასწავლებელი რომ გამხდარიყო, ჩემს და-ძმასთან მეგობრობისა და უთანხმოების მომენტები, კვირაობით მუზეუმის დათვალიერებაში და ზღვის სანაპირზე გასივრება და ბოლოს, სტუმრობა ბებიაჩემის სახლში, სადაც რაღაც განსაკუთრებული ვხდებოდი.

ბავშვობის მეგობრების სახლებთან მისული, იმაზე დავფიქრდი, რა ვიცოდი მათი ამჟამინდელი ცხოვრების შესახებ: კეტრინი პირველი მოსწავლე და მეექვსე კლასში კლასის პრეზიდენტი დღეს წარმატებული ადვოკატი და ორი შვილის დედაა; მორცხვი, მარტოსული ფილი, რომელსაც გამსკდარი ტუჩის გამო დასცინოდნენ, კომპიუტერული ტექნიკის მაღაზიების ქსელის მეპატრონე და ქალაქის საბჭოს წევრია; მექსიკელი ემიგრანტი ხულიო, რომელიც ჩვენთან მესამე კლასიდან გადმოვიდა, ორენოვანი განათლების პროგრამის მქონე დანყებითი სკოლის დირექტორია და მარტო ზრდის შვილად აყვანილ ცენტრალურ ამერიკელ ვაჟს; და ბოლოს, კარის მეზობელი რიკი, შესვენებების ჩხუბისთავი, რომელსაც ძალიან უჭირდა კითხვა და მეოთხე კლასში ჩარჩა, შემდეგ უფროსი კლასიდან გარიცხეს და როგორც გავიგე, სკოლის დამთავრებიდან 10 წლის განმავლობაში სამსახურებს იცვლიდა.

როცა ბავშვის განვითარების შესახებ ამ კურსის შესწავლას დაიწყებთ, შესაძლებელია, თქვენც გაგიჩნდეთ ისეთივე კითხვები, როგორიც მე გამიჩნდა ბავშვობის ადგილებში მონატრებული სეირნობისას:

- რითი ჰგავს ან განსხვავდება დღევანდელი ბავშვების სახლში, სკოლასა

ბავშვის განვითარების სფერო *განვითარების სფეროები *განვითარების პერიოდები ძირითადი საკითხები *უწყვეტი თუ წყვეტილი განვითარება? *განვითარების ერთი თუ მრავალი მიმართულება? *თანდაყოლილისა და შეძენილის შედარებითი გავლენა *ბიოლოგია და გარემო: სიცოცხლისუნარიანი ბავშვები

ისტორიული საფუძვლები *შუასაუკუნეები *რეფორმაციის პერიოდი *განმანათლებლობის ფილოსოფია *დარვინი: ბავშვის მეცნიერული შესწავლის მამამთავარი *მეცნიერული ნაშრომები *კვლევიდან პრაქტიკისაკენ: სოციალური ცვლილებები და პოპულარული ლიტერატურა მშობლები-სათვის

მეოცე საუკუნის შუა წლების თეორიები *ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივა *ბიპევიორიზმი და სოციალური დასწავლის თეორია *პიაჟესელი კოგნიტური განვითარების თეორია

უკანასკნელი პერიოდის თეორიული პერსპექტივები *ინფორმაციის დამუშავება *ეთოლოგიური და ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგია *ვიგოტსკის სოციალურ-კულტურული თეორია *ეკოლოგიური სისტემების თეორია *ახალი მიმართულებები: განვითარება, როგორც დინამიკური პროცესი *კულტურის გავლენა: უნგ ჩვილობა: კულტურის შეცნობა

ბავშვის განვითარების თეორიათა შედარება გამოყენებითი მიმართულებები: ბავშვის განვითარება და სოციალური პოლიტიკა *კულტურა და საჯარო პოლიტიკა *ბავშვის განვითარების შესახებ ჩატარებული კვლევების ხელშეწყობა *მომავლის პერსპექტივა *სოციალური საკითხები: კეთილდღეობის რეფორმა, სიღარიბე და ბავშვის განვითარება

ბავშვის განვითარება იმდენად უსაზღვრო ცვლილებებს მოიცავს, რომ მკვლევარები მას ასაკობრივ პერიოდებად ყოფენ. დასავლეთ აფრიკაში, კონგოს რესპუბლიკაში მცხოვრები დიდი ოჯახის წევრები ამ პერიოდებს წარმოადგენენ: ახლად-ფეხადგმული (მარცხენი კიდეში), ადრეული ბავშვობა (ცენტრში, ტირის, რადგან სურათის გადაღება არ უნდოდა), შუა ბავშვობა (ერთი დგას ცენტრში, ხოლო მეორე მარჯვენა კიდეში), მოზარდობა (ზის მარჯვნივ) და იძულებითი ზრდასრულობა *emerging adulthood* (მარცხენა კიდეში) © Uwe Ommer/Families/Taschen ed.

და ეზოში მიღებული ცხოვრებისეული გამოცდილება წინა თაობების გამოცდილებას?

- რითი ჰგავს სამყაროს სკოლამდელისა და დაწყებითი სკოლის ასაკის ბავშვისეული და მოზარდისეული აღქმა ერთმანეთს და რითი განსხვავდება?
- რა განსაზღვრავს ადამიანების საერთო თვისებებს და იმ თავისებურებებს, რომელიც ფიზიკური, გონებრივი და ქცევის თვალსაზრისით განსაკუთრებულს გვხვდის?
- როგორ შეძლო 8 წლის ასაკში ახალი კულტურის პირობებში მოხვედრილმა ხუთი წლისა და ჩვეულებების ბარიერის დაძლევა, ახალ საზოგადოებაში წარმატების მიღწევა და იმადროულად თავისი ეთნიკური ერთობის წარმომადგენლად დარჩენა?
- რატომ არის, რომ კეტრინისა და რიკის მსგავსად ზოგიერთი ჩვენგანი ბავშვურ რეაქციებს ინარჩუნებს, ზოგი კი ფილის მსგავსად არსებითად იცვლის?
- როგორ მოქმედებს კულტურული ცვლილებები – დასაქმებული დედა, საბავშვო ბაღი, განქორწინება, მცირერიცხოვანი ოჯახი და ახალი ტექნოლოგიები ბავშვების თვისებებსა და უნარ-ჩვევებზე?

ეს ძირითადი კითხვებია, რაც **ბავშვის განვითარების** ანუ იმ სფეროს წინაშე ისმება, რომელიც ადამიანის ჩასახვის დღიდან მოზარდობამდე უცვლელობისა და ცვლილებების გაგებას ცდილობს. ბავშვის განვითარება **განვითარების ფსიქოლოგიის** სახელით ცნობილი უფრო ფართო დისციპლინის, ინტერდისციპლინარული გაგებით კი - **ადამიანის განვითარების** ნაწილია, რომელიც ჩვენს სიცოცხლეში მომხდარ ყველა ცვლილებას მოიცავს. იმ მკვლევართა ინტერესები და დამოკიდებულება, რომლებიც ბავშვის განვითარებას სწავლობენ, ერთმანეთისაგან ძალზე განსხვავდება, თუმცა ყველას ერთი საერთო მიზანი აქვს: განსაზღვროს და აღწეროს ის ფაქტორები, რომელიც გავლენას ახდენს ადამიანის ცხოვრების პირველი ოცი წლის განმავლობაში მომხდარ ცვლილებებზე.

ბავშვის განვითარების სფერო

თუ კიდევ ერთხელ გადავხედავთ ზემოთ ჩამოთვლილ კითხვებს, მიხვდებით, რომ ისინი მხოლოდ მეცნიერული ინტერესის საგანი არ არის. თითოეული გამოყენებითი ანუ პრაქტიკული მნიშვნელობისაა. არსებითად, მეცნიერული ინტერესი ერთ-ერთი ფაქტორია, რომელმაც ბავშვის განვითარების შესწავლა საინტერესო საგანი გახადა. განვითარების შესახებ კვლევებისათვის ასევე სტიმული გახდა სოციალური მოთხოვნა – უკეთესი გაგეხადა ბავშვების ცხოვრება. მაგალითად, მეოცე საუკუნის დასაწყისში სახალხო განათლების დაწყებამ იმის ცოდნა მოითხოვა, რა და როგორ გვესწავლებინა სხვადასხვა ასაკის ბავშვებისათვის. პედაგოგების სურვილმა, გაეუმჯობესებინათ ბავშვთა ჯანმრთელობა, დღის წესრიგში დააყენა ფიზიკური ზრდისა და კვების შესწავლა. სოციალური სამსახურის მუშაკთა სურვილმა, გადაეჭრათ ბავშვთა ქცევის პრობლემები, ინდივიდუალური და სოციალური განვითარების შესახებ ინფორმაციის მოპოვება მოითხოვა. ამას გარდა, მშობლები აღზრდის შესახებ გამუდმებით ითხოვდნენ ისეთ რჩევას, რომელიც მათი შვილის კეთილდღეობას შეუწყობდა ხელს.

ინფორმაცია ბავშვის განვითარების შესახებ ინტერდისციპლინურია. ის არაერთ სფეროში მომუშავე უამრავი ადამიანთა გაერთიანებული ძალისხმევით არის დაგროვილი. ბავშვებთან დაკავშირებული ყოველდღიური პრობლემების გადასაჭრელად ერთად

© DENNIS MACDONALD/PHOTOFEST

კოგნიტური განვითარება ინტელექტური შესაძლებლობების ცვლილებები, ყურადღების, მეხსიერების, მეცნიერული და ყოველდღიური ცოდნის, პრობლემების გადაჭრის, წარმოსახვის, შემოქმედებისა და მეტყველების ჩათვლით

ფიზიკური განვითარება სხეულის ზომის, პროპორციების, გარეგნობის, სხეულის სისტემების მუშაობის, პერცეპტული და მოტორული შესაძლებლობებისა და ფიზიკური ჯანმრთელობის ცვლილებები

ემოციური და სოციალური განვითარება ცვლილებები ემოციურ ურთიერთობებში, თვითშეგნებაში, სხვა ადამიანთა შესახებ ცოდნაში, ინტერპერსონალურ უნარში, მეგობრობაში, ახლობლურ ურთიერთობებსა, მორალურ მსჯელობასა და ქცევაში

© CHRIS BARTLETT/GETTY IMAGES/TAXI

© JOSE LUIS PELAEZ, INC./CORBIS

მუშაობენ ერთის მხრივ ფსიქოლოგიის, სოციოლოგიის, ანთროპოლოგიის, ბიოლოგიისა და ნევროლოგიის სფეროს მკვლევარები და, მეორეს მხრივ, განათლების, საოჯახო კვლევის, მედიცინის, ჯანდაცვისა და სოციალური სამსახურის პროფესიონალი. ბავშვის განვითარების თანამედროვე სფერო ამ დისციპლინების მკვლევართა თანამშრომლობის შესანიშნავი ნიმუშია. მისი ცოდნა არა მარტო მეცნიერულადაა მნიშვნელოვანი, არამედ არსებითი და სასარგებლოცაა.

განვითარების სფეროები

ადამიანის განვითარების შესახებ უზარმაზარი, ინტერდისციპლინარული კვლევის სისტემატიზებული და მოხერხებული შესასწავლად ხშირად ყოფენ განვითარებას სამ ფართო სფეროდ: ფიზიკურ, კოგნიტურ (შემეცნებით) და ემოციურ-სოციალური განვითარებად. 1.1 სურათზე თითოეულის აღწერა და ილუსტრაციაა მოცემული. წიგნში ფართოდ მიმოვიხილავთ განვითარების სფეროებს ზემოთ მოცემული თანმიმდევრობით. თუმცა ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ სინამდვილეში ისინი დამოუკიდებლად არ არსებობს, მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული და ინტეგრირებულ მთლიანობას ქმნის ბავშვის ცხოვრებისა და ზრდის შესასწავლად. გარდა ამისა, ეს სფეროები ერთმანეთზე ურთიერთქმედებენ. მაგალითად, მე-4 თავში ვნახავთ, რომ ახალი მოტორული უნარ-ჩვევები — წვდომა, ჯდომა, ცოცვა და სიარული (ფიზიკური სფერო) დიდ გავლენას ახდენს ჩვილთა მიერ გარე სამყაროს შემეცნებაზე (კოგნიტური სფერო). როცა პატარები ფიქრსა და საქმიანობას სწავლობენ, უფროსები მათი მიღწევების (ემოციურ-

▲ სქემა 1.1

განვითარების ძირითადი სფეროები. სამი სფერო სინამდვილეში განცალკევებული არ არის. პირიქით, ისინი ერთმანეთს გადაფარავენ და ურთიერთქმედებენ.

სოციალური) ნახალისებას თამაშით, სიტყვებითა და მოწონებით ცდილობენ. ეს გამდიდრებული გამოცდილება, თავის მხრივ, განვითარების ყველა სხვა ასპექტს უწყობს ხელს.

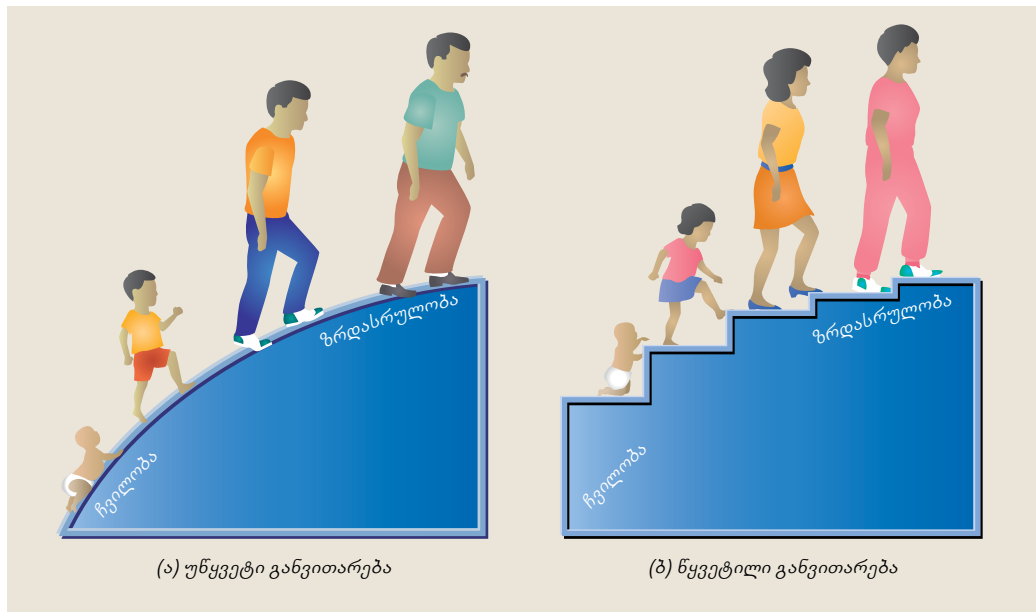
ამ სფეროთა ერთმანეთში გადაჯაჭვულობის მაგალითებს წიგნის თითქმის ყველა გვერდზე შეხვდებით. ასევე უნდა ნახოთ რუბრიკა — „ჰკითხეთ საკუთარ თავს“ წიგნის ყველა მნიშვნელოვანი მონაკვეთის ბოლს. მასში მოცემულია „კითხვები გამეორებისათვის“, რაც დაგეხმარებათ გაიხსენოთ და იფიქროთ წაკითხულ ინფორმაციაზე; „პრაქტიკული კითხვები“ მშობლებთან, მასწავლებლებთან და ბავშვებთან დაკავშირებულ საკამათო საკითხებისა და პრობლემების მოგვარებისას საკუთარი ცოდნის გამოყენების სტიმულს მოგცემთ; „კითხვები დაკავშირებისათვის“ ბავშვის განვითარების შესახებ ჰარმონიული და მთლიანი წარმოდგენის შექმნაში დაგეხმარებათ; და ბოლოს, „კითხვები განსჯისათვის“ საკუთარ და კარგად ნაცნობი ადამიანების განვითარებაზე დასაფიქრებლად გამოგიწვევთ. ეს კითხვები ცოდნის გაღრმავებასა და ახალ ხედვის ჩამოყალიბებას შეუწყობს ხელს.

განვითარების პერიოდები

განვითარების შესახებ მსჯელობისას, ამ სამი სფეროს ჯერ გამოყოფისა და შემდეგ გაერთიანების გარდა, სხვა დიდიმაც ჩნდება: როგორ დავყოთ ადამიანის განვითარების დროის ჯაჭვი რაციონალურ, ადვილად მართვად ნაწილებად. ჩვეულებრივ, მკვლევარები ბავშვის განვითარებას ყოფენ ხუთ პერიოდად, რომელთაგან თითოეულს ახალი შესაძლებლობები და მოლოდინები მოაქვს და თეორიებათა უმრავლესობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებებისა და გარდატეხების სახით წარმოგვიდგება.

1. *მუცლადყოფნის პერიოდი: ჩასახვიდან დაბადებამდე.* ამ 9-თვიან პერიოდში ყველაზე აღინიშნება სწრაფი ცვლილებები — ერთუჯრედიანი ორგანიზმი გარემომცველ სამყაროში არსებობისათვის აუცილებელი მნიშვნელოვანი შესაძლებლობების მქონე ადამიანად იქცევა.
2. *ჩვილობა და ფეხის ადგმა: დაბადებიდან 2 წლამდე.* ამ დროს სხეულსა და ტვინში ხდება დრამატული ცვლილებები, რომელიც მრავალრიცხოვანი მოტორული, აღქმითი და ინტელექტური შესაძლებლობების გამოვლენას უწყობს ხელს; საფუძველი ეყრება მეტყველებას; პირველ ინტიმურ ურთიერიერთობებს. ჩვილობა მოიცავს სიცოცხლის პირველ წელს; ფეხის ადგმა კი — მეორეს, რომლის განმავლობაში ბავშვი პირველ დამოუკიდებელ ნაბიჯებს დგამს და უფრო დიდი ავტონომიისათვის ცვლილებებს მონიშნავს.
3. *ადრეული ბავშვობა: 2-დან 6 წლამდე.* სხეული იზრდება და იხვეწება, მოტორული უნარ-ჩვევები უმჯობესდება, ბავშვი სწავლობს საკუთარი თავის კონტროლს და დამოუკიდებლობას. წარმოსახვითი თამაშები ვითარდება, რაც ხელს უწყობს ფსიქოლოგიური განვითარების ყველა ასპექტს. აზროვნება და მეტყველება გასაოცარი სისწრაფით ვითარდება, აშკარა ხდება ზნეობრივი გრძნობების არსებობა, ბავშვი ურთიერთობებს ამყარებს თანატოლებთან.
4. *შუა ბავშვობა: 6-დან 11 წლამდე.* ბავშვები გარე სამყაროსას და იმ პასუხისმგებლობებს ეცნობიან, რომლებსაც მოზარდობაშიც შეასრულებენ. გაუმჯობესებული ფიზიკური შესაძლებლობები, გარკვეული წესებით ორგანიზებულ თამაშებში მონაწილეობა, უფრო ლოგიკური აზროვნება, წერა-კითხვის საფუძვლებში გაწაფვა, წინ გადადგმული ნაბიჯები თვითშემეცნებაში, ზნეობრიობასა და მეგობრობაში ამ პერიოდის დამახასიათებელი ნიშნებია.
5. *მოზარდობა: 11-დან 18 წლამდე.* ეს ზრდასრულობაში გარდამავალი პერიოდია. სქესობრივი მომწიფება ხელს უწყობს სხეულის ზომის დაახლოებას ზრდასრულის ზომასთან. აზროვნება აბსტრაქტული და იდეალისტური, ხოლო სწავლა უმაღლესი განათლების მისაღებად მომზადებასა და სამუშაოს მოძებნაზე ორიენტირებული ხდება. ახალგაზრდები ცდილობენ ოჯახისაგან დამოუკიდებლობის მიღწევას და პიროვნული ფასეულობებისა და მიზნების განსაზღვრას.

ბევრი თანამედროვე ახალგაზრდისათვის, განსაკუთრებით კი განვითარებულ ქვეყანაში მცხოვრებისათვის, მოზრდილის როლზე გადასვლა დროში გაიწელა, რასაც შედეგად განვითარების ახალი პერიოდის, ე.წ. *იძულებითი ზრდასრულობის* - 18-დან 25 წლამდე - ჩამოყალიბება მოჰყვა. მიუხედავად იმისა, რომ იძულებით ზრდასრულებს სიყმაწვილის პერიოდი გავლილი

სქემა 1.2

წყვეტილია თუ უწყვეტი განვითარება?

(ა) ზოგიერთ თეორეტიკოსი თვლის, რომ განვითარება თანაბარი, უწყვეტი პროცესია. ბავშვები თანდათანობით იმრავლებენ ერთი და იმავე ტიპის უნარ-ჩვევებს.

(ბ) სხვები ფიქრობენ, რომ განვითარება წყვეტილ პერიოდებად (საფეხურებად) მიმდინარეობს. ბავშვები სწრაფად იცვლებიან, განვითარების ახალ დონეზე გადასვლისას, ხოლო შემდეგ, გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, ცვლილებები ნელდება. თითოეულ საფეხურზე ბავშვი ხარისხობრივად სრულიად განსხვავებულად იაზრებს და პასუხობს სამყაროს.

აქვთ, ზრდასრულის როლი ჯერ კიდევ არა აქვთ სრულად მიღებული. სტაბილური შეხედულებების ჩამოყალიბებამდე ისინი სიყვარულში, კარიერასა და პიროვნულ ფასეულობებში ალტერნატივების ძიებას აძლიერებენ. რადგან იძულებითი ზრდასრულობა მხოლოდ ბოლო ათწლეულებში გამოვლინდა, დიდი ხანი არ არის, რაც მკვლევარებმა მისი შესწავლა დაიწყეს (Arnett, 2000; 2003). შესაძლოა ის სწორედ თქვენი განვითარების პერიოდია. შემდგომ თავებში მიმოვიხილავთ იძულებითი ზრდასრულობის შუალედურ ეტაპებს, რომელიც მოზარდობის მიღწევებზეა დამყარებული. ამ პერიოდის შესახებ დამატებითი ინფორმაციისათვის შეგიძლიათ თანდართულ მინითავს გაეცნოთ, რომლის სათაური იძულებითი ზრდასრულობაა.

ამ შესავლის შემდეგ ბავშვის განვითარების შესახებ იმ ძირითად საკითხებს მივუბრუნდეთ, რომელიც თეორეტიკოსებს ხიზლავს, საგონებელში აგდებს და მსჯელობის ცეცხლით ანთებს. შემდეგ კი ვიმსჯელოთ ამ სფეროს გაჩენის ისტორიისა და ძირითადი თეორიების შესახებ.

ძირითადი საკითხები

ბავშვის განვითარების შესახებ კვლევები შედარებით ახალია და მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო წლებამდე და მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე არ ჩატარებულა. მიუხედავად ამისა, მოსაზრებები ბავშვის ზრდისა და ცვლილების შესახებ საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა. ყველა მოსაზრება გაერთიანდა და განვითარების შესახებ თეორიებს სული ჩაბერა. თეორია მტკიცებულებების მოწესრიგებული, ინტეგრირებული ნაკრებია, რომელიც ქცევას აღწერს, ხსნის და პროგნოზს აკეთებს. მაგალითად, კარგი თეორია ჩვილი-მზრუნველის სიყვარულის შესახებ (1) აღწერს 6-დან 8 თვემდე ბავშვის ქცევას, როგორ ეძებს ის ნაცნობი ზრდასრულის სიყვარულსა და მხარდაჭერას, (2) ხსნის, როგორ და რატომ უვითარდება მზრუნველთან კავშირის ეს ძლიერი სურვილი და (3) წინასწარმეტყველებს მომავალ ურთიერთობებში ამ ემოციური ურთიერთკავშირის შედეგებს.

თეორიები არსებითი ინსტრუმენტები ორი მიზეზის გამოა. ერთის მხრივ, ისინი ბავშვის შესახებ კვლევის ჩარჩოებს უზრუნველყოფენ. სხვა სიტყვებით თუ ვიტყვით, ისინი გზას გვიკვლევენ, გვიხსნიან და მნიშვნელობას ანიჭებენ იმას, რასაც ვხედავთ. მეორეს მხრივ, კვლევის შედეგად დადასტურებული თეორიები ხშირად მნიშვნელოვანი საფუძველია პრაქტიკული ნაბიჯებისათვის. რადგან თეორია ბავშვის განვითარების გაგებაში გვეხმარება, შევძლებთ დავადგინოთ, როგორ გავაუმჯობესოთ მათი (ბავშვების) კეთილდღეობა და მათზე ზრუნვა.

გადაიზრდება თუ არა ამ 15 თვის ბავშვის ისტერიკა მთელი მომავალი ცხოვრების რთული ქცევის მოდელად? თეორეტიკოსები, რომლებიც ხაზს უსვამენ სტაბილურობას – „ის მუდამ რთული ბავშვი იქნება“ – მეშვედრები ბითობის მნიშვნელობაზე აკეთებენ აქცენტს. ზოგი სტაბილურობას ადრეული გამოცდილების შედეგად მიიჩნევს (როგორ უმკლავდება დედა შვილის ემოციურ აფეთქებებს). ზოგი კი ფიქრობს, რომ ცვლილება შესაძლებელია, თუ ის ახალი გამოცდილებით არის გამყარებული. © Laura Dwyer-ის ფოტო

როგორც მოგვიანებით ვნახავთ, თეორიებზე გავლენას ახდენს კონკრეტული დროის კულტურული ღირებულებები და შეხედულებათა სისტემები. თუმცა თეორიებს ერთი მნიშვნელოვანი რამ განასხვავებს მოსაზრებისა და შეხედულებისაგან: თეორიის „სიცოცხლის ხანგრძლივობა“ დამოკიდებულია მეცნიერულ დადასტურებაზე. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ყველა თეორია უნდა გამოიცადოს კვლევის იმ მიუკერძოებელი პროცედურული ნაკრებით, რომელზეც სამეცნიერო საზოგადოება თანხმდება (კვლევის სტრატეგიებს მე-2 თავში განვიხილავთ).

ბავშვის განვითარების შესახებ თეორიებში განსხვავებული მოსაზრებებია იმის შესახებ, როგორები არიან და როგორ იცვლებიან ბავშვები. ბავშვის განვითარების კვლევა არც ერთ საბოლოო ჭეშმარიტებას არ გვთავაზობს, რადგან მკვლევარები ყოველთვის ვერ თანხმდებიან დაკვირვებათა შესაბამისი განზოგადებების შესახებ. ამას გარდა, ბავშვები რთული არსებები არიან; ისინი იცვლებიან ფიზიკური, კოგნიტური (შეგნებებითი), ემოციური და სოციალური თვალსაზრისით. ამ ასპექტების გაერთიანება და ახსნა დღემდე ვერც ერთმა თეორიამ ვერ შეძლო. მიუხედავად ამისა, მრავალი თეორიის არსებობა თანამედროვე ცოდნას ამდიდრებს, რადგან მკვლევარები განუწყვეტლივ ცდილობენ ამ განსხვავებულ შეხედულებათა მხარდაჭერას, უარყოფას და გაერთიანებას.

მიუხედავად თეორიების მრავალრიცხოვნობისა, თითქმის ყველა სამ ძირითად საკითხად იყოფა: (1) წყვეტილია თუ უწყვეტი განვითარების კურსი? (2) ყველა ბავშვისათვის განვითარების ერთი კურსია დამახასიათებელი, თუ სხვა შესაძლო კურსებიც არსებობს? (3) ახდენს თუ არა გენეტიკური და გარემო ფაქტორები განვითარებაზე გავლენას?

მოდით, დანვრილებით განვიხილოთ თითოეული საკითხი.

წყვეტილი თუ უწყვეტი განვითარება?

20 თვის ანჯელოს დედამ გაოცებულმა მაცნობა, რომ პატარამ სათამაშო მანქანას ხელი ჰკრა, სასტუმრო ოთახის იატაკზე გააგორა და ცხოვრებაში პირველად გამოსცა ძრავის მსგავსი ხმა „ბრმმმმმ, ბრმმმმმ“. როცა მანქანა უახლოეს კედელს ხმაურით მიეჯახა, ანჯელომ „ბახ“-ო დაიყვირა და გულიანად გაიცინა.

როგორ შეძლო ანჯელომ ის, რაც სულ რამდენიმე თვის წინ არ შეეძლო? აინტერესებდა დედას. „აინტერესებს, რას ნიშნავს ანჯელოსათვის „ბრმმმმ, ბრმმმმმ“ და „ბახ“? მისთვის ძრავისა და დაჯახების ხმები ისეთივეა, როგორც ჩემთვის, თუ არა?“

ანჯელოს დედამ განვითარების შესახებ თავსატეხი წამოჭრა: უკეთ როგორ აღვწეროთ განსხვავება ჩვილების, სკოლამდელების, მოზარდებისა და ზრდასრულების შესაძლებლობებსა და ქცევას შორის? 1.2 სქემა გვიჩვენებს, რომ ძირითადი თეორიები ამისათვის მხოლოდ ორ საშუალებას აღიარებენ.

ერთის მიხედვით, ჩვილები და სკოლამდელები ისევე რეაგირებენ გარე სამყაროზე, როგორც ზრდასრულები. პატარა და მოზრდილ არსებებს შორის განსხვავება მარტივია – *რაოდენობა* და *სირთულე*. მაგალითად, პატარა ანჯელოს აზროვნება შეიძლება ისეთივე ლოგიკური და კარგად ორგანიზებული იყოს, როგორც ჩვენი. შესაძლებელია (როგორც დედამისი ამბობს) მას შეუძლია საგნების დახარისხება მარტივ კატეგორიებად, მეტის და ნაკლების გარჩევა, ისიც ახსოვს, ერთი კვირის წინ საყვარელი სათამაშო სად დატოვა საბავშვო ბაღში. ერთადერთი განსხვავება, ალბათ ისაა, რომ ჩვენსავით კომპეტენტურად და ზუსტად ვერ იყენებს ამ უნარ-ჩვევებს. თუ ეს ასეა, მაშინ ანჯელოს განვითარება **უწყვეტია**, ე.ი. მიმდინარეობს ერთი და იმავე სახის სანყისი უნარ-ჩვევების თანდათანობით მატების პროცესი.

მეორე შეხედულებით ანჯელოს ფიქრები, ემოციები და ქცევა მნიშვნელოვნად განსხვავდება ზრდასრულისაგან. ასე რომ, მისი განვითარება **წყვეტილი** პროცესია, რომლის დროსაც სამყაროს გააზრებისა და მასზე რეაგირების ახალი გზები დროის განსაზღვრულ ეტაპებზე ჩნდება. ამ თვალსაზ-

რისით ანჯელოს ზრდასრულის მსგავსად ჯერ არ შეუძლია საგნების კლასიფიცირება ან გამოცდილების დამახსოვრება და ახსნა, სამაგიეროდ ფუნქციონირების უმაღლესი დონის მისაღწევად

გაივლის განვითარების საფეხურების სერიებს, რომელშიც თითოეულ საფეხურს განუმეორებელი თავისებურებები აქვს.

ის თეორიები, რომელიც წყვეტილობის თვალსაზრისს აღიარებს, განვითარებას **სტადიებად** განიხილავს, როცა რაოდენობრივი ცვლილებები აზროვნებაში, გრძნობებსა და ქცევაში განვითარების განსაზღვრულ პერიოდებს ახასიათებს. სტადიური თეორიების მიხედვით განვითარება კიბეზე ასვლას ჰგავს, რომლის თითოეული საფეხური ფუნქციონირების უფრო სრულყოფილ, რეორგანიზებულ სახეს შეესაბამება. სტადიური კონცეფცია ასევე მიიჩნევს, რომ ბავშვები ერთი სტადიიდან მეორეში „გადაბიჯებისას“ სწრაფ ტრანსფორმაციას განიცდიან, რასაც ერთგვარი სტადიათაშორისი „გავაკება“ (უცვლელობა) მოსდევს. სხვა სიტყვებით თუ ვიტყვით, ცვლილება უფრო ნახტომისებურია, ვიდრე თანდათანობითი და უწყვეტი (ongoing).

მართლა ასეთ ზუსტ და მოწესრიგებულ სტადიებად მიმდინარეობს განვითარება? მოდით, ამჯერად მხოლოდ აღვნიშნოთ, რომ ეს ძალზე ამბიციური დაშვება ბევრ გამომწვევას შეეჯახა. მოგვიანებით ამ თავში ზოგიერთ მნიშვნელოვან სტადიურ თეორიას განვიხილავთ.

განვითარების ერთი თუ მრავალი კურსი?

სტადიებურობის მომხრე თეორეტიკოსები ვარაუდობენ, რომ ბავშვები ყველგან განვითარების ერთი და იმავე თანამიმდევრობას ემორჩილებიან. მაგალითად, შემეცნების სფეროში მათ, შესაძლებელია, იმ ჩვეული ბიოლოგიური და გარემო ფაქტორების განსაზღვრა სცადონ, რომელიც საშუალებას აძლევს საკუთარი სამყარო ადრეულ ბავშვობაში მეტყველებითა და წარმოსახვით წარმოადგინონ, შუა ბავშვობაში უფრო ლოგიკურად და სისტემატიზებულად, ხოლო მოზარდობაში აბსტრაქტულად იაზროვნონ.

იმავდროულად, ბავშვის განვითარების სფეროსათვის ნათელი ხდება, რომ ბავშვები გარკვეულ **კონტექსტში**, ანუ გენეტიკური და გარემო პირობების უნიკალურ კომბინაციაში იზრდებიან, რასაც მათი ცვლილებები სხვადასხვა გზით მიჰყავს. მაგალითად, მორცხვი და გაუბედავი ბავშვი, რომელსაც სოციალური წინააღმდეგობები აშინებს, ძალზე განსხვავებულ პირობებში ვითარდება, ვიდრე მისი კომუნიკაბელური თანატოლი, რომელიც ადვილად და ხალისით ამყარებს ურთიერთობებს ადამიანებთან (Kagan, 2003). არადასავლეთის სოფლებში მცხოვრები ბავშვების მიერ ოჯახსა და საზოგადოებაში შეძენილი გამოცდილება მკვეთრად განსხვავდება დასავლეთის დიდ ქალაქებში მცხოვრებ ბავშვთა გამოცდილებისაგან. ეს განსხვავებული გარემოებები შედეგად თვალშისაცემად განსხვავებულ შემეცნებით შესაძლებლობებს, სოციალურ უნარ-ჩვევებსა და საკუთარი თავისა და სხვების შესახებ განსხვავებული წარმოდგენებს განაპირობებს (Rogoff, 2003; Shweder და სხვები, 1998).

მოგვიანებით ვნახავთ, რომ თანამედროვე თეორეტიკოსები განვითარების პირობებს მრავალშრიანად და კომპლექსურად მიიჩნევენ. პიროვნული თვალსაზრისით ის მემკვიდრეობითობასა და ბიოლოგიურ სტრუქტურას მოიცავს. გარე სამყაროს თვალსაზრისით კი ყოველდღიურ გარემოს - სახლს, საბავშვო ბაღს, სკოლასა და სამეზობლოს, ასევე ბავშვების ყოველდღიური ცხოვრებისაგან მოწყვეტილ გარემოებებს – თემის რესურსებს, სოციალურ ფასეულობებსა და პრიორიტეტებს, დროის ისტორიულ მონაკვეთს გულისხმობს. და ბოლოს, კულტურისადმი განსაკუთრებულმა ინტერესმა ბავშვის განვითარების მკვლევარები აიძულა, მეტი ყურადღება მიექციათ განვითარების მრავალმხრივობისათვის.

ბუნებისა და ალზრდის შედარებითი გავლენა?

გარდა განვითარების კურსის აღწერისა, თითოეულ თეორიას განვითარების გამომწვევი მიზეზების შესახებ ძირითად კითხვაზე პასუხისას განსხვავებული პოზიცია აქვს: რომელია უფრო მნიშვნელოვანი, გენეტიკური თუ გარემო ფაქტორები? ეს **ბუნება-ალზრდის** შესახებ უძველესი საკამათო საკითხია. *ბუნებაში* ვგულისხმობთ თანდაყოლილ ბიოლოგიურ მონაცემებს – ჩასახვის დროს მშობლებისაგან მემკვიდრეობით მიღებულ ინფორმაციას, *ალზრდაში* კი ფიზიკური და სოციალური სამყაროს რთულ ძალებს, რომლებიც ჩვენს ბიოლოგიურ ბუნებასა და ფსიქოლოგიურ გამოცდილებაზე გავლენას ახდენს დაბადებამდე და დაბადების შემდეგ.

მიუხედავად იმისა, რომ ყველა თეორია გარკვეულ როლს ანიჭებს როგორც ბუნებას, ასევე

ბიძეობა და ტარმირ

სიცოცხლისუნარიანი გავლენები

ჯონი და მისი საუკეთესო მეგობარი გარი ქალაქის ლარიზ, კრიმინალებით სავსე ძველ უბანში გაიზარდნენ. 10 წლის ასაკში ორივე მშობლების წლებით გაგრძელებული და გაყრით დამთავრებული კონფლიქტის მოწმე გახდა. ბავშვობისა და მოზარდობის დარჩენილი წლები მათ მარტოხელა დედის გვერდით გაატარეს, იშვიათად ხედავდნენ მამებს. ორივემ უფროს კლასებში მიატოვა სწავლა და წამდაუნუმ პოლიციასთან ჰქონდათ საქმე.

შემდეგ ჯონისა და გარის გზები გაიყარა. 30 წლის ასაკში ჯონს ქორწინების გარეშე ორი შვილი ჰყავდა, გარკვეული დრო ციხეში ჰქონდა გატარებული, უმუშევარი იყო და ლოთობდა. მისგან განსხვავებით გარი სკოლას დაუბრუნდა და დაამთავრა, საზოგადოებრივ კოლეჯში ავტომექანიკა ისწავლა და ბენზინგასამართი სადგურისა და სარემონტო სახელოსნოს მენეჯერი გახდა. დაქორწინდა, ორი შვილი ჰყავდა, დანაზოგით სახლი იყიდა. ის ბედნიერი, წარმატებული და ცხოვრებასთან კარგად ადაპტირებული იყო.

ნათელია, რომ გარემოს მხრიდან რისკი – სიღარიბე, უარყოფითი ოჯახური ურთიერთობები, მშობლების გაყრა, სამსახურის დაკარგვა, ფსიქიკური აშლილობა და ნარკოტიკები – მომავალი პრობლემების წინაპირობაა (Masten & Caatsworth, 1998). ყველაფრის მიუხედავად რატომ შეძლო გარიმ თავდაღწევა?

სიცოცხლისუნარიანობის – განვითარების ხელშეწყობა ფაქტორებთან ეფექტიანად ადაპტირების უნარის შესახებ ახალ ფაქტებს სულ უფრო მეტი ყურადღება ექცევა, რადგან მეცნიერებს ცხოვრების დაძაბული პირობების დამანგრეველი ეფექტისაგან ახალგაზრდების დაცვის გზების მონახვა სურთ (Masten & Powell, 2003). ეს ინტერესი გააღვიძა რამდენიმე ხანგრძლივმა კვლევამ იმის შესახებ, როგორ მოქმედებს ბავშვობის ცხოვრებისეული სტრესები მოზარდობისა და ზრდასრულობის (უნარ-ჩვევების) და განწყობაზე (Fergusson & Horwood, 2003; Garmezy, 1993; Masten და სხვები, 1995; Werner & Smith, 1992). ამ კვლევების ზოგიერთი ინდივიდი დატული იყო უარყოფითი შედეგებისაგან, ზოგს კი ხანგრძლივი პრობლემები ჰქონდა. როგორც ჩანს, ოთხი მთავარი ფაქტორი იცავს ადამიანს ცხოვრების დაძაბული მოვლენების დამანგრეველი ეფექტისაგან.

ბავშვის პიროვნული თავისებურებები

ბავშვის ბიოლოგიურ თავისებურებებს შეუძლია რისკის ფაქტორის შემცირება ან ადრეული ასაკის სტრესული მოვლენების მაკომპენსირებელი გამოცდილების მოტანა. მაღალი ინტელექტი და სოციალურად ღირებული ნიჭი (მაგ., მუსიკალური, სპორტული) დამცველი ფაქტორებია. ეს იმის შანსს ზრდის, რომ ბავშვი სკოლასა და საზოგადოებაში ისეთ გამოცდილებას დააგროვებს, რომელიც სტრესული ოჯახური ცხოვრების გავლენას გააბათილებს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბავშვის ტემპერამენტი – მსუბუქი ხასიათის გულშია ბავშვები ოპტიმისტურად უყურებენ ცხოვრებას და ცვლილებებთან ადაპტირების განსაკუთრებული უნარი აქვთ. ეს ის თვისებებია, რომლებსაც სხვა ადამიანების მხრიდან დადებითი რეაქცია მოჰყვება ხოლმე. ამის საპირისპიროდ, ემოციური, თავშეუკავებელი და იმპულსური ბავშვები გარემომყოფთა მოთმინებას ხშირად გამოცდას უწყობენ (Masten & Reed, 2002; Masten და სხვები, 1999). მაგალითად, ჯონსაც და გარისაც ბავშვობაში რამდენჯერმე მოუხდათ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა. ჯონი ყოველ ასეთ ცვლილებას შფოთითა და ბრაზით ხვდებოდა, გარი კი მოუთმენლად ელოდებოდა ახალი მეგობრებისა და ადამიანების გაცნობას.

მშობლებთან თბილი ურთიერთობა

ახლო ურთიერთობა ერთ-ერთ მშობელთან მაინც, რომელიც სითბოს აძლევს, დადებით მოლოდინებს უყალიბებს და თვალყურს ადევნებს ბავშვის საქმიანობას, ასევე ჰარმონიული ოჯახური გარემო სიცოცხლისუნარიანობის ჩამოყალიბების კარგი სტიმულია. თუმცა უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ეს ფაქტორი (ისევე, როგორც მომდევნო) ბავშვის პიროვნული თავისებურებებისაგან დამოუკიდებლად როდი არსებობს. მშვიდი, სოციალურად თანამგრძნობი ბავშვები, რომლებსაც ცვლილებებთან გამკლავება შეუძლიათ, უფრო ადვილად აღსაზრდელები არიან და მშობლებთან და სხვა ადამიანებთან დადებითი ურთიერთობებით ტკბებიან. იმავე დროს, მშობლისაგან მიღებული სითბოსა და ყურადღების ზეგავლენით, შესაძლებელია, ზოგიერთ ბავშვს უფრო დადებითი ხასიათი განუვითარდეს (Conger & Conger, 2002).

აღზრდას, ამ როლის მნიშვნელობა ცვალებადია. მაგალითად, განვიხილოთ შემდეგი კითხვები: არის თუ არა მოზარდული ბავშვის უფრო რთულად აზროვნების უნარი ზრდის თანდაყოლილი განრიგის შედეგი? იქნებ ეს ძირითადად მშობლებისა და მასწავლებლების მასტიმულირებელი გავლენის შედეგია? ბავშვები იმიტომ სწავლობენ ენას, რომ გენეტიკურად წინასწარ განწყობილნი არიან ამისთვის, თუ იმიტომ, რომ ადრეული ასაკიდან მშობლები ინტენსიურად ასწავლიან? რითი აიხსნება ბავშვებში უთვალავი ინდივიდუალური განსხვავება – სიმალღე, წონა, ფიზიკური

ოჯახსგარე სოციალური მხარდაჭერა

სიცოცხლისუნარიანი ბავშვებისათვის ყველაზე უფრო ძლიერი საყრდენის როლი, შესაძლებელია, კომპეტენტურ, მზრუნველ უფროსთან მჭიდრო ურთიერთობამ შეასრულოს. ეს შეიძლება სულაც არ იყოს მშობელი. ბებიას ან პაპას, დეიდას, ბიძას ან მასწავლებელს, რომელთაც განსაკუთრებული ურთიერთობა აქვთ ბავშვთან, შეუძლიათ ხელი შეუწყონ სიცოცხლისუნარიანობის ჩამოყალიბებას (Masten & Reed, 2002). მოზარდობის ასაკში გარის პაპა დაეხმარა, რომელიც მის სანუზარს იხმენდა და პრობლემების გადაჭრაში ეხმარებოდა. ამასთან, პაპას სტაბილური ოჯახი და სამუშაო ჰქონდა და ოსტატურად გადაჰქონდა სტრესები. სწორედ ამიტომ გარიისათვის პაპა ცხოვრებისეულ სიძნელეებთან ეფექტიანად გამკლავების მოდელი იყო.

მონესრიგებულ, წესების მორჩილ თანატოლებთან ურთიერთობა, რომელთათვისაც სკოლაში წარმატებები ფასეულია, ასევე მჭიდროდ არის დაკავშირებული სიცოცხლისუნარიანობასთან. მაგრამ თანატოლებთან ასეთი კავშირი უფრო იმ ბავშვებს აქვთ, რომლებსაც დადებითი ურთიერთობები აქვთ უფროსებთან.

საზოგადოების რესურსები და შესაძლებლობები

საზოგადოების დახმარება – კარგი სკოლა მოსახერხებელი და ხელმისაწვდომი ჯანდაცვა და სოციალური სამსახური, ბიბლიოთეკა და გასართობი ცენტრი – ხელს უწყობს როგორც მშობლების, ასევე ბავშვების კეთილდღეობას. გარდა ამისა, საზოგადოების ცხოვრებაში მონაწილეობის შესაძლებლობა დაწყებითი კლასების ასაკის ბავშვებსა და მოზარდებს უსიამოვნებების დაძლევაში ეხმარება. არასასკოლო საქმიანობა სკოლაში, ახალგაზრდათა რელიგიური დაჯგუფებები, სკაუტთა და სხვა ორგანიზაციები ბავშვებს ისეთ მნიშვნელოვან სოციალურ უნარ-ჩვევებს უფითარებს, როგორიცაა თანამშრომლობა, ლიდერობა და სხვების კეთილდღეობაზე ზრუნვა. ამას შედეგად საკუთარი თავის რწმენის, პასუხისმგებლობისა და საზოგადოებრივი ვალდებულებების ზრდა მოჰყვება. უფროს კლასებში სწავლისას გარი მოხალისედ მუშაობდა არამომგებიან ორგანიზაციაში „სახლები ადამიანებისათვის“, რომელიც ხელმისაწვდომ ფასებში აშენებდა ბინებს დაბალი შემოსავლების მქონეთათვის. საზოგადოებრივმა საქმიანობამ გარის მნიშვნელოვანი ურთიერთობების დამყარებისა და ცოდნის შეძენის დამატებითი შესაძლებლობა მისცა, რამაც შემდგომში მისი სიცოცხლისუნარიანობა გაამყარა (Secombe, 2002).

სიცოცხლისუნარიანობის შესახებ კვლევები მემკვიდრეობასა და გარემოს შორის რთულ კავშირებს წინა პლანზე სწევს. ბუნებისაგან მიღებული ან ალბრდის შედეგად (ან ერთდროულად ორივე ფაქტორით) განვითარებული დადებითი თვისებებით შეიარაღებული ბავშვები და მოზარდები სტრესული სიტუაციების შესამცირებლად ნაბიჯებს დგამენ. მიუხედავად ამისა, რაც მეტია საფრთხე, მით უფრო ძნელია მისი დაძლევა (Quyen და სხვები, 1998). ამიტომ ჩარევამ უნდა შეამციროს საფრთხე და გაამყაროს ურთიერთობები ოჯახში, სკოლასა და საზოგადოებაში, რასაც ბავშვებისათვის საფრთხის უარყოფითი გავლენის წინააღმდეგ აცრის-მაგვარი ეფექტი ექნება. ეს როგორც ინდივიდზე, ისე გარე სამყაროზე ზრუნვას ნიშნავს – ერთი მხრივ, ბავშვების შესაძლებლობებს გააძლიერებს და, მეორე მხრივ, სარისკო გამოცდილებას შეამცირებს.

▲ განსაკუთრებული ურთიერთობა პაპასთან გოგონას იმ სოციალური მხარდაჭერით უზრუნველყოფს, რომელიც სტრესთან გასამკლავებლად და პრობლემების კონსტრუქციულად გადასაჭრელად სჭირდება. ძირითად ოჯახსგარე ადამიანთან თბილ ურთიერთობას სიცოცხლისუნარიანობის ხელშეწყობა შეუძლია. © Alan Hicks/Getty Images/Stone

კოორდინაცია, ინტელექტი, პიროვნული თავისებურებები და სოციალური უნარ-ჩვევები? ბუნებაა განმსაზღვრელი თუ ალბრდა?

თითოეული თეორიის პოზიცია ბუნებისა და ალბრდის როლის შესახებ გავლენას ახდენს ამ თეორიების მიერ ინდივიდუალური განსხვავებულობის ახსნაზე. ზოგიერთი თეორეტიკოსი ხაზს უსვამს სტაბილურობას – ბავშვები უფროს ასაკშიც ინარჩუნებენ დაბალ ან მაღალ მახასიათებლებს (ვერბალური შესაძლებლობები, შიში, კომუნიკაბელურობა). ისინი, როგორც წესი, მემ-

კვიდრეობითობის მნიშვნელობაზე ამახვილებენ ყურადღებას. როცა გარემოს მნიშვნელობას განიხილავენ, ჩვეულებრივ, მიაწინებენ ადრეულ გამოცდილებაზე, როგორც მთელი მომავალი ცხოვრების ქცევის მოდელის ჩამომყალიბებელზე, მიაჩნიათ, რომ პირველი წლების ძლიერი უარყოფითი მოვლენების ზეგავლენა მოგვიანებით უფრო დადებითი მოვლენებით სრულად ვერ დაიძლევა (Bowlby, 1980; Johnson, 2000; Sroufe, Egeland, & Kreutzer, 1990). ზოგიერთი უფრო ოპტიმისტიკური არიან. მათ სჯერათ, რომ ცვლილება შესაძლებელია, თუ ის ახალი გამოცდილებით იქნება გამყარებული (Greenspan & Shanker, 2004; Masten & Reed, 2002; Nelson, 2002).

ამ წიგნში ნახავთ, რომ ხშირად მკვლევართა მოსაზრებები სტაბილურობისა და ცვლილების შესახებ. მათი პასუხები ძალზე მნიშვნელოვანია პრაქტიკული თვალსაზრისით. თუ გჯერათ, რომ განვითარების მიზეზი ბუნებაა, მაშინ ცვლილების ხელშესაწყობად მიმართული გამოცდილება ნაკლებფასეულად მოგეჩვენებათ. მეორე მხრივ, თუ ადრეული გამოცდილება მიგაჩნიათ უმნიშვნელოვანესად, მაღალხარისხიანი სტიმულაციით ჩარევას მოისურვებთ, რათა ბავშვის განვითარება საუკეთესო გზით წარმართოთ. და ბოლოს, თუ ფიქრობთ, რომ გარემო ძალზე მნიშვნელოვანია განვითარებისათვის, ყოველთვის, როცა ბავშვები სიძნელეებს ნააწყდებიან, დაეხმარებით იმის რწმენით, რომ ხელსაყრელ ცხოვრებისეულ გარემოებებში ხელშეწყობით ადრეული უარყოფითი მოვლენების გამკლავებას შეძლებენ.

„განონასწორებელი“ შეხედულება

ჯერ - ჯეროვით ბავშვის განვითარების ძირითად საკითხებზე უკიდურესობების ენით ვიმსჯელოთ – პასუხი ხან ერთ, ხან მეორე მხარეს ვეძებთ. ამ თავის დარჩენილ ნაწილში განვითარების სფეროს კვლევისას ვნახავთ, რომ ბევრ თეორეტიკოსს გაცილებით შერბილებული პოზიცია აქვს. განსაკუთრებით თანამედროვეები აღიარებენ ორივე უკიდურესობის დადებით მხარეებს. ზოგიერთი თვლის, რომ ხდება როგორც წყვეტილი, ასევე უწყვეტი ცვლილებები, ზოგს კი მიაჩნია, რომ განვითარებას, შესაძლოა, ახასიათებდეს როგორც უნივერსალური, ასევე ინდივიდუალური და მისი გარემოსათვის დამახასიათებელი უნიკალური თვისებები. ამასთან სულ უფრო მეტი მკვლევარი განიხილავს მემკვიდრეობასა და გარემოს ერთმანეთში მჭიდრო კავშირში, რომელთაგან თითოეული მეორის პოტენციალზე მოქმედებს და სახეს უცვლის ბავშვის თავისებურებებსა და შესაძლებლობებს (Huttenlocher, 2002; Reiss, 2003; Rutter, 2002).

მოგვიანებით ამ წიგნში ვნახავთ, რომ ადრეული და გვიანი გამოცდილებების შედარებით გავლენა განვითარების სხვადასხვა სფეროსა და თვით ინდივიდებზეც (როგორც ეს ----- გვერდებზე „ბიოლოგია და გარემო“-დან ჩანს), ძალზე განსხვავებულია! ადამიანის ცვლილებაზე მოქმედი ფაქტორების რთული ქსელისა და თითოეულის გავლენის გამოცალკევების მცდელობის გამო ბევრმა თეორიულმა შეხედულებამ მეცნიერული მხარდაჭერა პოვა. მიუხედავად იმისა, რომ დებატები გრძელდება, ამ გარემოებებმა ბავშვის განვითარების შესახებ უფრო ზომიერ შეხედულებებს შთაბერა სული.

მედიის საერთაშორისო დღის

www

ბავშვობა

რატომ არსებობს ბევრი თეორია ბავშვის განვითარების შესახებ? ჩამოთვალეთ სამი ძირითადი საკითხი, რომელსაც თეორიათა უმრავლესობა ეფუძნება.

ბავშვობა

სკოლის კონსულტანტი მშობელს ურჩევს: „ნუ წუხხართ თქვენი მოზარდის საკამათო ქცევის გამო. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ის ახლა სხვაგვარად აღიქვამს სამყაროს და არა ისე, როგორც ბავშვობაში აღიქვამდა“. როგორია კონსულტანტის პოზიცია უწყვეტი და წყვეტილი განვითარების შესახებ? პასუხი დაასაბუთეთ.

დაავადებები

მოიყვანეთ მაგალითი, როგორ მოქმედებს განვითარების ერთი სფერო (ფიზიკური, კოგნიტური და ემოციური/სოციალური) მეორის განვითარებაზე.

იმსჯელოთ

დაასახელეთ საკუთარი განვითარების ერთ-ერთი ასპექტი, რომელიც განსხვავდება მშობლების ან ბებულისა და პაპის იმავე ასპექტისაგან, როცა ისინი თქვენი ტოლები იყვნენ. როგორ შეიძლება აიხსნას ეს განსხვავება გარემოს თვალსაზრისით?

ისტორიული საფუძვლები

თანამედროვე თეორიები ბავშვის განვითარების შესახებ დასავლეთის კულტურული ფასეულობების საუკუნებრივი ცვლილებების, ბავშვთა შესახებ ფილოსოფიური აზროვნებისა და მეცნიერული პროგრესის შედეგია. დღეისათვის არსებული მდგომარეობის გასაგებად ფესვებს ანუ იმას უნდა მივუბრუნდეთ, რაც წინ უძღოდა ბავშვის შესახებ მეცნიერულ კვლევას. ვნახავთ, რომ ადრეული მოსაზრებები ბავშვების შესახებ საფუძვლად დაედო დღევანდელ თეორიასა და კვლევას.

შუასაუკუნეები

ისტორიული არტეფაქტები და წერილობითი წყაროები ცხადყოფს, რომ ბავშვობა ცხოვრების ცალკე პერიოდად განიხილებოდა შუასაუკუნეების ევროპაში – მეექვსედიან მეთხუთმეტე საუკუნემდე. ამ პერიოდის მხატვრები ბავშვებს უმანკო არსებებად – თავისუფალ, მოხერხებულ ტანისამოსში მოთამაშედ და უფროსებისადმი თვალებაპყრობილად გამოსახავდნენ. წერილობით წყაროებში არის ტერმინები და ცნებები, რომელიც 7-8 წლამდე ბავშვებს გამოაცალკევებს სხვა ადამიანებისაგან და მოზარდებს არ განიხილავს სრულად მომწიფებულებად (Lett, 1997). არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ნაპოვნია პატარა ჯამები და ჭურჭელი, სათამაშოები, თოჯინები და სხვა საგნები, რაც ადასტურებს, რომ უფროსები ფაქიზად და ზრუნვით ეკიდებოდნენ ბავშვის ფიზიკურ შეზღუდულობასა და ფსიქოლოგიურ მოთხოვნილებებს.

მეთოთხმეტე საუკუნისათვის გავრცელებული იყო რჩევა-დარიგებათა ცნობარები ბავშვის მოვლის მრავალი ასპექტის, მათ შორის ჯანმრთელობის, კვების, ჩაცმა-დახურვის, თამაშისა და საოჯახო ცხოვრებაში მონაწილეობის შესახებ (Alexandre-Bidon & Lett, 1997). კანონი აღიარებდა, რომ ბავშვებს იმ ადამიანებისაგან დაცვა სჭირდებოდათ, რომლებიც შეიძლება სასტიკად მოქცეოდნენ მათ. სასამართლო შემწყნარებელი იყო კანონდამრღვევი ახალგაზრდების მიმართ (Hanawalt, 1993).

ერთი სიტყვით, შუასაუკუნეებში, თუ უფრო ადრე არა, უკვე ცნობილი იყო, რომ ბავშვები ფაქიზი არსებები არიან და ბავშვობა განვითარების განსაკუთრებული პერიოდია. თუმცა რელიგიურ წყაროებში წინააღმდეგობრივი მოსაზრებებია ბავშვთა არსებითი ბუნების შესახებ. ზოგჯერ ჩვილებს წარმოადგენდნენ ეშმაკისეულად, რომლებსაც ეგზორციზმისა და ბაპტიზმის საშუალებით განწმენდა ესაჭიროებოდათ, ზოგჯერ კი – უმანკო და ანგელოზისებრ არსებებად (Hanawalt, 2003). ორივე იდეამ მომდევნო საუკუნეებში ბავშვობის შესახებ შეხედულებებს ჩაუყარა საფუძველი.

რეფორმაციის პერიოდი

მეთექვსმეტე საუკუნეში ბავშვობის შესახებ შეხედულებამ პურიტანული რწმენიდან პირველ ცოდვად იცვალა სახე. პურიტანული დოქტრინის მიხედვით, ბავშვები ბოროტები და ჯიუტები იყვნენ და ცივილიზაცია ესაჭიროებოდათ (Shahar, 1990). გარყვნილი ბავშვის მოსარგულებლად მკაცრ, შემზღუდველ აღზრდას მიიჩნევდნენ. ბავშვებს უხებ, მოუხერხებელ ტანისამოსს აცმევდნენ, რაც მათ უფროსების მსგავს შესახედაობას აძლევდა, ხოლო ურჩებს ყოველდღიურად სცემდნენ პედაგოგები. მიუხედავად იმისა, რომ დასჯა ბავშვის აღზრდაში გაბატონებული ფილოსოფია იყო, შვილების სიყვარული და სითბო ბევრ პურიტან მშობელს დამსჯელი ღონისძიებების გამოყენების საშუალებას არ აძლევდა (Moran & Vinovskis, 1986).

ინგლისიდან ამერიკაში ემიგრირებული პურიტანები თვლიდნენ, რომ ბავშვის აღზრდა მათი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვალეობა იყო. თუმცა ბავშვის სულს თავდაპირველი ცოდვით დამძიმებულად

ჯერ კიდევ შუასაუკუნეებში ზრდასრულები ბავშვობას განვითარების დამოუკიდებელ პერიოდად მიიჩნევდნენ და სიფაქიზით ეკიდებოდნენ ბავშვების მოთხოვნილებებს. მეთოთხმეტე საუკუნის სიმღერების წიგნში მოცემულ ამ ნახატში ბავშვები თავისუფალ, მოხერხებულ ტანისამოსში „უსინათლო კაცის ტყუილებს“ თამაშობენ. © ხელოვნების არქივი/Bibliothèque Universitaire de Medecine, Montpellier/Dagli Orti

მიიჩნევდნენ, ცდილობდნენ შვილებისათვის კარგისა და ცუდის გარჩევა ესწავლებინათ (Clarke-Stewart, 1998). მათ პირველებმა შექმნეს საკითხავი მასალა ბავშვებისათვის რელიგიური და მორალური იდეალების შესახებ. შვილებისათვის საკუთარი თავის რწმენისა და თვითკონტროლის სწავლების პროცესში პურუტანმა მშობლებმა თანდათანობით თავადაც ისწავლეს სიმკაცრესა და დამთმობლობას შორის წონასწორობის დაცვა (Pollock, 1987).

განმანათლებლობის ფილოსოფია

მეჩვიდმეტე საუკუნის განმანათლებლობამ აზროვნების ახლებური ფილოსოფია და ადამიანის ღირსებისა და პატივისცემის შესახებ ახალი იდეალები მოიტანა. წინა საუკუნეებთან შედარებით ბავშვობის შესახებ შეხედულებები უფრო ჰუმანური გახდა.

● **ჯონ ლოკი (John Locke)** ● გამოჩენილი ბრიტანელი ფილოსოფოსის ჯონ ლოკის (1632-1704) ნაწერებმა მეოცე საუკუნის ბიჰევიორიზმს ჩაუყარა საფუძველი. ლოკი ბავშვს **ტაბულა რასად (tabula rasa)** განიხილავდა, რაც ლათინურიდან თარგმანში „სუფთა ფურცელს“ ნიშნავს. მისი იდეის მიხედვით, ბავშვში თავისთავად არაფერია მოცემული და ნებისმიერ გამოცდილებას შეუძლია მისი ხასიათის ჩამოყალიბება. ლოკმა (1690/1892) მშობელი წარმოადგინა რაციონალურ მასწავლებლად, რომელსაც მზრუნველი რჩევა-დარიგებებით, მაგალითებისა და კარგი ქცევის ნახალისებით თავისი სურვილისამებრ შეუძლია „გამოძერწოს“ ბავშვი. მან დროს გაუსწრო აღზრდის შესახებ ისეთი რეკომენდაციებით, რომლებსაც დღევანდელი მეცნიერება ეყრდნობა. მაგალითად, ლოკი ბავშვების ნახალისებას გვთავაზობდა არა ფულით ან ტკბილეულით, არამედ მოწონებითა და შექებით. ის ფიზიკური დასჯის წინააღმდეგი იყო: „თუ ბავშვს სკოლაში ხშირად სცემენ, მასში წიგნები და მასწავლებლები შიშსა და ბრახს იწვევს“. ლოკის ფილოსოფიამ ბავშვების მიმართ სიმკაცრე სიკეთითა და თანაგრძნობით შეცვალა.

თუ ლოკის იდეებს ყურადღებით შევისწავლით, ვნახავთ, რომ ის განვითარებას უწყვეტ პროცესად განიხილავდა; მისი აზრით, ქცევა თანდათანობით ყალიბდება მშობლის მიერ გულისხმიერი, თანმიმდევრული სწავლების შედეგად. გარდა ამისა, ბავშვის tabula rasa-დ განხილვით ის აღზრდას ანუ ბავშვის ჩამოყალიბებაში *გარემოს* როლს იცავდა; განვითარების მრავალი კურსის არსებობისა და ახალი გამოცდილების გავლენით ბავშვობის შემდგომ წლებში ცვლილების შესაძლებლობას უშვებდა.

და ბოლოს, ლოკის ფილოსოფიის მიხედვით, ბავშვებს თითქმის არ ძალუძთ სხვების მიერ „სუფთა ფურცელზე“ დაწერილი საკუთარი ბედის შეცვლა. პასიური ბავშვის ამგვარი ხედვა უარყოფილ იქნა. ყველა თანამედროვე თეორია ბავშვს განიხილავს აქტიურ, მიზანმიმართულ არსებად, რომელსაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს საკუთარ განვითარებაში.

● **ჟან-ჟაკ რუსო (Jean-Jacques Rousseau)** ● მეთვრამეტე საუკუნეში ფრანგმა ფილოსოფოსმა ჟან-ჟაკ რუსომ (1712-1778) ბავშვობის შესახებ ახალი შეხედულება ჩამოაყალიბა. ის აცხადებდა, რომ ბავშვი არც სუფთა დაფაა და არც ცარიელი ჭურჭელი, რომელიც უფროსის სწავლებამ უნდა „აავსოს“. მეტიც, ის ბუნების მიერ კარგისა და ცუდის გრძნობით დაჯილდოებული **„კეთილშობილი ველურია“**, სწორი და ჯანსაღი განვითარების თანდაყოლილი გეგმით. ლოკისაგან განსხვავებით რუსო ფიქრობდა, რომ უფროსების მიერ წვრთნას ბავშვში მოცემული ზნეობრივი გრძნობებისთვის, უნიკალური აზროვნებისა და ემოციებისათვის მხოლოდ ზიანის მიყენება შეეძლო. მისი ფილოსოფიის ამოსავალი წერტილი ბავშვი იყო. ამ ფილოსოფიის მიხედვით მშობელს უნდა შესძლებოდა განვითარების ოთხ ასაკობრივ საფეხურზე – ჩვილობის, ბავშვობის, გვიანი ბავშვობისა და მოზარდობის დროს – მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება.

რუსოს ფილოსოფიაში ორი მნიშვნელოვანი კონცეფციაა. პირველი — *საფეხურის (stage)* კონცეფცია, რომელზეც უკვე ვისაუბრეთ, მეორე – **მომწიფების (maturation)** კონცეფციაა, რომელიც განვითარების გენეტიკურად განსაზღვრულ, ბუნებრივ კურსს მოიცავს. ლოკის საპირისპიროდ რუსო ბავშვებს საკუთარი ბედის მჭედლებად მიიჩნევდა. მას განსხვავებული მოსაზრება ჰქონდა განვითარების ძირითად საკითხებზე. ის განვითარებას მიიჩნევდა უწყვეტ, *საფეხურებრივ* პროცესად, რომელიც ბუნების მიერ ნაკარნახევი *ერთიანი უნიფიცირებული კურსით* მიმდინარეობს.

დარვინი: ბავშვის მეცნიერული

შესწავლის მაგამთავარი

რუსოს სიკვდილიდან საუკუნის შემდეგ ბრიტანელი ნატურალისტი ჩარლზ დარვინი (Charles Darwin) (1809-1882) მსოფლიოს სხვადასხვა მხარეში ექსპედიციისას მცენარეთა და ცხოველთა სახეობების უსასრულო მრავალფეროვნებას აკვირდებოდა. მან შეამჩნია, რომ თვით სახეობის ფარგლებშიც კი ორი ზუსტად ერთმანეთის მსგავსი არ არსებობდა. ამ დაკვირვებების საფუძველზე მან თავისი ცნობილი *ევოლუციის თეორია* შექმნა.

თეორიაში ხაზგასმულია ორი ურთიერთდაკავშირებული კონცეფცია: *ბუნებრივი შერჩევა* (გადარჩევა) და *საუკეთესოს გადარჩევა*. დარვინმა ახსნა, რომ დედამიწის კონკრეტულ ნაწილებში ცალკეული სახეობების გადარჩენას განაპირობებს მათი გარემოსთან შესაბამისობის უნარი და თავისებურებები ანუ ადაპტაცია. ზოგიერთი სახეობა გარე სამყაროსთან შეუსაბამობის გამო ილუპება. სახეობის შიგნით ინდივიდები, რომლებიც ყველაზე უკეთ პასუხობენ გარემოს მოთხოვნებს, საკმაოდ დიდხანს ცოცხლობენ იმისათვის, რომ გვარი გააგრძელონ და მომდევნო თაობებს საუკეთესო თვისებები გადასცენ. დარვინის მიერ ფიზიკური მახასიათებლებისა და ქცევის ადაპტაციური ღირებულების ხაზგასმა მეოცე საუკუნის მნიშვნელოვან თეორიებში აისახა (Cairns, 1998).

კვლევისას დარვინმა აღმოაჩინა, რომ ბევრი სახეობის დაბადებამდე ზრდა საოცარი მსგავსებით ხასიათდება. დარვინის ჩატარებული დაკვირვებების შედეგად მეცნიერებმა დაასკვნეს, რომ ადამიანის შვილის განვითარება ადამიანის ევოლუციის მსგავსი ზოგადი სქემით მიმდინარეობს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს შეხედულება საბოლოოდ მცდარი გამოდგა, ბავშვის განვითარებასა და ადამიანის ევოლუციას შორის პარალელების აღმოჩენის მცდელობამ უკარნახა მკვლევარებ, ყურადღებით შეესწავლათ ბავშვის ქცევის ყველა ასპექტი. განვითარების იდეის დოკუმენტურად დასაბუთების ამ პირველი მცდელობების შედეგად გაჩნდა ბავშვის მეცნიერული შესწავლა.

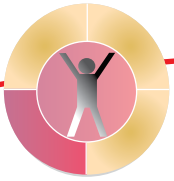
მეცნიერული წამოწყება

ბავშვის განვითარების შესახებ კვლევები სწრაფად განვითარდა მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში. ადრეულ კვლევებს გაუმჯობესებული მეთოდები და თეორიები მოჰყვა. ყოველმა სიახლემ გარკვეული როლი შეასრულა ამ სფეროს დღევანდელ მდგომარეობამდე მოყვანაში.

● **ბავშვის ბიოგრაფიები** ● წარმოიდგინეთ, რომ თქვენ უნდა ჩაუყაროთ საფუძველი ბავშვის განვითარების სფეროს და ბავშვის შესწავლის ამოცანის წინაშე აღმოჩნდით. როგორ გაართმევდით თავს ამ რთულ ამოცანას? მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში მეცნიერებმა სწორედ ის გააკეთეს, რასაც უმრავლესობა გააკეთებდათ – საკუთარი ან ახლო ნათესავის შვილი შეარჩიეს და დაბადებიდან დაწყებული ყოველდღიური დაკვირვებები და ბავშვთა ქცევის შესახებ შთაბეჭდილებები მოკლედ აღწუსეს. 1890-იან წლებში ბავშვის ბიოგრაფიები რეგულარულად ქვეყნდებოდა. წინამდებარე ნაწყვეტში ავტორი საკუთარი დიშვილის დაბადებას აღწერს:

პირველი აქტი ტირილია, არა ბრაზის, . . . არც სიხარულის, . . . უბრალო ფშუტუნი და შემდეგ გაბმული უცრემლო „ა-----ა“, შოტლანდიური სტიკირის ტემბრში, სრულიად ავტომატური, მაგრამ დისკომფორტის ნიშანი. ამ მონოტონური და დამთრგუნველი ტირილის, წითელი სახის, ნაოჭიანი, დამდურულივით კანის გამო. . . გასაკვირი არ იქნება, დედას შვილი დაბადებამდე რომ არ უყვარდეს, . . . დედობრივი ინსტინქტის სრულად ამოქმედებამდე ბავშვისათვის დროის პატარა საშიში ინტერვალი გაჩნდეს.

არ შეიძლება უარყოფა, რომ ეს მიუკერძოებელი აღწერა საკმაოდ ზუსტია და ჩვენი პატარა სხეებზე ლამაზი სულაც არ ყოფილა. . . მიუხედავად ამისა, მას სიყვარული არ მოჰკლებია. არასდროს შემიმჩნევია, რომ ქალს (მასაც კი, ვისაც დედობა არ გამოუცდია) ყურადღება მიექცის ესთეტიკური დეფექტებისათვის, . . . პატარა თბილი, ტკბილი არსება მუდამ მომხიბვლელია (Shinn, 1900, გვ. 20-21).

ხელოვნების პრაქტიკის სახე

სოციალური ცვლილებები და ავტორული ლიტერატურა მშობლებისათვის

ყველა, განსაკუთრებით კი ახალგაზრდა, მშობელი გრძნობს, რომ შვილების აღზრდის შესახებ გონივრული რჩევა სჭირდება. დიდი ხნის განმავლობაში საზოგადოების ამ საჭიროებას ექსპერტები მრავალფეროვანი პოპულარული წიგნებითა და ჟურნალებით აკმაყოფილებდნენ. 1970-იან წლებამდე ამ პუბლიკაციებში ხაზგასმული იყო მეთოდების მთავარი როლი ჯანსაღი ბავშვის განვითარების საქმეში. მას შემდეგ, რაც გამოკვლევების შედეგად 1980-იან წლებში დადგინდა მამების გავლენა ბავშვის ფსიქოლოგიური განვითარების ყველა ასპექტზე, მათ გაინაწილეს ბავშვის აღზრდის პასუხისმგებლობის სრული სპექტრი. დაახლოებით იმავე პერიოდში ინფორმაცია გაჩნდა მშობლის გარეშე (საბავშვო ბაღში) ბავშვის აღზრდის შესახებ. ექსპერტები დასაქმებულ დედებს არწმუნებდნენ, რომ შვილებს არ სჭირდებათ მუდმივად მათ გვერდით ყოფნა და ურჩევდნენ, როგორ შეერჩიათ კარგი საბავშვო ბაღი (Young, 1990).

1990-იანი წლებიდან დღემდე სულ უფრო მეტი წიგნი იწერება მშობლებისა და შვილების კეთილდღეობაზე სოციალური ცვლილებების შედეგების გავლენის შესახებ. სულ უფრო მეტი დასაქმებული მშობელი ნუხს ცხოვრების გაზრდილი მოთხოვნებისა და საკუთარ შვილებთან ერთად სადილობის, საუბრის, გართობის დროის სიმცირის გამო (Hofferth & Sandberg, 1999). იმავდროულად, ბევრი მშობელი საკუთარი შვილების ქცევაში აღნიშნავს სამწუხარო ცვლილებებს – სწავლისადმი გულისყრას, ემოციურ და ქცევის პრობლემებს (Vandivere, Gallagher & Moore,

2004). ამერიკელი მშობლების ერთ-ერთ მასშტაბურ გამოკითხვაში მონაწილეთა ნახევარზე მეტი შვილის აღზრდის საქმეში საკუთარ მიღწევებს აფასებდა სიტყვებით „კარგი“ ან „ცუდი“. ბევრი რესპონდენტი თვლიდა, რომ ძველი თაობის მშობლები გაცილებით უკეთ ერკვეოდნენ აღზრდის საკითხებში (საზოგადოებრივი პროგრამა, 2002). მხოლოდ მცირე ნაწილს მიაჩნდა, რომ კარგად იცოდნენ, რა უნდა გაეკეთებინათ ეფექტიანი აღზრდისათვის.

წიგნში „გავლენიანი ბავშვების გონება“ (2001a) ლორა ბერკი (Laura Berk) აღნიშნავს, რომ მშობლების ძალისხმევას, აღზარდონ მცოდნე, წესიერი შვილები, ართულებს არახელსაყრელი კულტურული გავლენა (მაღალი დონის საბავშვო ბაღების სიმცირე და მედიის დამლუპველი ინფორმაციები) და მშობლებისათვის წინააღმდეგობრივი ლიტერატურა. ზოგიერთი წიგნი ირწმუნება, რომ მშობელს ყველაფერი ძალუძს, ზოგი კი უპირატესობას ბავშვის ბიოლოგიურ ბუნებას ანიჭებს. ამ ურთიერთმეთუთავსებელი მოსაზრებების გამო ბევრ მშობელს ეჭვი ეპარება საკუთარ მნიშვნელობაში და შვილის აღზრდის საქმეში ფარ-ხმას ყრის. ბერკი ამტკიცებს, რომ ბევრი ფაქტორის გამო, რაც ამერიკულ საზოგადოებაში ბავშვის განვითარებაზე ახდენს გავლენას, მშობლის ინსტიტუტი ისე მნიშვნელოვანია, როგორც არასდროს.

იმავე აზრს ასაბუთებენ ჯეიმს გარბარინო და კლერ ბედარდი (James Garbarino & Claire Bedard, 2001) წიგნში – „მშობლები ალყაში“, რომელშიც აღწერილია ახალგაზრდობის ანტაგონიზმი და ძალადობა უკანასკნელი წლებში ჩადენილ სამხედრო დანაშაულთა მოზღვავეების ჩათვლით, რასაც შედეგად სკოლასა თუ სახლში დასახიჩრებები და

ამ ნაწყვეტის მიხედვით შეგიძლიათ დაასკვნათ, რატომ უსაყვედურებდნენ ზოგჯერ ბავშვის ბიოგრაფებს ბავშვის არასწორად შესწავლას? ეს პირველი მკვლევარები ემოციურად სწავლობდნენ ჩვილებს და იშვიათად ჰქონდათ ზუსტად განსაზღვრული, რისი აღმოჩენა სურდათ. გასაკვირი არ არის, რომ ბევრი ჩანაწერი, ტენდენციურობის გამო საბოლოოდ უარყოფილი იქნა.

ყველაფრის მიუხედავად, ბავშვის ბიოგრაფია სწორი მიმართულებით გადადგმული ნაბიჯი იყო. მეცხრამეტე საუკუნის ორმა თეორეტიკოსმა დარვინმა (1877) და გერმანელმა ბიოლოგმა ვილიამ პრაერმა (William Preyer) (1882/1888) დიდი წვლილი შეიტანეს ბავშვის ქცევის შესახებ ამ ადრეულ ჩანაწერებში, განსაკუთრებით კი პრაერმა, რომელმაც კვლევის მაღალი სტანდარტები დააწესა, იწერდა უშუალოდ დაკვირვების პროცესში ნაწახს და ჩანაწერის სიზუსტეს მომდევნო დაკვირვების დროს ამოწმებდა (Cairns, 1998). ეს სწორედ ის სტანდარტებია, რომელსაც თანამედროვე მეცნიერები იყენებენ. ბიოგრაფთა პიონერული ძალისხმევის შედეგად ბავშვი მეცნიერული კვლევის ფოკუსში მოექცა.

● **ნორმატიული პერიოდი** ● სტენლი ჰოლი (G. Stanley Hall) (1844-1924) მეოცე საუკუნის დასაწყისის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი ამერიკელი ფსიქოლოგი, ბავშვის შემსწავლელი

სიკვდილი მოჰყვა. მსგავს ტრაგედიითა ხელშემწყობი მრავალი ფაქტორის, მათ შორის იმპულსური, ფეთქებადი ტემპერამენტის, არაკეთილსასურველი სასკოლო გამოცდილებისა და ანტისოციალურ თანატოლთა გავლენის გამო მხოლოდ მშობლების დადანაშაულება არ შეიძლება. თუმცა როგორც გარბარინო და ბედარდი აღნიშნავენ, მშობლებს პასუხისმგებლობის ლომის წილი აკისრიათ. ხშირად ისინი უგულისყუროდ ეკიდებიან მოზარდების ყოველდღიურ ცხოვრებას, რასაც ისინი ძალადობის გზამდე მიჰყავს.

ექსპერტთა უმრავლესობა გამოსავალს უფროსების მიერ შვილის ცხოვრების თანაზიარობაში ხედავს. ბერკი (2001ა) გვიჩვენებს, რამდენად არსებითი კოგნიტური, ზნეობრივი და სოციალური უნარ-ჩვევები ყალიბდება მშობელი-შვილის ისეთი უმნიშვნელო ყოფითი ურთიერთობის მეშვეობით, როგორიცაა ძილის წინ ზღაპრის მოყოლა, საშინაო დავალების შესრულებაში მიხმარება ან ოჯახური სადილი. გარბარინომ და ბედარდმა (2001) შეადგინეს სიტუაციური სავარჯიშო - „უფლებამოსილებითი აღზრდა“, რომელსაც მშობლები შვილების ნაკლოვანებებისა და ღირსებების მონიტორინგისას იყენებენ და საჭიროების შემთხვევაში მათ სოციალურ გარემოში ერთვებიან. ისინი არწმუნებენ მშობლებს, რომ აუცილებელია „ხასიათის ზნეო-

ბრივი კომპასის“ საშუალებით შვილის პიროვნული განვითარებისა და სხვებზე ზრუნვის სტანდარტების შესაბამისობის მტკიცედ გაკონტროლება. ნიგში - „კარგი მშობლის ათი ძირითადი პრინციპი“ ლორენს სტეინბერგი (Laurence Steinberg) (2004) მიზნად ისახავს კარგი აღზრდის ფილოსოფიის აღორძინებას კვლევაზე დაფუძნებული ათი სტრატეგიის საშუალებით, რომელიც ზნეკეთილი, თავდაჯერებული და მცოდნე ბავშვის აღზრდაში დაგვეხმარება. ეს სტრატეგიებია: სიყვარული, წესებისა და შეზღუდვების დანერგვა, შვილის პატივისცემა, დამოუკიდებლობის ხელშეწყობა გადაწყვეტილებების მიღებისას და ა.შ.

სულ უფრო პოპულარული ხდება იმის ხაზგასმა, რომ მარტო მშობელი აღზრდის რთულ „საქმეს“ თავს ვერ გაართმევს; მას საზოგადოების დახმარება და თანადგომა სჭირდება. ბავშვის განვითარების შესწავლისას ნაიკითხეთ რამდენიმე პოპულარული ნიგნი აღზრდის შესახებ და უკვე ნასწავლის საფუძველზე შეაფასეთ იქ მოცემული რჩევები. ექსპერტთა უმრავლესობა ეთანხმება აფრიკულ ანდაზას - „ბავშვის აღზრდა სოფლის აშენების ტოლფასია“. რამდენად მისადაგება მათი ეს მოსაზრება მიმდინარე თეორიების ძირითად აქცენტებს მოგვიანებით ამ თავში აღწერით განვითარების კონტექსტში?

▲ ის ექსპერტები, რომლებიც თანამედროვე მშობლებისათვის წერენ, ხშირად ხაზს უსვამენ ბავშვის ცხოვრებაში უფროსების უფრო მეტად ჩართვის მნიშვნელობას. ბევრი კვლევა ადასტურებს, რომ თვით ყველაზე ჩვეულებრივ მშობელსაც კი, დიდი გავლენა აქვს შვილზე. © Nancy Sheehan/ Index Stock

მოძრაობის ფუძემდებლად არის მიჩნეული (Hogan, 2003). დარვინის ჩატარებული კვლევით შთაგონებულმა ცნობილ სტუდენტთან არნოლდ გეზელთან (Arnold Gesell) (1880-1961) ერთად ევოლუციურ იდეებზე დაფუძნებული თეორიები განავითარა. ეს მკვლევარები ბავშვის განვითარებას განიხილავდნენ *მომწიფების* პროცესად, რომლის დროს გენეტიკურად განსაზღვრულ მოვლენათა სერია ყვავილის მსგავსად ავტომატურად „იშლება“ (Gesell, 1933; Hall, 1904).

ჰოლი და გესელი ბავშვის განვითარების ყველა ასპექტის აღწერის ინტენსიური მცდელობით უფრო არიან ცნობილი, ვიდრე თავიანთი ცალმხრივი თეორიებით. ამან საფუძველი ჩაუყარა **ნორმატიულ მიდგომას**, რომლის შესაბამისად ქცევის მაჩვენებლებს ბევრ ინდივიდზე დაკვირვებით სწავლობენ და შემდეგ ტიპობრივი განვითარების ნარმოსადგენად ასაკობრივ საშუალო მაჩვენებლებს გამოითვლიან. ამ პროცედურის გამოყენებით ჰოლმა შექმნა სრულყოფილი კითხვარი სხვადასხვა ასაკის ბავშვებისათვის. კითხვებში ყველაფერი იყო მოცემული, რისი თქმაც ბავშვებს საკუთარი თავის შესახებ შეეძლოთ – ინტერესები, შიშები, ნარმოსახვითი მეგობრები, ოცნებები, მეგობრობა, ყოველდღიური ცოდნა, გამოცდილება და სხვ. (White, 1992). დაკვირვებული კვლევისა და მშობლებთან ინტერვიუს საშუალებით გეზელმა ჩვილი და სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა მოტორული განვითარების, სოციალური ქცევის და პიროვნული თავისე-

ბურეების შესახებ დეტალური ნორმატიული ინფორმაცია მოიპოვა.

გეზელმა ასევე პირველმა შეისწავლა ბავშვის განვითარება მშობლებისათვის აუცილებელი ინფორმაციის თვალსაზრისით, რათა ამ უკანასკნელთ შვილის თითოეული ასაკისათვის შესაბამისი მოლოდინი ჰქონოდათ. როგორც ის ფიქრობდა, თუ განვითარების გრაფიკი მილიონწლიანი ევოლუციის შედეგია, მაშინ ბავშვებს თავიანთი საჭიროებები ბუნებრივად აქვთ გააზრებული. იგი რუსოს ტრადიციას აგრძელებდა და აღზრდის პროცესში ბავშვის მიერ მოწოდებული სიგნალებისადმი ყურადღებას გვირჩევდა (Thelen & Adolph, 1992). გესელის წიგნებმა, ბენჯამინ სპოკის (Benjamin Spock) ცნობილ წიგნთან „ბავშვი და მისი მოვლა“ — ერთად, ბავშვის განვითარების შესახებ გავრცელებულ ლიტერატურაში მშობლებისათვის მთავარი ადგილი დაიმკვიდრა (იხ. სტატია „კვლევიდან პრაქტიკისაკენ“ გვ. ———).

● **ინტელექტის ტესტები** ● მაშინ, როცა ჰოლი და გეზელი თავიანთ თეორიებსა და მეთოდებს შეერთებულ შტატებში ავითარებდნენ, ფრანგი ფსიქოლოგი ალფრედ ბინე (Alfred Binet) (1857-1911) ბავშვის განვითარებაში იმავე ნორმატიულ მიდგომას იყენებდა, თუმცა განსხვავებული მიზნით. 1900-იანი წლების დასაწყისში ბინეს და მის კოლეგა თეოდორ სიმონს (Theodore Simon) პარიზის სკოლების ხელმძღვანელებმა სთხოვეს სწავლაში სიძნელეების მქონე ბავშვების (ვისაც სპეციალურ კლასში სწავლება ესაჭიროებოდა) განსაზღვრის გზების მოძებნა. ამ მიზნით შექმნილ ინტელექტის პირველ ნარმატიულ ტესტს სწორედ პრაქტიკული საგანმანათლებლო მოსაზრებები დაედო საფუძვლად.

ბინეს მცდელობა იმით იყო უნიკალური, რომ მან კარგად განვითარებული თეორიით დაიწყო. განსხვავებით არსებული შეხედულებებისაგან, რომელსაც ინტელექტი რეაქციათა მარტივ ელემენტებამდე (რეაქციის დრო და ფიზიკური სტიმულებისადმი მგრძნობელობა) დაჰყავდა, ბინემ ბავშვის აზროვნების მთელი სირთულე მოიცვა. მან ინტელექტი განსაზღვრა, როგორც საღი განსჯის, მოქმედებათა დაგეგმვისა და კრიტიკული აზროვნების უნარი (Sternberg & Jarvin, 2003), შემდეგ ტესტის საკითხები ასკის შესაბამისად ამ უნარ-ჩვევების უშუალოდ გასაზომად შეარჩია.

1916 წელს სტენფორდის უნივერსიტეტში მოხდა ბინეს ტესტის ადაპტაცია ინგლისურენოვანი ბავშვებისათვის. მას შემდეგ ინგლისური ვერსია სტენფორდ-ბინეს ინტელექტის სკალის სახელწოდებით არის ცნობილი. გარდა იმისა, რომ ბინეს ტესტი ადგენს ქულას, რომელსაც სკოლაში მიღწევების ნარმატივით წინასწარმეტყველება შეუძლია, ის განვითარების ინდივიდუალური თავისებურებებისადმი დიდ ინტერესს აღვიძებს. სხვადასხვა სქესის, ეთნიკური წარმოშობის, დაბადების თავისებურებების, ოჯახური გარემოსა და სხვა მახასიათებლების მქონე ბავშვების ინტელექტის ტესტის ქულათა შედარება კვლევის ფოკუსში მოექცა. ინტელექტის ტესტებმა წინა პლანზე წამოსწია ბუნება-აღზრდის შესახებ დისკუსიებიც.

● **ჯეიმს მარკ ბოლდუინი: ადრეული განვითარების თეორეტიკოსი** ● ბოლო ათწლეულების მნიშვნელოვანი ისტორიული ფიგურა ამერიკელი ფსიქოლოგი ჯეიმს მარკ ბოლდუინი (James Mark Baldwin) (1861-1934), რომელმაც თავისი ინოვაციური ნაშრომი კანადასა და შეერთებულ შტატებში შექმნა. განვითარების შესახებ თეორეტიკოსის და ბავშვის ქცევის ღრმა მკვლევარის, ბოლდუინის (1897) მდიდარი ახსნა-განმარტებები დღეისათვის აღორძინებულია. ის ფიქრობდა, რომ ბავშვის მიერ საკუთარი ფიზიკური და სოციალური სამყაროს გაგება ვითარდება სტადიათა სერიის სახით, დაწყებული ახალშობილის უმარტივესი ქცევის მოდელით და დამთავრებული ზრდასრულის აბსტრაქტული და რეფლექსური აზროვნებით (Cairns, 1992, 1998).

ბოლდუინი განვითარების კონტროლისათვის არც ბავშვს და არც გარემოს არ იხილავდა. მას თანაბრად მნიშვნელოვნად მიაჩნდა ბუნებაც და აღზრდაც. ის ამტკიცებდა, რომ თუმცა ბავშვები აქტიურად ამოწმებენ სამყაროს საკუთარ ხედვას, იმავდროულად, ჩვევის საშუალებით ანუ სხვისი ქცევის მიბაძვითაც სწავლობენ. განვითარების პროცესში ბავშვი და გარე სამყარო ურთიერთზემოქმედებს და განუყოფელ, გადაჯაჭვულ კავშირს ქმნის.

ბოლდუინის (1895) იდეების განხილვა დაგარწმუნებთ, რომ მემკვიდრეობითობა და გარემო ცალ-ცალკე, დაპირისპირებულ ძალებად არ უნდა განვიხილოთ. მეტიც, ის ამტკიცებს, რომ ბევრი ადამიანური თვისება „ორივე ძალის შედეგია“ (გვ. 77). ბავშვის განვითარების თანამედროვე თეორიების განხილვისას ვნახავთ, რომ ბოლდუინის იდეები განსაკუთრებით ბოლო პერიოდში ჩატარებულ კვლევებში არის ასახული.

ბაიბიოკრამი

წარმოდგინეთ ჯონ ლოკსა და ჟან-ჟაკ რუსოს შორის დისკუსია ბუნება-აღზრდის შესახებ. მოკლედ წარმოადგინეთ ის არგუმენტები, რომელსაც, თქვენი აზრით, თითოეული ისტორიული ფიგურა მოიშველიებდა.

დააპაპშირამი
იმსჯელამი

რა საერთო აქვს რუსოს, დარვინისა და ჰალის იდეებს?
დაადგინეთ, ნაუკითხავთ თუ არა თქვენს მშობლებს გეზელის, სპოკის ან სხვა რომელიმე ავტორის წიგნი. აღზრდის შესახებ რომელ კითხვაზე პასუხი აინტერესებდა მათ ყველაზე მეტად? განსხვავდება თუ არა კითხვები, რომელიც თქვენს მშობლებს აწუხებდათ იმ კითხვებისაგან, რომლის პასუხსაც თანამედროვე მშობლები ეძებენ? ახსენით თქვენი მოსაზრება.

მეოცე საუკუნის შუა წლების თეორიები

მეოცე საუკუნის შუა წლებში ბავშვის განვითარება ლეგიტიმურ დისციპლინად გადაიქცა. ბავშვის მეცნიერულად შესწავლისათვის დაფუძნდა კვლევის სპეციალიზებული ცენტრები და პროფესიული საზოგადოებები. მათ შორის წამყვანი 1933 წელს ჩამოყალიბებული „ბავშვის განვითარების კვლევის საზოგადოება“ (Society for Research in Child Development) ხელს უწყობს ინტერდისციპლინურ კვლევას, ინფორმაციისა და კვლევის შედეგების გამოყენების გავრცელებას. საზოგადოების წევრების სანყის რაოდენობა (425) სწრაფად იზრდება. დღეს უკვე 50-ზე მეტი ქვეყნის 5,500 მკვლევარი, პრაქტიკოსი პროფესიონალი და სტუდენტი არის მისი წევრი.

ბავშვის განვითარება სულ უფრო მეტ ინტერესს იწვევს. მეოცე საუკუნის შუა წლების მრავალ თეორიას დღეს თავისი მიმდევრები ჰყავს. ამ თეორიებში ბავშვის შიდა სამყაროსა და ემოციებისადმი ევროპული მიდგომა მკვეთრად განსხვავდება ამერიკული აკადემიური ფსიქოლოგიის მიდგომისაგან, რომლის ფოკუსი მეცნიერულად ზუსტი, კონკრეტული და დაკვირვებადი ქცევაა.

ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივა

მეოცე საუკუნის 30-40-იან წლებში სულ უფრო მეტი მშობელი ითხოვდა პროფესიონალთა დახმარებას შვილების ემოციურ სტრესთან და ქცევის პრობლემებთან გასამკლავებლად. ნორმატიულმა მოძრაობამ პასუხი გასცა შეკითხვას, როგორები არიან ბავშვები. დღის წესრიგში მომდევნო კითხვა იდგა: როგორ და რატომ ხდებიან ბავშვები ისეთები, როგორებიც არიან? ფსიქოლოგიური დარღვევების სამკურნალოდ ფსიქიატრებმა და სოციალურმა მუშაკებმა ინდივიდუალური განვითარების არსებული მიდგომა გაიხსენეს – თითოეული ბავშვის ისტორია უნიკალურია.

ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივის მიხედვით, ბავშვები სტადიების სერიას გადიან, რომლის პროცესში ბიოლოგიური იმპულსებისა (მამოძრავებლებისა, დრაივებისა) (biological drives) და სოციალური მოლოდინების კონფლიქტის პირისპირ აღმოჩნდებიან ხოლმე. ის, როგორ გადაჭრის ინდივიდი მსგავს კონფლიქტებს, განსაზღვრავს მისი სწავლის, სხვებთან ურთიერთობისა და შიმის დაძლევის უნარ-ჩვევებს. მიუხედავად იმისა, რომ ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივის შემუშავებაში მრავალი ადამიანის წვლილია, მათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ფსიქოანალიტიკური მოძრაობის მამამთავარი ზიგმუნდ ფროიდი (Sigmund Freud) და ერიკ ერიქსონი (Erik Erikson) არიან.

● **ფროიდის თეორია** ● ფროიდს (1856-1939), ექიმს ვენიდან, მრავალფეროვანი ნერვული სიმპტომების მქონე პაციენტები ჰყავდა. ჰალუცინაციებს, შიშებს, დამბლას თითქოს არავითარი კავშირი არ ჰქონდა ფიზიკურ დარღვევებთან. ამ ადამიანებისათვის საშველის ძიებისას,

ფროიდმა აღმოაჩინა, რომ შესაძლებელი იყო ბავშვობის მტკიცე ემოციური მოგონებებზე თავისუფლად საუბარი მის პაციენტებს წამლად ქცეოდათ. მოგონებებზე მუშაობისას, ფროიდმა შეისწავლა პაციენტთა არაცნობიერი მოტივები და შექმნა თავისი **ფსიქოსექსუალური თეორია**. თეორიაში ხაზგასმულია, რომ ცხოვრების პირველი ხუთი წლის განმავლობაში შვილის სექსუალური და აგრესიული იმპულსების მიმართ მშობლების დამოკიდებულება გადამწყვეტ როლს ასრულებს ჯანსაღი პიროვნების განვითარებაში.

■ ცხრილი 1.1 ფროიდისეული ფსიქოსექსუალური საფეხურები

ფსიქოსექსუალური საფეხური	მიახლოებითი ასაკი	დახასიათება
ორალური	დაბადებიდან 1 წლამდე	ახალი ეგო ბავშვის წოვით აქტივობას ძუძუს ან ბოთლისაკენ მიმართავს. თუ ორალური მოთხოვნილებები შესაბამისად არ კმაყოფილდება, ინდივიდს ბავშვობაში შეიძლება განუვითარდეს ისეთი ჩვევები, როგორიცაა ცერის წოვა, ფრჩხილების კვნეცხა და პასტის ან ფანქრის ღეჭვა, ხოლო ზრდასრულობაში – გადაჭარბებული ჭამა და სიგარეტის მოწევა.
ანალური	1-3 წელი	ახლად ფეხადგმულებსა და სკოლამდელებს მოსწონთ შარდისა და განავლის შეკავება და მისგან განთავისუფლება. ტუალეტთან დაკავშირებული საკითხები მშობლისა და ბავშვის ურთიერთობაში ძირითადი ხდება. თუ მშობელი ვადამდე ადრე დაჟინებით ცდილობს ასწავლოს შვილს ან პირიქით, ძალზე ცოტას მოითხოვს, ანალური კონტროლის გამო კონფლიქტმა შესაძლებელია მომავალში, გადაჭარბებულ აკურატულობასა და სისუფთავეში ან უსუფთაობასა და უწესრიგობაში იჩინოს თავი.
ფალოსის	3-6 წელი	იდის იმპულსები გენიტალიებს გადაეცემა და ბავშვს სიამოვნებას გენიტალიის სტიმულაცია. ვლინდება ფროიდის მიერ ასახული ოიდიპოსის კონფლიქტი ბიჭებში და ელექტრას კონფლიქტი გოგონებში, ბავშვებს სანააღმდეგო სქესის მშობლის მიმართ სქესობრივი სურვილი უჩნდებათ. დასჯის თავიდან ასაცილებლად, ისინი უარს ამბობენ ამ სურვილზე და სანაცვლოდ თავისივე სქესის მშობლის თვისებებსა და ფასეულობებს იღებენ. შედეგად სუპერეგო ყალიბდება. იდს, ეგოსა და სუპერეგოს შორის ურთიერთობა მომავალში ინდივიდის ძირითად ხასიათს განსაზღვრავს.
ლატენტური	6-11 წელი	სქესობრივი ინსტინქტები მინელდება და სუპერეგო ვითარდება. ბავშვი ოჯახს გარეთ უფროსებისაგან და თავისივე სქესის თანატოლებთან თამაშისას ახალ სოციალურ ფასეულობებს ეცნობა.
გენიტალური	მოზარდობა, სიყმაწვილე	პუბერტატი ფალოსის სტადიის სქესობრივ იმპულსებს აღვიძებს. თუ განვითარება წინა სტადიებში წარმატებით მიმდინარეობდა, ამ სტადიას შედეგად სქესობრივი სიმწიფე, ქორწინება და ბავშვების დაბადება და აღზრდა მოჰყვება.

➤ **პიროვნების სამი ნაწილი.** ფროიდის თეორიის მიხედვით პიროვნების სამი ნაწილი – იდი, ეგო და სუპერეგო – ინტეგრირებულია 1.1 ცხრილში მოცემულ ხუთ სტადიაში. იდ ფსიქიკის უდიდესი ნაწილი და ძირითადი ბიოლოგიური მოთხოვნილებებისა და სურვილების საფუძველია. ეგო პიროვნების ცნობიერი, რაციონალური ნაწილია, რომელიც ადრეული ჩვილობის ასაკში იჩენს თავს, იდის იმპულსების მისაღები გზით განსამუხტავად. მაგალითად, ეგოს კარნახით მშვიდი რამდენიმე თვის ბავშვი ბოთლის ან საკინძვგახსნილი დედის დანახვაზე ტირილს წყვეტს. უფრო განაფული სკოლამდელი ასაკის ბავშვი სამზარეულოში თავად პოულობს სასუსნავს.

3-დან 6 წლამდე სუპერეგო ანუ ცნობიერი, მშობლებთან ურთიერთობის პროცესში ვითარდება, რომლებიც დაჟინებით ცდილობენ საზოგადოების ფასეულობებისადმი შვილების შემგუბლობის ჩამოყალიბებას. ეგო გართულებული ამოცანის წინაშე დგება – შეათანაწყოს იდის, გარე სამყაროსა და ცნობიერის მოთხოვნები (Freud, 1923/1974). მაგალითად, როცა ეგოს იდის იმპულსი აცდუნებს მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასა და თანატოლისათვის მომხიბლავი სათამაშოს ძალით წართმევას, შესაძლებელია, სუპერეგომ ამგვარი საქციელის მიუღებლობის შესახებ გააფრთხილოს. ეგომ უნდა გადაწყვიტოს, რომელი ძალა (იდი თუ სუპერეგო) გაიმარჯვებს ამ მინაგან ბრძოლაში ანდა კომპრომისზე უნდა წავიდეს და სათამაშო ითხოვოს. ფროიდის მიხედვით სკოლამდელ ასაკში იდს, ეგოსა და სუპერეგოს შორის ურთიერთობა განსაზღვრავს ინდივიდის ძირითად პიროვნულ თავისებურებებს.

➤ **ფსიქოსექსუალური განვითარება.** ფროიდს (1938/1973) სჯეროდა, რომ ბავშვობაში სქესობრივი იმპულსების ცენტრი ორალურიდან სხეულის ანალური, გენიტალური ნაწილებისაკენ გადაინაცვლებს. თითოეულ საფეხურზე მშობლები შვილის ძირითადი მოთხოვნილებების გადაჭარბებულად ან შეზღუდულად დაკმაყოფილებილებას შორის ოქროს შუალედს ეძებენ. თუ ისინი სასურველ ბალანსს მიაგნებენ, განვითარებული, ჩამოყალიბებული სქესობრივი ქცევის მქონე, ოჯახურ ცხოვრებაში ინვესტიციების მნიშვნელობის მცოდნე და მომავალ თაობებაზე მზრუნველ შვილებს გაზრდიან.

ფროიდის ფსიქოსექსუალურმა თეორიამ ბავშვის განვითარებაში ოჯახური ურთიერთობებისა და ადრეული გამოცდილების მნიშვნელობა გამოააშკარავა, მაგრამ დროთა განმავლობაში ფროიდის შეხედულებები გააკრიტიკეს. პირველ ყოვლისა, იმიტომ, რომ თეორიამ გადაჭარბებულად შეაფასა განვითარებაში სქესობრივი გრძნობების მნიშვნელობა. ხოლო, მეორე მხრივ იმიტომ, რომ ის ეფუძნებოდა სქესობრივად დათრგუნული, მდიდარი ადამიანების პრობლემებს და გამოუსადეგარი იყო მეცხრამეტე საუკუნის ვიქტორიანული საზოგადოებისაგან განსხვავებული კულტურებისათვის. და ბოლოს, ფროიდი უშუალოდ ბავშვებს არ შეისწავლიდა.

● **ერიკსონის თეორია** ● ფროიდის ზოგიერთმა მიმდევარმა მისი თეორიიდან სასარგებლო აიღო და განავითარა. ბავშვის განვითარების სფეროში ყველაზე გამოჩენილი ნეოფროიდელი ერიკ ერიკსონი (Erik Erikson) (1902-1994) იყო.

მიუხედავად იმისა, რომ ერიკსონმა (1950) ფროიდის ძირითადი ფსიქოსექსუალური სისტემა აღიარა, განვითარების თითოეული სტადია უფრო მეტად განავრცო. თავის ფსიქოსოციალურ თეორიაში ერიკსონმა ხაზი გაუსვა იმას, რომ იდის იმპულსებსა და სუპერეგოს მოთხოვნებს შორის ეგო მხოლოდ შუამავალი როდია — ის განვითარების დადებითი ძალაცაა. თითოეულ სტადიაში ეგო იმ დამოკიდებულებებსა და უნარ-ჩვევებს იძენს, რაც ინდივიდს საზოგადოების აქტიურ მონაწილედ აქცევს. ძირითადი ფსიქოლოგიური კონფლიქტი, რომელიც დადებითიდან უარყოფითისაკენ კონტინუუმით (ურთიერთდაკავშირებული მოვლენების რიგით) გადაწყდება, განსაზღვრავს, რამდენად ჯანსაღი ან არაადეკვატურია თითოეული სტადიის შედეგები. 1.2 ცხრილის მიხედვით ერიკსონის პირველი ხუთი სტადია ფროიდის სტადიების პარალელურია, შემდეგ კი ზრდასრულობის სამი სტადია ემატება. ერიკსონი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც აღიარა მთელი ცხოვრების განმავლობაში განვითარება.

ფროიდისაგან განსხვავებით ერიკსონმა აჩვენა, რომ ნორმალური განვითარება თითოეულ კულტურასთან კავშირში უნდა განვიხილოთ. მაგალითად, 1940-იან წლებში შეერთებული შტატების ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებ იუროკის ინდიელებზე დაკვირვებისას ნახა, რომ დაბადებიდან 10 დღის შემდეგ დედები ჩვილებს ძუძუდან თანდათან იშორებდნენ და წვნიანით კვებავდნენ. საჭიროების შემთხვევაში 6 თვის ჩვილებს ძუძუს გადასაჩვენად დედა რამდენიმე დღითაც ტოვებდა. ამგვარი რამ ჩვენი კულტურული ღირებულებების თვალთახედვით სისასტიკედ გვეჩვენება, მაგრამ ერიკსონმა ახსნა, რომ ინდიელების საცხოვრებელ ადგილებში მდინარე ორაგულით წელიწადში მხოლოდ ერთხელ ივსებოდა და ეს გარემოება გადარჩენისათვის საჭირო მტკიცე თავშეკავების განვითარებას მოითხოვდა. ამრიგად, მან აჩვენა, რომ აღზრდა მხოლოდ ბავშვის საზოგადოებისათვის ფასეული და საჭირო ცოდნის ქრილში უნდა განვიხილოთ.

● **ფსიქონაწარმოების პერსპექტივის დადებითი და უარყოფითი მხარეები** ● ფსიქონაწარმოების პერსპექტივის დადებითი მხარეა ის, რომ მასში შესწავლისათვის განსაკუთრებით

■ **ცხრილი 1.2** ერიქსონისეული ფსიქოსოციალური საფეხურები შესაბამისი ფსიქოსეპსუალური საფეხურებით

ფსიქოსოციალური საფეხური	განვითარების პერიოდი	დახასიათება
ნდობა ან უნდობლობა (ორალური)	დაბადებიდან 1 წლამდე	თბილი, ყურადღებიანი ზრუნვა ჩვილს სამყაროს მიმართ ნდობასა და რწმენას უყალიბებს. უნდობლობა იმ შემთხვევაში ჩნდება, როცა ჩვილი თავს არაკომფორტულად გრძნობს ან ცუდად ეპყრობიან.
ავტონომია ან სირცხვილი და ეჭვი (ანალური)	1-3 წელი	შეძენილი გონებრივი და მოტორული უნარ-ჩვევების გამოყენებით ბავშვს დამოუკიდებელი არჩევანისა და გადაწყვეტილების მიღების სურვილი უჩნდება. მშობლები ავტონომიას ხელს უწყობენ, თუ შვილს გონივრული თავისუფალი არჩევანის საშუალებას აძლევენ, ძალას არ ატანენ და არ არცხვენენ.
ინიციატივა ან დანაშაულის გრძნობა (ფალოსის)	3-6 წელი	წარმოსახვის საშუალებით ბავშვი ისეთი ადამიანის განსახიერებას ცდილობს, როგორც სურს, რომ გახდეს. ინიციატივა = ამბიციისა და პასუხისმგებლობის გრძნობა მაშინ ვითარდება, როცა მშობელი ხელს უწყობს შვილში მიზნის დასახვის ახლადწარმოქმნილ გრძნობას. საფრთხე შეიძლება მაშინ გაჩნდეს, თუ მშობელი გადაჭარბებულ თვითკონტროლს მოითხოვს შვილისაგან, რაც ამ უკანასკნელს დანაშაულის გრძნობას გაუჩენს.
გულმოდგინება ან არასრულფასოვნება (ლატენტური)	6-11 წელი	სკოლაში ბავშვებს შრომისა და თანამშრომლობის უნარი უვითარდებათ. არასრულფასოვნების გრძნობა ბავშვს მაშინ უჩნდება, როცა ოჯახში, სკოლაში და თანატოლებთან ურთიერთობა მასში არაკომპეტენტურობის გრძნობას ავითარებს.
იდენტურობა ან იდენტურობის მიუღწევლობა (გენიტალური)	მოზარდობა	მოზარდი ცდილობს პასუხი გასცეს კითხვებს: ვინ ვარ და რა ადგილი მიკავია საზოგადოებაში? არჩეულ ფასეულობებსა და პროფესიულ მიზნებს შედეგად მყარი პიროვნული იდენტიფიცირება მოაქვს. უარყოფითი შედეგი შეიძლება გამოვლინდეს მომავალი „დიდური“ როლების აღრევაში.
სიახლოვე ან იზოლაცია	წარმოქმნილი ზრდასრულობა	ახალგაზრდები ახლო ურთიერთობების დამყარებას ცდილობენ. იმედგაცრუებების გამო, ზოგიერთ მათგანს არ შეუძლია ახლო ურთიერთობების დამყარება და იზოლაციაში რჩება.
გენერაციულობა ან სტაგნაცია	emerging ადულტჰოოდ ზრდასრულობა	გენერაციულობა ნიშნავს შთამომავლობის გაგრძელებას ბავშვის აღზრდით, სხვა ადამიანებზე ზრუნვით ან ნაყოფიერი შრომით. ამ სფეროში წარუმატებლობა ადამიანს მნიშვნელოვან დაღს ასვამს.
ინტეგრაცია ან სასოწარკვეთა	ხანდაზმულობა	ამ ბოლო სტადიის დროს ინდივიდები იმის განსჯას იწყებენ, როგორები იყვნენ. სისავსის გრძნობა მაშინ ჩნდება, თუკი ფიქრობენ, რომ „ცხოვრება ღირდა“. საკუთარი ცხოვრებით უკმაყოფილო მოხუცებს სიკვდილის ეშინიათ.

ერიკ ერიქსონი
© Olive Pierce/
Black Star

ღირებულადაა მიჩნეული (Emde, 1992). ამ შეხედულების თანახმად, ფსიქოანალიზის თეორეტიკოსებმა აღიარეს *კლინიკური ანუ შემთხვევის შემსწავლელი (case study) მეთოდი*, რომელიც სხვადასხვა წყაროდან მიღებული ინფორმაციის სინთეზს ცალკეული ბავშვის პიროვნების დეტალურ სურათში ახდენს (ამ მეთოდის შესახებ მე-2 თავში ვისაუბრებთ.) ფსიქოანალიტიკურმა თეორიამ ემოციური და სოციალური განვითარების შესახებ ისეთ უამრავ კვლევას შთაბერა სული, როგორიცაა - ჩვილი-აღმზრდელის ურთიერთკავშირი, აგრესია, დედამამიშვილების ურთიერთობა, ბავშვის აღზრდა, ზნეობა, გენდერული როლი და მოზარდობის იდენტურობა.

მიუხედავად იმისა, რომ ფსიქოანალიტიკურმა პერსპექტივამ ბავშვის განვითარების შესახებ კვლევებში დიდი როლი შეასრულა, ის თავარი მეთოდი აღარ არის (Cairns, 1998). ალბათ ფსიქოანალიზის თეორეტიკოსები ბავშვის განვითარების სფეროს იმიტომ გაერიყნენ, რომ ისინი ძალზე ღრმად იკვლევდნენ თითოეულ ბავშვს და სხვა მეთოდებს არ აღიერებდნენ. გარდა ამისა, ფსიქოსექსუალური სტადიებისა და ეგოს ფუნქციონირების მსგავსი ბევრი ფსიქოანალიტიკური მოსაზრება იმდენად ბუნდოვანია, რომ მათი ემპირიული გამოცდა ძალზე ძნელი ან შეუძლებელია (Thomas, 2000; Westen & Gabbard, 1999).

ბიჰევიორიზმი და სოციალური დასწავლის თეორია

ფსიქოანალიტიკური თეორიის გარდა ბავშვის შესწავლაზე დიდი გავლენა მოახდინა მეორე ძალზე განსხვავებულმა პერსპექტივამ. **ბიჰევიორიზმის** თანახმად, უშუალოდ დასაკვირვებელი მოვლენები – სტიმულები და რეაქცია – არის შესწავლის ფოკუსში. ჩრდილოამერიკულ ბიჰევიორიზმს მეოცე საუკუნის დასაწყისში ფსიქოლოგ ჯონ უოტსონის (John Watson) (1878-1958) ნაშრომმა ჩაუყარა საფუძველი. უოტსონს ფსიქოლოგიის შესახებ ობიექტური მეცნიერების შექმნა სურდა და უარყო ფსიქიკის უხილავი ქმედებების ახსნის მცდელობით გამონეული ფსიქოანალიტიკური თავისტიკივილი (Horowitz, 1992).

● **ტრადიციული ბიჰევიორიზმი** ● უოტსონი რუსი ფიზიოლოგის ივანე პავლოვის ცხოველთა შესახებ სწავლებამ შთააგონა. პავლოვმა იცოდა, რომ ძაღლები თანდაყოლილი რეფლექსის წყალობით საჭმლის ჭამისას ნერწყვს გამოყოფენ. მან შენიშნა, რომ ძაღლები ნერწყვის გამოყოფას საკვების გასინჯვამდე, მისი დანახვისთანავე იწყებდნენ. მეცნიერმა დაასკვნა, რომ ძაღლებმა ნეიტრალური სტიმულის (მიმტანის) სხვა სტიმულთან (საკვებთან) დაკავშირება ისწავლეს, რასაც შედეგად რეფლექსური რეაქცია (ნერწყვდენა) მოსდევდა. ამ ასოციაციის შედეგად ნეიტრალურ სტიმულს შეეძლო რეფლექსის მსგავსი რეაქციის გამოწვევა. ამ მოსაზრების დასამტკიცებლად პავლოვმა წარმატებით ასწავლა ძაღლებს საკვების გამოჩენის თანმდევ ზარის ხმაზე ნერწყვის გამოყოფა. მან *კლასიკური განპირობებულობა* აღმოაჩინა.

უოტსონს სურდა გაეგო, შესაძლებელი იყო თუ არა კლასიკური განპირობებულობის გამოყენება ბავშვის ქცევასთან მიმართებაში. თავის ისტორიულ ექსპერიმენტში მან 11 თვის ასწავლა ალბერტს ნეიტრალური სტიმულის რბილი თეთრი ვირთხის შიში, რომლის გამოჩენას თან მკვეთრი, მჭახე ხმა სდევდა. ეს ხმა ბუნებრივად აშინებდა პატარას. თუ დასაწყისში პატარა ფუმფულა ვირთხისაკენ ხელს იწვდიდა, შემდეგ მისი დანახვისთანავე თავს აბრუნებდა და ტირილს იწყებდა (Watson & Raynor, 1920). არსებითად, ალბერტის შიში იმდენად ძლიერი იყო, რომ მეცნიერებმა ამგვარი კვლევების ეთიკა კითხვის ქვეშ დააყენეს. ლოკის *tabula rasa*-ს მსგავსად უოტსონმა დაასკვნა, რომ განვითარებაში მთავარ როლს გარემო ასრულებს. ის ფიქრობდა, რომ უფროსებს ბავშვის ქცევის „გამოძერწვა“ სტიმული-რეაქციის ასოციაციის დაკვირვებული კონტროლის საშუალებით შეუძლიათ. განვითარება უწყვეტი პროცესია და ასაკთან ერთად ამ ასოციაციათა რაოდენობა და სიძლიერე მატულობს.

მეორე ამერიკელმა ფსიქოლოგმა ბ. ფ. სკინერმა (B. F. Skinner) *ოპერანტული განპირობებულობის* თეორია შექმნა. სკინერის მიხედვით ბავშვის ქცევის სიხშირე (განმეორებადობა) შესაძლებელია სხვადასხვა საშუალებით – საჭმლით, სასმლით, შექებით, მეგობრული ღიმილით ან ახალი სათამაშოთი გაიზარდოს. სიხშირის შემცირება დასჯის სხვადასხვა ფორმით – პრივილეგიების მოსპობით, გაკიცხვით ან ოთახში განმარტოებით არის შესაძლებელი. სკინერის ნაშრომის შედეგად ოპერანტული განპირობებულობა ბავშვის ფსიქოლოგიაში ფართოდ გამოყენებულ პრინციპად იქცა. განპირობებულობის ამ პრინციპებს მე-4 თავში განვიხილავთ ჩვილის სწავლის უნარების კვლევისას.

● **სოციალური დასწავლის თეორია** ● ფსიქოლოგებს აინტერესებდათ ბიჰევიორიზმს უკეთ შეეძლო ბავშვის სოციალური ქცევის განვითარების ახსნა, თუ ფსიქონალიტიკური თეორიის ნაკლებად ზუსტ კონცეფციებს. ამ ინტერესმა განპირობებულობის პრინციპებზე აგებული შეხედულებების მრავალგვარობა წარმოშვა და ბავშვისა და ზრდასრულის მიერ ახალი რეაქციების შეძენის შესახებ თვალსაზრისი გააფართოვა.

არსებობს სოციალური სწავლების თეორიის რამდენიმე სახე. ყველაზე მნიშვნელოვანი კანადელი ფსიქოლოგის ალბერტ ბანდურას (Albert Bandura) თეორიაა, რომელიც მოდელირებას უსვამს ხაზს და იმიტაციის ანუ დაკვირვებადი სწავლის, როგორც განვითარების მძლავრი წყაროს სახელწოდებით არის ცნობილი. ბავშვი, რომელიც დედის მიზაძვით ტაშს უკრავს, თანატოლს ისევე ბრაზით არტყამს ხელს, როგორც თავად ის დასაჯეს სახლში, მოზარდი, რომელსაც თანატოლების მსგავსი ტანისამოსი და ვარცხნილობა აქვს, დაკვირვებადი სწავლის მაგალითეობია. 1950-იანი წლებისათვის სოციალური დასწავლის თეორია ბავშვის განვითარების შესწავლაში წამყვანი გახდა.

ბანდურას შრომები ბავშვს სოციალური განვითარების შესახებ დიდ გავლენას ახდენს კვლევებზე. დღეს მისი თეორია, ისევე, როგორც მთლიანად ბავშვის განვითარების სფერო, აქცენტს შემეცნების ანუ აზროვნების მნიშვნელობაზე აკეთებს. ბანდურამ დაადგინა, რომ ბავშვების მოსმენის, დამახსოვრებისა და ქცევითა რთული კომპლექსიდან ზოგადი წესების აბსტრაქციის უნარი გავლენას ახდენს მათ იმიტაციასა და სწავლაზე. ბანდურას თეორიის ყველაზე გვიანდელ ვერსიაში (1992, 2001) იმდენად მნიშვნელოვანია ის, რას ფიქრობენ ბავშვები საკუთარ თავსა და სხვა ადამიანებზე, რომ ეს უფრო სოციალურ-შემეცნებითი მიდგომაა, ვიდრე სოციალური დასწავლა.

ბანდურას შეხედულებით ბავშვები თანდათან უფრო ყურადღებიანი ხდებიან იმის მიმართ, რის იმიტაციასაც ახდენენ. საკუთარი თავის მაქებარ ან გამკიცხავ ადამიანებზე დაკვირვებით და ამ დაკვირვების საკუთარ ქმედებასთან დაკავშირებით, ისინი ქცევის პერსონალურ სტანდარტებსა და საკუთარი თავის რწმენას (რწმენას, რომ საკუთარი შესაძლებლობები და თვისებები მათ წარმატების მისაღწევად გამოადგებათ) გამოიმუშავენ. ეს ცოდნა კონკრეტულ სიტუაციებში რეაქციებს წარმართავს (Bandura, 1999, 2001). მაგალითად, წარმოვიდგინოთ მშობელი, რომელიც ხშირად აღნიშნავს, „ბედნიერი ვარ, რომ ეს საქმე გავაკეთე, მიუხედავად იმისა, რომ რთული იყო“. ის დაჟინების, მონდომების მნიშვნელობას ხსნის და ამ თვისებას წაახალისებს კიდევ: „ვიცი, რომ საშინაო დავალება კარგად გამოგივა!“ მალე ბავშვი საკუთარ თავს შრომისმოყვარე და მიზანდასახულ ადამიანად აღიქვამს და ამ თვისებების მქონე ადამიანებს ირჩევს მოდელად. ამგვარად, რაკი იძენენ საკუთარ დამოკიდებულებებს, ფასეულობებსა და შეხედულებებს, ბავშვები არეგულირებენ საკუთარ სწავლასა და ქცევას.

● **ბიჰევიორიზმის და სოციალური დასწავლის თეორიის ღირსება და ნაკლი** ● ბიჰევიორიზმმა და სოციალურმა სწავლებამ უდიდესი გავლენა მოახდინა ბავშვის შესწავლაზე. ქცევის მოდიფიკაცია განპირობებულობისა და მოდელირების კომბინირებული პროცედურებისაგან შედგება, რაც არასასურველი ქცევის თავიდან აცილებისა და სასურველი რეაქციების რაოდენობის გაზრდის საშუალებას გვაძლევს. ის გამოიყენება განვითარების ისეთი სერიოზული პრობლემების დასაძლევად, როგორიცაა მყარი აგრესია, მეტყველების შეფერხება და უკიდურესი შიშები (Pierce & Epling, 1995; Wolpe & Plaud, 1997). ასევე ეფექტურია ისეთ ყოველდღიურ, ჩვეულ პრობლემებთან საბრძოლველად, როგორიცაა დროის არასწორი განაწილება, ფრჩხილების კვნეცისა და თითის წოვის მსგავსი ცუდი ჩვევები, ხულისგური ქცევა და ნერვიულობა სისხლის ანალიზის აღებისას ან კბილის მკურნალობისას. ერთ-ერთი კვლევისას მეცნიერები საბავშვო ბაღში 4 და 5 წლის სკოლამდელთა საქციელის კორექტირებას ასე ახდენდნენ: უმნიშვნელო სუვენირებს (რომელთა გაცვლა მათ კანფეტებში შეეძლოთ) ჩუქნიდნენ, როცა ისინი კარგად იქცეოდნენ და ართმევდნენ სუვენირებს, როცა ისინი ყვიროდნენ, საგნებს ისროდნენ, ჩხუბობდნენ ან მასწავ-

სოციალური დასწავლის თეორიის მიხედვით ბავშვები მრავალ უნარს მოდელირების საშუალებით იძენენ. დედის ქცევაზე დაკვირვებითა და მისი მიზაძვით ეს ვიეტნამელი სკოლამდელი საჭმლის ჩხირების მოხერხებულად გამოყენებას სწავლობს.
© Margot Granitsas/
The Image Works

ლებლის თხოვნის შესრულებაზე უარს ამბობდნენ (Conyers და სხვები, 2004). მეორე კვლევისას ბავშვების ნერვიულობა კბილის ექიმთან ვიზიტისას მას შემდეგ შემცირდა, რაც პაციენტს წაკითხული მოთხრობის შესახებ კითხვებზე პასუხისას უმნიშვნელო სათამაშოებს აძლევდნენ (Stark და სხვები, 1989). რაკი ბავშვებს მოთხრობის მოსმენა და ტირილი ერთდროულად არ გამოსდიოდათ, ისინი ნაკლებს ნერვიულობდნენ.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ბევრი თეორეტიკოსი თვლის, რომ ბიჰევიორიზმი და სოციალური დასწავლის თეორია განვითარებას საკმარის მნიშვნელობას არ ანიჭებს. ისინი ამტკიცებენ, რომ ამგვარი მიდგომები საკმარის ვიწრო ხედვას იძლევიან გარემოს მნიშვნელოვანი გავლენების შესახებ. ეს გავლენა წახალისებულ, დასჯილ ან მოდელირებულ ქცევას ბავშვის მდიდარი ფიზიკური და სოციალური სამყაროს ფარგლებს გარეთ ავრცელებს. ამასთან ერთად, ბიჰევიორიზმს და სოციალური დასწავლის თეორიას საკუთარ განვითარებაში ბავშვის წვლილის უარყოფის გამო აკრიტიკებდნენ. შემეცნების მნიშვნელობის ხაზგასმისას ბანდურა თეორეტიკოსებს შორის ერთადერთია, რომლის შრომები ბიჰევიორიზმის ტრადიციებს გასცდა და ბავშვებს საკუთარი თავის შესწავლისას აქტიური როლი მიაკუთვნა.

■ ცხრილი 1.3 პიაჟეს კოგნიტური განვითარების საფეხურები

საფეხური	განვითარების პერიოდი	დახასიათება
სენსომოტორული	დაბადებიდან 2 წლამდე	ჩვილები თვალებით, ყურებით, ხელებითა და პირით „ფიქრობენ“. ამის შედეგად ისინი სენსომოტორული პრობლემების გადაჭრის ისეთ გზებს პოულობენ, როგორიცაა რადიოს ლილაკზე თითის დაჭერა მუსიკის მოსასმენად, დამალული სათამაშოების პოვნა და კონტეინერზე საგნების დან-ყობა და აღება.
წინაოპერაციული	2-7 წელი	სკოლამდელები სიმბოლოებს თავიანთი ადრეული სენსომოტორული „აღმოჩენების“ გამოსახატავად იყენებენ. ვითარდება მეტყველება და ფანტაზია. მიუხედავად ამისა, აზროვნება მომდევნო ორ საფეხურზეც არასაკმარისი ლოგიკურობით ხასიათდება.
კონკრეტული ოპერაციების	7-11 წელი	ბავშვის აზროვნება ლოგიკური ხდება. სკოლის ასაკის ბავშვები ხვდებიან, რომ ლიმონათისა და სათამაშო ცომის რაოდენობა განსხვავებულ ჭურჭელში მოთავსებით არ იცვლება. ისინი საგნებს კლასებისა და ქვეკლასების იერარქიის მიხედვით აჯგუფებენ. მიუხედავად ამისა, აზროვნება ჯერ კიდევ შორსაა ზრდასრულის აზროვნებისაგან. ის ჯერ კიდევ არ არის აბსტრაქტული.
ფორმალური ოპერაციების	11 წლის შემდეგ	აბსტრაქციის უნარი მოზარდებს რეალურ სამყაროში არარსებული სიმბოლოებით აზროვნების საშუალებას აძლევს, მაგალითად, მათემატიკაში. მათ მეცნიერული პრობლემის ყველა შესაძლო (და არამართო აშკარა) შედეგზე ფიქრიც შეუძლიათ.

ჟან პიაჟე
© Bettmann/CORBIS

პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორია

კოგნიტივიზმის თეორეტიკოსი შვეიცარელი ჟან პიაჟე (Jean Piaget) (1896-1980) ერთ-ერთი იყო, ვინც ბავშვის განვითარების თანამედროვე სფეროზე სხვებზე მეტი გავლენა მოახდინა. ჩრდილოამერიკელი მკვლევარები პიაჟეს შრომებს 1930 წლიდან იცნობდნენ, თუმცა 1960-იან წლებამდე მისთვის სათანადო ყურადღება არ დაუთმიათ იმ მიზეზით, რომ ბავშვის შესწავლის პიაჟესეული იდეები და მეთოდები ძალზე განსხვავდებოდა მეოცე საუკუნის შუა წლებში ჩრდილოამერიკულ ფსიქოლოგიაში დომინანტური ბიჰევიორიზმისაგან (Zigler & Gilman, 1998). პიაჟეს არ სჯეროდა, რომ სწავლა უფროსების მიერ ბავშვების წახალისებაზე, დასაჩუქრებაზე იყო დამოკიდებული. მისი **კოგნიტური განვითარების თეორიის** თანახმად ბავშვები ცოდნას სამყაროში მანიპულირებისა და კვლევის გზით აგროვებენ.

პიაჟესეული საფეხურიები. განვითარების შესახებ პიაჟეს თვალსაზრისზე დიდი გავლენა მოახდინა ბიოლოგიის ცოდნამ. მისი თეორიის ღერძი **ადაპტაციის** ბიოლოგიური კონცეფციაა (Piaget, 1971). ადაპტაციის გზით სხეულის გარე სამყაროსთან შეგუების მცდელობის მსგავსად, გონებაც გარე სამყაროსთან შეგუების (სამყაროს გამოხატვის) მიზნით ვითარდება. პიაჟე აცხადებდა, რომ ჩვილისა და ადრეული ბავშვობის პერიოდის ბავშვის აზროვნება ზრდასრულისაგან განსხვავდება. მაგალითად, მისი აზრით, ბავშვები ვერ აცნობიერებენ, რომ თვალსმოფარებული საგანი – საყვარელი სათამაშო და თვით დედა – არსებობას განაგრძობს. მან დაასკვნა, რომ სკოლამდელთა აზროვნება მცდარ ლოგიკაზეა აგებული. მაგალითად, 7 წლამდე ბავშვები, როგორც წესი, ამბობენ, რომ ლიმონათის ან რძის რაოდენობა განსხვავებული ფორმის ჭურჭელში გადასხმით იცვლება. პიაჟეს აზრით, ბავშვები ამ მცდარი მოსაზრებების „გასწორებას“ შიდა სტრუქტურებიდან და ყოველდღიური ცხოვრებიდან მიღებულ ინფორმაციას შორის წონასწორობის ანუ ბალანსის დამყარების საშუალებით ცდილობენ.

პიაჟეს თეორიაში ტვინის განვითარებასა და გამოცდილების გამდიდრებასთან ერთად ბავშვები გაივლიან განვითარების ოთხ ვრცელ საფეხურს, რომელიც ხარისხობრივად განსხვავებული აზროვნებით ხასიათდება. 1.3 ცხრილში მოკლედ არის აღწერილი პიაჟესეული საფეხურები. **სენსომოტორულ საფეხურზე** კოგნიტური განვითარება ბავშვის მიერ სამყაროს შესასწავლად შეგრძნებებისა და მოძრაობების გამოყენებით იწყება. ამ ქმედებების მეშვეობით ბავშვი სიმბოლური, მაგრამ არალოგიკური აზროვნების მქონე სკოლამდელის **ოპერაციამდელ საფეხურზე** გადადის. შემდეგ შემეცნება უფრო ორგანიზებული და ლოგიკური აზროვნების მქონე სკოლის ასაკის ბავშვის **კონკრეტული ოპერაციების საფეხურზე** ტრანსფორმირდება. საბოლოოდ, **ფორმალური ოპერაციების საფეხურზე** აზროვნება მოზარდისა და ზრდასრულისათვის დამახასიათებელი რთული, აბსტრაქტული სისტემის სახეს იღებს.

● **შესწავლის პიაჟესეული მეთოდი** ● იმის საკვლევად, როგორ ფიქრობენ ბავშვები, პიაჟემ სპეციალური მეთოდები შეიმუშავა. კარიერის დასაწყისში მან ყურადღებით შეისწავლა საკუთარი შვილები ჩვილობის ასაკში ისეთ ყოველდღიურ პრობლემებთან კავშირში, როგორიცაა მიმიზიდველი ობიექტის ჩაბლაუჭება, პირში ჩადება, დარტყმა ან მოძებნა. ცხოვრების პირველი

ორი წლის განმავლობაში ბავშვების რეაქცია პიაჟეს კოგნიტური ცვლილებების შესახებ მოსაზრების განვითარებაში დაეხმარა. ბავშვობისა და მოზარდობის ასაკში აზროვნების შესწავლისას, პიაჟემ ბავშვების მიერ საკუთარი აზროვნების აღწერის უნარი გამოიყენა. მან ფსიქონალიზის კლინიკური მეთოდის ადაპტაცია მოახდინა და ბავშვებთან ღია (open-ended) კლინიკური ინტერვიუები ჩაატარა. ამ ინტერვიუების დროს ბავშვის თავდაპირველი რეაქცია პიაჟესათვის მომდევნო კითხვის საფუძველი იყო. ამ ხერხს უფრო დეტალურად მე-2 თავში განვიხილავთ.

● **პიაჟეს თეორიის ღაღაბითი და უარყოფითი მხარეები** ● პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორიამ დაამტკიცა, რომ ბავშვები არიან აქტიური მოსწავლეები, რომელთა გონება ცოდნის მდიდარი სტრუქტურებისაგან შედგება. ბავშვების მიერ ფიზიკური სამყაროს აღქმის შესწავლის გარდა, პიაჟემ სოციალური სამყაროს მიმართ მათი

● პიაჟესეულ წინაოპერაციულ საფეხურზე სკოლამდელნი საკუთარ სენსომოტორულ მიღწევებს სიმბოლოების საშუალებით გამოხატავენ. მეტყველება და ფანტაზია სწრაფად ვითარდება. ეს 4 წლის ბავშვები წარმოსახვით თამაშის სცენას ძაღლის სადღესასწაულოდ ჩაცმა-მორთვით წარმოადგენენ.
© Tom McCarthy/ImageState

დამოკიდებულება ც შეისწავლა. მის სტადიებში მოცემულია, როგორ აღიქვამენ ბავშვები საკუთარ თავს, სხვა ადამიანებსა და ადამიანურ ურთიერთობებს. პიაჟეს თეორიამ მხარი დაუჭირა ისეთი საგანმანათლებლო ფილოსოფიისა და პროგრამების განვითარებას, რომლებიც წინა პლანზე სწევს აღმოჩენით სწავლასა და გარე სამყაროსთან უშუალო კავშირს.

მიუხედავად პიაჟეს უდიდესი მცდელობისა, მისი თეორია სრულყოფილი არ იყო. კვლევებით დადასტურდა, რომ პიაჟემ არასათანადოდ შეაფასა ჩვილებისა და სკოლამდელთა შესაძლებლობები. მე-6 თავში ვნახავთ, რომ ნაკლები სირთულისა და ყოველდღიურ გამოცდილებასთან დაკავშირებული ამოცანის გადაჭრისას, პატარების აზროვნება მოზრდილი ბავშვისა და ზრდასრულის აზროვნებას უფრო მეტად უახლოვდება, ვიდრე პიაჟეს მიაჩნდა. ამ აღმოჩენამ მეცნიერები იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ ბავშვის აზროვნების სიმწიფე დამოკიდებულია იმაზე, რამდენად ნაცნობია მათთვის ამოცანა და ცოდნის შერჩეული ნიმუშის სირთულე. მეტიც, ბევრმა კვლევამ აჩვენა, რომ პრობლემების პიაჟესეული გადაჭრისას ბავშვების მზაობა სწავლების საშუალებით შეიძლება გავაუმჯობესოთ. ამან ეჭვქვეშ დააყენა პიაჟეს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ განვითარების სტიმულირებისათვის უფროსი მიერ პირდაპირ სწავლებასთან შედარებით აღმოჩენით სწავლა საუკეთესოა (Caracciolo, Moderato & Perini, 1988; Klahr & Nigam, 2004). და ბოლოს, კრიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ პიაჟესეულ სტადიებში არასაკმარისად არის ასახული სოციალური და კულტურული გავლენა და ამ გავლენის შედეგად ერთი ასაკის ბავშვებს შორის აზროვნების მრავალფეროვნება.

დღეს ბავშვის განვითარების სფერო პიაჟეს იდეების მიმართ ერთგულების მიხედვით არის დაყოფილი. მათ, ვინც პიაჟეს შეხედულებებს მნიშვნელოვნად მიიჩნევს, მოდიფიცირებული თვალსაზრისი აქვთ და აღიარებენ, რომ ბავშვების აზროვნების ხარისხი უფრო ნელა და თანდათანობით იცვლება, ვიდრე პიაჟეს მიაჩნდა (Case, 1998; Demetriou და სხვები., 2002; Fischer & Bidell, 1998). სხვები იმ თვალსაზრისს ემხრობიან, რომელიც ხაზს უსვამს ბავშვის შემეცნების უწყვეტ ზრდას: ინფორმაციის დამუშავებას. მესამენი აღიარებენ, რომ ბავშვის სოციალურ და კულტურულ გარემოს დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამ მოსაზრებებს მომდევნო პარაგრაფში ვისაუბრებთ.

პიაჟესეულ კონკრეტულ ოპერაციულ საფეხურზე სკოლის ასაკის ბავშვები კონკრეტული საგნების შესახებ ორგანიზებულად და ლოგიკურად ფიქრობენ. ეს 6 წლის გოგონა და 7 წლის ბიჭი ხედეიან, რომ სხვადასხვა ფორმის ჭურჭელში გადასხმით რძის რაოდენობა არ იცვლება. © Bob Dae-mmrich/The Image Works

ჭედიხეთი საკუთარი თავის

ბაიმიორეთი

რა განსხვავება და მსგავსებაა განვითარების შესახებ ფროიდისა და ერიქსონის შეხედულებებს შორის.

ბამოიყანეთი

ბიჰევიორიზმის რა ასპექტები გახდა ყველაზე საინტერესო ფსიქონალიტიკური პერსპექტივის კრიტიკოსებისათვის?

დააპაპვირეთი

4 წლის ბავშვს სიბნელის ეშინია და დაძინებაზე უარს ამბობს. რა განსხვავება იქნება ფსიქონალიტიკოსისა და ბიჰევიორისტის შეხედულებებს შორის მოცემული პრობლემის წარმოშობის შესახებ?

მიუხედავად იმისა, რომ სოციალური სწავლების თეორია სოციალურ, ხოლო პიაჟეს თეორია კოგნიტურ განვითარებას ეფუძნება, თითოეულმა მათგანმა სხვა სფეროების შესახებ ჩვენი ცოდნა გაამდიდრა. დაასახელეთ დამატებითი სფერო თითოეული თეორიის შესაბამისად.

ბოლოდროინდელი თეორიული პერსპექტივები

გამუდმებით ჩნდება ბავშვების შესწავლის ახალ-ახალი გზები – ზოგი ეჭვქვეშ აყენებს არსებულს, ზოგი ეფუძნება, ზოგი კი – აძლიერებს წინამორბედი თეორიების დასკვნებს. ბავშვის განვითარების შესახებ თანამედროვე მიდგომებისა და კვლევების მრავალფეროვნება ჩვენი ცოდნის გამდიდრებას ემსახურება.

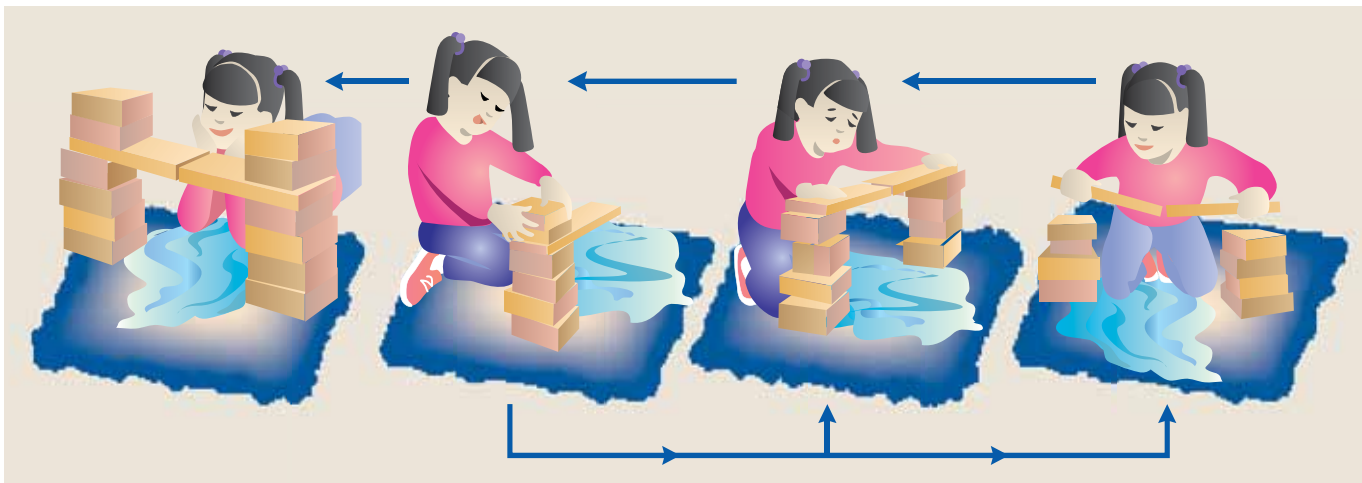
სქემა 1.3

ინფორმაციის დამუშავების ბლოკ-სქემა აჩვენებს საფეხურებს, რომელსაც 5 წლის ბავშვი იყენებს ხიდის აშენების ამოცანის გადაჭრისას.

გოგონას სხვადასხვა ზომის, ფორმისა და წონის კუბურები ხალიჩაზე გამოსახულ მდინარეზე ხიდის ასაშენებლად უნდა გამოეყენებინა. მდინარე საკმაოდ ფართო იყო მხოლოდ ერთი კუბურასათვის. გოგონამ აღმოაჩინა, როგორ შეიძლებოდა ხიდის გაშენება და განოწნაწილება. ისრები აჩვენებს, რომ წარმატებული საპირნონის აგების შემთხვევაშიც კი, გოგონა უბრუნდება ძველ, წარუმატებელ სტრატეგიებს, რომელთა დახმარებით, ის, როგორც ჩანს, საპირნონის იდეის წარმატების „საიდუმლოს“ ხვდება. (Adapted from Thornton, 1999)

ინფორმაციის დამუშავება

1970-იან წლებში მკვლევარებმა ბავშვების აზროვნების გზების საკვლევად კოგნიტური ფსიქოლოგიის სფეროს მიმართეს. ციფრული კომპიუტერის შექმნამ, რომელიც პრობლემის გადასაჭრელად მათემატიკურად განსაზღვრულ საფეხურებს იყენებს, ფსიქოლოგები იმაზე დააფიქრა, რომ შესაძლებელი იყო ადამიანის ტვინიც განეხილათ, სიმბოლოებით მანიპულირებად სისტემად, რომელშიც ინფორმაცია გაივლის. ამ პერსპექტივას **ინფორმაციის დამუშავება** ეწოდა (Klahr & MacWhinney, 1998). საწყისი სიგნალიდან ქცევით პასუხად გადაქცევის პერიოდში ინფორმაცია კოდირების, ტრანსფორმაციისა და ორგანიზების საფეხურებს გაივლის. ინფორმაციის დამუშავების შემსწავლელი მეცნიერები იმ საფეხურების თვალსაჩინოდ წარმოსადგენად, რომელსაც ინდივიდები პრობლემების გადასაჭრელად გაივლიან, ხშირად ბლოკ-სქემებს იყენებენ. ეს სქემები ძალზე ჰგავს პროგრამისტების მიერ შემუშავებულ პროგრამას, რომლითაც ისინი კომპიუტერს „გონებრივი ოპერაციების“ სერიას ასრულებინებენ. ამ შეხედულების სარგებლიანობის საჩვენებლად განვიხილოთ მაგალითი: ბავშვების მიერ პრობლემების გადაჭრის შესწავლისას მკვლევარმა სხვადასხვა ზომის, ფორმისა და წონის კუბურებისაგან 5-დან 9 წლამდე ასაკის ბავშვებს „მდინარეზე“ (რომელიც იატაკზე დაგებული პატარა ხალიჩაზე იყო გამოსახული და ერთი კუბურასათვის საკმაოდ ფართო იყო) ხიდის აგება სთხოვა (Thornton, 1999). 1.3 სქემაზე გამოსახულია პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთი გზა: ორი ფართო კუბურა გარკვეულ სიმაღლეზე მძიმე კუბურებისაგან საპირნონედ „აშენებულ“ ხიდის კომპიუტერს ეყრდნობა. „ხიდი“ წარმატებით ააშენა ბევრმა 7 წლისაზე უფროსმა და მხოლოდ ერთმა 5 წლისამ. როცა ამ უკანასკნელის ძალისხმევას ყურადღებით დააკვირდნენ, აღმოაჩინეს, რომ მან რამდენიმეჯერ განმეორებით მოსინჯა ისეთი წარუმატებელი სტრატეგია, როგორიც იყო ორი კუბურას ერთმანეთზე მიბჯენა და კიდევში (საბჯენებზე) ხელით მათი დაფიქსირება. მისი ექსპერიმენტების შედეგად ბოლოს კუბურის საპირნონედ გამოყენების იდეა გამოიკვეთა. მცდარი პროცედურების შედეგად გოგონა მიხვდა, რატომ გაამართლა ამ იდეამ. დაკვირვებამ აჩვენა, როგორ ეხმარება აქტივობები ბავშვს პრობლემის გადაჭრაში. მას საწყისი ცოდნა საპირნონესა და წონასწორობის შესახებ არ ჰქონია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ისეთივე ეფექტური გადაწყვეტილება მოახსია, როგორიც გარკვეული გამოცდილების მქონე ასაკით უფროსებმა.

არსებობს ინფორმაციის დამუშავების მრავალგვარი მოდელი. ზოგიერთი, ზემოთ განხილულის მსგავსად, ბავშვების მიღწევებს ერთი ან რამდენიმე დავალების გადაჭრისას აკვირდება. ზოგი კი ადამიანის კოგნიტურ სისტემას როგორც მთლიანს, ისე განიხილავს (Atkinson & Shiffrin, 1968; Lockhart & Craik, 1990). ეს ზოგადი მოდელები ბავშვის აზროვნებაში მნიშვნელოვანი ასაკობრივი ცვლილებების შესახებ კითხვების დასასმელად გამოიყენება. მაგალითად, ხდება თუ არა ასაკთან ერთად უფრო ორგანიზებული და „გეგმიანი“ ბავშვის უნარი, გარე სამყაროს დახმარებით მოძებნოს პრობლემის გადასაჭრელად საჭირო ინფორმაცია? რომელ სტრატეგიებს იყენებენ პატარა და მოზრდილი ბავშვები ახალი ინფორმაციის დასამახსოვრებლად და რა გავლენას ახდენს ეს სტრატეგიები ბავშვების მოგონების უნარზე?

ინფორმაციის დამუშავების თვალსაზრისი სოციალური ინფორმაციის დამუშავების ასახსნელადაც გამოიყენება. მაგალითად, არსებობს ბლოკ-სქემები, რომლებიც ბავშვების მიერ სოციალური პრობლემების (მოთამაშე ბავშვების ჯგუფში ჩართვა) გადაჭრის საფეხურებსა და გენდერთან დაკავშირებული უპირატესობებისა და ქცევის გაცნობიერებას აკონტროლებს (Crick & Dodge, 1994; Liben & Bigler, 2002). ბავშვობაში სოციალური პრობლემების გადაჭრისა და გენდერული სტერეოტიპების გაჩენის განსაზღვრით, სოციალურ განვითარებაში ეფექტიანად ჩაიყვანება შევძლებთ.

პიაჟეს თეორიის მსგავსად, ინფორმაციის დამუშავების მიდგომაც ბავშვს საკუთარი გამოცდილების აქტიურად შემსწავლელ და საკუთარი აზროვნების გარემოს მოთხოვნების შესაბამისად მაკორექტირებელ არსებად განიხილავს (Halford, 2002; Klahr & Macwhinney, 1998). თუმცა პიაჟეს თეორიისაგან განსხვავებით, მასში განვითარების საფეხურები არ არის. აზროვნების პროცესები – აღქმა, ყურადღება, დამახსოვრება, ინფორმაციის დახარისხება, დაგეგმვა, პრობლემის გადაჭრა და სრული წერილობითი და ზეპირი გადმოცემა – განიხილება როგორც ყველა ასაკისათვის ერთნაირი, თუმცა მეტად ან ნაკლებად სრული. ამრიგად, განვითარება ერთი უწყვეტი ცვლილებაა.

ინფორმაციის დამუშავების მიდგომაში ყველაზე დიდ როლს ასრულებს კვლევის ფრთხილი, დეტალური მეთოდები. სხვადასხვა ასაკის ბავშვთა აზროვნების ასპექტების ზუსტი შეფასების საშუალებით დადგინდა, რომ შესაძლებელია სწავლების პროცესში ისეთი ჩარევა, რომელიც ბავშვებს პრობლემის გადასაჭრელად მომზადებაში დაეხმარება (Geary, 1994; Siegler, 1998). მაგრამ ინფორმაციის დამუშავებას ზოგიერთი ნაკლოვანება აქვს. მიუხედავად იმისა, რომ ის საუკეთესოა კომპონენტების საშუალებით აზროვნების შეფასებისას, გარკვეულ სიძნელეებს ვაწყდებით, როცა ამ კომპონენტების ზოგადი თეორიად თავმოყრა გვსურს. ამასთანავე, შემეცნების ისეთი არასწორხაზოვანი და არალოგიკური ასპექტები, როგორიცაა წარმოსახვა და შემოქმედებითობა, მის მიერ თითქმის იგნორირებულია (Lutz & Stenberg, 1999). ბევრი კვლევა ინფორმაციის დამუშავების შესახებ ლაბორატორიაში ტარდება და არა რეალურ ცხოვრებისეულ სიტუაციებში. უკანასკნელ დროს მკვლევარები ამ ნაკლის გამოსწორებას უფრო რეალისტურ მასალებსა და საქმიანობებზე ფოკუსირებით ცდილობენ. ისინი ბავშვების საუბარს, თხრობას, მეხსიერებას ყოველდღიურ მოვლენებთან კავშირში და სასწავლო პრობლემების გადაჭრისას სწავლობენ.

მრავალ თეორიაში კარგი ის არის, რომ ისინი გვავიძულებენ ყურადღება მივაქციოთ ბავშვების ცხოვრების ადრე უარყოფილ მხარეებს. ბოლო ოთხი პერსპექტივის დამახასიათებელი თავისებურება, რაზეც ვიმსჯელებთ, არის განვითარების კონტექსტზე ფოკუსირება – როგორ ეთანხმება ბავშვის ბიოლოგიური ხასიათი გარემოს და როგორ განსაზღვრავს ცვლილებების მიმართულებას. პირველ შეხედულებაში ხაზგასმულია, რომ ბევრი უნარ-ჩვევის განვითარებაზე გავლენას ახდენს ჩვენი ხანგრძლივი ევოლუციური ისტორია.

ეთოლოგიური და ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგია

ეთოლოგია იკვლევს ქცევას, როგორც ადაპტაციურ ანუ გადარჩენისაკენ მიმართულ ფასეულობას და მის ევოლუციურ ისტორიას (Dewsbury, 1992; Hinde, 1989). მისი ფესვები ჯერ კიდევ დარვინის შრომებში შეიძლება მოვიძიოთ. ორმა ევროპელმა ზოოლოგმა კონრად ლორენცმა (Konrad Lorenz) (1952) და ნიკო ტინბერგენმა (Niko Tinbergen) (1973) განსაზღვრეს მისი თანამედროვე საფუძვლები. ბუნებრივ გარემოში ცხოველთა სხვადასხვა სახეობების კვლევი-

კონრად ლორენცი ეთოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი და ცხოველთა ქცევის გატაცებული მკვლევარია. მან განავითარა იმფრინთინგის (ქცევის გადაღების) კონცეფცია. სიცოცხლის ადრეულ, კრიტიკულ პერიოდში დედას მოშორებულმა და ლორენცის კომპანიაში მოხვედრილმა ამ ჭუჭყლებმა ლორენცის იმფრინთინგი მოახდინეს. ისინი მას მდინარეში ცურვისას მიჰყევიან, რაც გადარჩენაში დაეხმარებათ.

© Nina Leen/Time & Life Pictures/Getty Images

ადრეულ წლებში მას შესაბამის საკვებს ან ფიზიკურ და სოციალურ სტიმულაციას მოვაკლებთ? შეფერხდება თუ არა ბავშვის მეტყველების უნარი, თუ ის ენას დროულად არ ამოიდგამს?

შემდეგ თავებში ვნახავთ, რომ ადამიანის განვითარებას ცნების „კრიტიკული პერიოდი“ ნაცვლად სენსიტიური პერიოდი უფრო შეესაბამება (Bornstein, 1989). სენსიტიური პერიოდი ის დროა, რომელიც ოპტიმალურია კონკრეტული უნარის გამოსავლენად და ინდივიდი გარემოს ზემოქმედების მიმართ განსაკუთრებით მგრძნობიარეა. მიუხედავად ამისა, მისი საზღვრები კრიტიკული პერიოდის საზღვრებზე უფრო ცუდად არის განსაზღვრული. შესაძლებელია, განვითარება დაიგვიანოს, მაგრამ ძნელია მისი სტიმულირება.

იმფრინთინგის კვლევებით შთაგონებულმა ბრიტანელმა ფსიქოანალიტიკოსმა ჯონ ბოლბიმ (1969) (John Bowlby) ეთოლოგიის თეორია ჩვილი-მზრუნველის ურთიერთობის ასახსნელად გამოიყენა. ის ამტკიცებდა, რომ ჩვილის სიცილი, ტივინი, ჩაბლაუჭება და ტირილი სოციალურ სიგნალებზე არის აგებული და დედას ბავშვზე ზრუნვის და მასთან ურთიერთობის სტიმულს აძლევს. შვილის ამგვარი ქცევა მშობელს მასთან სიახლოვეს აიძულებს და ეხმარება ჩვილს, რომ თავი მაძლრად, საფრთხისაგან დაცულად იგრძნოს და ჯანსაღი განვითარებისათვის საჭირო სტიმულებითა და სიყვარულით გარემოცული იყოს. მიჯაჭვულობის განვითარება ჩვილებში ხანგრძლივი პროცესია, რომლის საშუალებით ბავშვს მზრუნველის მიმართ ღრმა სიყვარული უვითარდება (van den Boom, 2002). ეს გაცილებით რთული პროცესია, ვიდრე იმპრინტინგი ბარტყეებში. მე-10 თავში ვნახავთ, რა მონაწილეობას ღებულობენ ჩვილი, მზრუნველი და ოჯახური გარემო მიჯაჭვულობაში და რა გავლენას ახდენს ეს უკანასკნელი ბავშვის შემდგომ განვითარებაზე.

ეთოლოგების გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ ბავშვების სოციალური ქცევის მრავალი ასპექტი — ემოციები, აგრესია, თანამშრომლობა და სოციალური თამაში ჩვენი პრიმატი ნათესავების ქცევას ჰგავს. ბოლო ხანებში მეცნიერებმა კიდევ უფრო გააღრმავეს ძიება კვლევის ახალ, ე.წ. **ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგიის** სფეროში, რომლის მიზანია გაიგოს ჯიშების ადაპტაციური ფასეულობა - კოგნიტური, ემოციური და სოციალური კომპეტენციები და მათი ცვლილება ასაკთან ერთად. ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგებს პასუხი აინტერესებთ შემდეგ კითხვებზე: რა როლს ასრულებს გადარჩენაში ახალდაბადებულის მიერ თავისივე მსგავსისათვის ვიზუალური უპირატესობის მინიჭება? უწყობს თუ არა ეს ხელს უფრო მოზრდილი ჩვილების მიერ ნაცნობი და უცნობი ადამიანების განსხვავების უნარის განვითარებას? რატომ თამაშობენ ბავშვები თავისივე სქესის თანატოლებთან? რას სწავლობენ ამ თამაშით ისეთს, რასაც ზრდასრულობაში გენდერული ტიპის ქცევა — მამრის დომინანტობა და ბავშვზე ზრუნვაში მდედრის წვლილი — შეიძლება მოჰყვეს?

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგებს განვითარების მხოლოდ გენეტიკური და ბიოლოგიური ფესვები როდი აინტერესებთ. მათ კარგად იციან, რომ

სას, ლორენცმა და ტინბერგენმა გადარჩენისათვის ხელშემწყობი ქცევის ფორმები შეამჩნიეს. მათგან ყველაზე ცნობილი იმპრინტინგია (imprinting-შტამპით გადაღება) — ზოგიერთი ბარტყის თანდაყოლილი ქცევა, რომელიც უზრუნველყოფს, რომ ისინი დედა ჩიტთან ახლოს მაძლრები და საფრთხისაგან დაცულები იქნებიან. იმპრინტინგი განვითარების ადრეულ, შეზღუდულ პერიოდში გვხვდება. მაგალითად, თუ ამ პერიოდის განმავლობაში ბატის ჭუჭყებს არა ჰყავთ დედა, მაგრამ მნიშვნელოვანი თვისებებით მისი მსგავსი ობიექტი არსებობს, ჭუჭყები მისგან გადაიღებენ ქცევას (imprint).

იმპრინტინგზე დაკვირვებამ ბავშვის განვითარებაში გამოაშკარავა უმთავრესი: *კრიტიკული პერიოდი*. ეს დროის შეზღუდული მონაკვეთია, როცა ბავშვი ბიოლოგიურად მზადაა კონკრეტული ადაპტაციური ქცევის შესასწავლად, მაგრამ შესაბამისი მასტიმულირებელი გარემოს დახმარება სჭირდება. ბევრმა მეცნიერმა კვლევები ჩაატარა იმის გასარკვევად, უნდა შეესწავლათ თუ არა კონკრეტულ პერიოდში რთული კოგნიტური და სოციალური ქცევები. მაგალითად, დაზარალებული თუ არა ბავშვის ინტელექტი, თუ

„განწილილი“ ბავშვობის მიზეზი რთულ სოციალურ და ტექნოლოგიურ გარემოსთან გამკლავების საჭიროებაა და, ამრიგად, მათ ისიც აინტერესებთ, როგორ სწავლობენ ბავშვები (Blasi & Bjorklund, 2003). ისინი აცნობიერებენ, რომ ცხოვრების დღევანდელი სტილი ძირფესვიანად განსხვავდება ჩვენი ევოლუციური წინაპრების სტილისაგან, და ცალკეული გამორჩეული ქცევა (ზრდასრულების მიერ სასიცოცხლო რისკის განწევა, მამრებს შორის ძალადობა) ადაპტაციური ღირებულებისა აღარ არის (Bjorklund & Pellegrini, 2000, 2002). თუკი ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგია ამგვარი ქცევების წარმოშობასა და განვითარებას ნათელს მოჰფენს, შესაძლოა, ჩარევის უფრო ეფექტური გზებსაც ჩაეყაროს საფუძველი.

ევოლუციური ფსიქოლოგიების ინტერესები მრავალმხრივია. მათ სურთ *ორგანიზმი-გარემო სისტემის* სრულად გაგება. მომდევნო კონტექსტური პერსპექტივა, რაზეც ვისაუბრებთ, ვიგოტსკის სოციალურ-კულტურული თეორიაა. ბავშვების გამოცდილების სოციალური და კულტურული ასპექტების საზგასმით მან არაჩვეულებრივად შეავსო ევოლუციური თვალთახედვა.

ვიგოტსკის სოციალურ-კულტურული თეორია

უკანასკნელ ათწლეულებში ბავშვის განვითარების სფეროში მნიშვნელოვნად იმატა ბავშვის ცხოვრების კულტურული გარემოს შესახებ კვლევებმა. მეცნიერები, რომლებიც კულტურებსა და ეთნიკურ ჯგუფებს ადარებენ, ცდილობენ გაიგონ, განვითარების გზა ყველა ბავშვისათვის ერთნაირია, თუ გარემო პირობებით არის შეზღუდული. ამის შედეგად, კულტურათა თანაკვეთისა და მულტიკულტურული კვლევები გვეხმარება განვსაზღვროთ ბიოლოგიური და გარემო ფაქტორების როლი ბავშვის ქცევის გამოვლენის დროში, რიგითობასა და მრავალფეროვნებაში (Greenfield, 1994).

ადრე მეცნიერები განვითარებაში კულტურულ განსხვავებებზე ამახვილებდნენ ყურადღებას, მაგალითად, ერთი კულტურის წარმომადგენელ ბავშვებს მეტი მიღწევები ჰქონდათ მოტორულ განვითარებაში ან უკეთ ასრულებდნენ ინტელექტურ ამოცანებს, თუ მეორე კულტურის წარმომადგენლებს. ამ თვალსაზრისს, შესაძლებელია, განეპირობებინა მცდარი დასკვნები განვითარებაში ერთი კულტურის უპირატესი და მეორე კულტურის შეზღუდული როლის შესახებ. გარდა ამისა, ის ვერ გვეხმარება იმ გამოცდილების ზუსტად განსაზღვრაში, რომელიც ბავშვების ქცევაში კულტურულ განსხვავებებს უწყობს ხელს.

დღეს კვლევათა დიდი ნაწილი *სპეციფიკური კულტურული გამოცდილებისა* და განვითარების ურთიერთობას სწავლობს. ამ მიმართულებაში წამყვანი როლი რუსმა ფსიქოლოგმა ლევ ვიგოტსკიმ (1896-1934) (Lev Vygotsky) შეასრულა. მის პერსპექტივას (1934/1987) **სოციალურ-კულტურული თეორია** ეწოდება. ის იკვლევს, როგორ გადაეცემა *კულტურა* – სოციალური ჯგუფის ფასეულობები, რწმენა, ტრადიციები და ჩვევები – მომდევნო თაობებს. ვიგოტსკის აზრით, *სოციალური ურთიერთქმედება*, კერძოდ, მეგობრული დიალოგი ბავშვებსა და საზოგადოების უფრო მცოდნე წევრებს შორის, აუცილებელია ბავშვებისათვის თემის კულტურისათვის დამახასიათებელი აზროვნებისა და ქცევის გასაცნობად (Rowe & Wertsch, 2002). ის ფიქრობდა, რომ კულტურული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან საქმეებში დახელოვნებაში უფროსებისა და უფრო გამოცდილი თანატოლების დახმარებისას, მათთან ურთიერთობა ბავშვების აზროვნების ნაწილი ხდება. ამ ურთიერთობების თავისებურებების გაცნობისას ბავშვები საკუთარი ფიქრებისა და ქმედების გამოსახატავად და ახალი უნარ-ჩვევების გასაცნობად მეტყველებას იყენებენ (Berk, 2003). თავსატეხის ამოხსნისას ან მაგიდის განწყობისას ბავშვი ისეთივე კომენტარებს იყენებს, როგორსაც ზრდასრული მისთვის ამ მნიშვნელოვანი უნარ-ჩვევების სწავლებისას.

ვიგოტსკის თეორია განსაკუთრებულ გავლენას ბავშვის შემეცნების შესწავლაზე ახდენდა. მკვლევარი ეთანხმებოდა პიაჟეს აზრს იმის შესახებ, რომ ბავშვები აქტიური, კონსტრუქციული არსებები არიან. მაგრამ პიაჟესაგან განსხვავებით, რომელიც ხაზს უსვამდა ბავშვების და-

ამ ფოტოზე ქალიშვილთან ერთად გამოსახული ვიგოტსკი ფიქრობდა, რომ მრავალი კოგნიტური პროცესი და უნარი ბავშვებს საზოგადოების უფრო მცოდნე წევრებიდან სოციალური გზით გადაეცემა. ვიგოტსკისეული სოციალურ-კულტურული თეორია სხვადასხვა კულტურის კოგნიტურ კომპეტენციათა დიდი მრავალფეროვნების გაგებაში გვეხმარება. James V. Wertsch-ის ნებართვით, ვაშინგტონის უნივერსიტეტი, სანტ ლუისი

მოუკიდებელ ძალისხმევას, მნიშვნელობა მიანიჭონ საკუთარ სამყაროს, ვიგოტსკი კოგნიტურ განვითარებას უფროსებისა და უფრო გამოცდილი თანატოლების დახმარებაზე დამოკიდებულ სოციალურად განპირობებულ პროცესად მიიჩნევდა.

ვიგოტსკის თეორიის მიხედვით, ბავშვები გარკვეულ საფეხურებრივ ცვლილებებს გაივლიან. მაგალითად, მეტყველების შესწავლისას მათ დიალოგში მონაწილეობის უნარი და კულტურული თვალსაზრისით ფასეული კომპეტენციები უვითარდება. სკოლაში შესვლისას ისინი მეტყველებას, წერა-კითხვასა და სხვა აკადემიურ უნარ-ჩვევის შეძენას დიდ დროს ახმარენ. ამგვარი გამოცდილება კი საკუთარ აზროვნებაზე დაფიქრებას უწყობს ხელს (Kozulin, 2003). რის შედეგად დიდი წინსვლა შეიმჩნევა ბავშვის აზროვნებასა და პრობლემების გადაჭრის უნარში.

იმავდროულად ვიგოტსკი აღნიშნავდა, რომ ექსპერტებთან დიალოგი განაპირობებს შემეცნების უწყვეტ ცვლილებებს, რაც სხვადასხვა კულტურაში განსხვავებულია. ამ თვალსაზრისის თანახმად, კულტურათა თანაკვეთის შესახებ უდიდესი აღმოჩენაა ის, რომ სხვადასხვა კულტურაში ბავშვის წინაშე სხვადასხვა სასწავლო ამოცანები დგას (Rogoff & Chavajay, 1995). ამ ამოცანათა გადასაწყვეტად საჭირო სოციალური ურთიერთქმედების პროცესში ბავშვები ისეთ გამოცდილებას იძენენ, რომელიც მოცემული კულტურის ფარგლებში წარმატებისათვის არსებითია. მაგალითად, განვითარებული მრეწველობის მქონე ქვეყნებში მასწავლებლები ბავშვებს წერა-კითხვას, მანქანის მართვასა ან კომპიუტერის გამოყენებას ასწავლიან; სამხრეთ მექსიკაში ზინაკანტეკო ინდიელები პატარა გოგონებს ქსოვის რთულ ტექნიკაში ახელოვნებენ (Greenfield, Maynard & Childs, 2000). ბრაზილიასა და სხვა განვითარებად ქვეყნებში ტკბილეულის გამყიდველი ბავშვები, რომელთაც ძალზე მწირი ცოდნა აქვთ ან სკოლაში საერთოდ არ უვლიათ, ისეთ რთულ მათემატიკურ უნარს ივითარებენ, რომელიც ბითუმად მოვაჭრისაგან ტკბილეულის საყიდლად, უფროსების ან გამოცდილი თანატოლების დახმარებით ფასის დასადებად და ქალაქის ქუჩებში მყიდველებთან სავაჭროდ არის საჭირო (Saxe, 1988). მომდევნო გვერდზე მოცემულ კვლევაში „კულტურის გავლენა“ ვნახავთ, რომ უფროსები კულტურის თვალსაზრისით ფასეული უნარ-ჩვევების განვითარებას ბავშვებში ადრეული წლებიდან უწყობენ მხარს.

ვიგოტსკის თეორიამ და შემდგომმა კვლევებმა ცხადყო, რომ ნებისმიერ კულტურაში ბავშვები უნიკალურ ღირსებებსა და ძალებს ივითარებენ. წინა პლანზე კულტურისა და სოციალური გამოცდილების წამოწევით, ვიგოტსკიმ უარყო განვითარების ბიოლოგიური მხარე. მიუხედავად იმისა, რომ ის მემკვიდრეობისა და ტვინის ზრდის მნიშვნელობას აღიარებდა, კოგნიტურ ცვლილებებში მათი როლი უმნიშვნელოდ მიაჩნდა. ცოდნის სოციალური გზით გადაეცემის ხაზგასმა, ნიშნავდა, რომ ვიგოტსკი ბავშვის მიერ საკუთარ განვითარებაზე ზემოქმედების უნარს სხვა თეორეტიკოსებთან შედარებით ნაკლებ მნიშვნელობას აძლევდა.

ვიგოტსკის მიმდევრები ყურადღებას ამახვილებენ იმაზე, რომ ბავშვები აქტიურად მონაწილეობენ საუბრებში და სოციალურ აქტივობებში, რომლებიც მათ განვითარებას უწყობს საფუძველს. ამგვარი მონაწილეობით, ისინი არამარტო კულტურის ფასეულობებს ეცნობიან, არამედ მათ მოდიფიცირებასა და ტრანსფორმაციასაც ახდენენ (Rogoff, 1998, 2003). სოციალურ კულტურული მიმართულების თანამედროვე თეორეტიკოსები ინდივიდსა და საზოგადოებას განონასწორებულ, თანაბრად გავლენიან როლებს ანიჭებენ.

ეკოლოგიური სისტემების თეორია

ურიე ბრონფენბრენერმა ჩაუყარა საფუძველი ახალ მიდგომას, რომელმაც მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრა ბავშვის განვითარების სფეროში. ეს მიდგომა ბავშვის განვითარებაზე კონტექსტურ გავლენას დიფერენცირებულ და ამომწურავ მნიშ-

ნავახოელი გოგონა ბების ხელმძღვანელობით ფარდაგის ვერტიკალურ ქსოვას სწავლობს. ვიგოტსკის სოციალურ-კულტურული თეორიის თანახმად, ბავშვებსა და გამოცდილ უფროსებს შორის სოციალური ურთიერთობები ბავშვებს მოცემულ კულტურაში წარმატებისათვის არსებით აზროვნებასა და ქცევას ასწავლის. ©Paul Conklin/Photoedit

კულტურის გაცენა

!Kung ჩვილობა: კულტურის შეცნობა

სხვადასხვა კულტურაში მზრუნველი-ჩვილის ურთიერთობას განსხვავებული ფორმა აქვს. ამ ურთიერთობათა მეშვეობით უფროსები თავიანთი სოციალურ ფასეულობებსა და უნარ-ჩვევებს მომდევნო თაობებს გადასცემენ და მიმართულებას აძლევენ მათ განვითარებას.

ჩვენი კულტურისაგან ძალზე განსხვავებულ აფრიკაში, ბოტსვანის შორეულ რეგიონში მცხოვრები მონადირე და შემგროვებელი !Kung ტომის კულტურის შესწავლისას მეცნიერები ჩვილის თამაშზე მზუნველის რეაქციას აკვირდებოდნენ (Bakeman და სხვები, 1990). ყოველდღიური საკვების მოსაპოვებლად გამო ზრდასრულებს რამდენიმე მილის გავლა უნევთ, მათი უმრავლესობა ჯგუფის გადასარჩენად საკმარისი საკვების პოვნას 7-დან მხოლოდ 3 დღეს ახერხებს. ცხოვრების მობილური წესის გამო !Kung ტომი საკუთრებას ვერ აგროვებს, რადგან ამ უკანასკნელს კარგი მოვლა და შენახვა სჭირდება. უფროსებს თავზესაყრელი დრო აქვთ კოცონთან დასასვენებლად და ერთმანეთთან და ბავშვებთან ინტენსიური სოციალური კონტაქტისათვის (Draper & Cashdan, 1988).

ინტიმური სოციალური კავშირების და მინიმალური საკუთრების მქონე ამ კულტურაში საგანი იმდენად ფასობს, რამდენადაც მისი გაზიარება შეიძლება და არა იმით, რომ ის პირადი საკუთრებაა. ამ ინფორმაციას !Kung-ის ბავშვები პატარაობიდანვე იღებენ უფროსებისაგან. 6-12 თვის ასაკში ბებიები პატარებს ახლობლებისათვის მძივების შეთავაზებით საგნების გაცვლის მნიშვნელობას ასწავლიან. ბავშვების პირველი სიტყვები „ი“ (აი, აილე) და „ნა“ („მომეცი“) არის.

!Kung საზოგადოებაში ჩვილებისათვის სათამაშოებს არ ამზადებენ. სამაგიეროდ, ნატურალური საგნები – ლერწამი, ბალახი, ქვა და კაკლის ნაჭუჭი სამზარეულოს ნივთებთან (ამ უკანასკნელით ბავშვების გართობას უფროსები სულაც არ იწონებენ) ერთად მუდამ ხელთ აქვთ. უფროსები ჩვილების საქმიანობაში არ ერევიან, სანამ ისინი დამოუკიდებლად ეცნობიან საგნებს. როცა პატარა საგანს სხვას სთავაზობს, უფროსი მოწონებას და ნახალისებას გარკვეული ბგერებით გამოხატავს. ამრიგად, !Kung-ის კულტურული ფასეულობა - ცხოვრების ინტერპერსონალური და არა ფიზიკური ასპექტების ხაზგასმა, უფროსებისა და პატარების ურთიერთობაზე აისახება.

თუ საშუალება მოგეცემათ, დააკვირდით როგორი რეაქცია აქვს თქვენს საზოგადოებაში უფროსს შვილის საგნით თამაშზე. როგორ არის ეს რეაქცია დაკავშირებული კულტურულ ფასეულობებთან? ჰგავს თუ არა ის !Kung ტომის მშობელთა რეაქციებს?

!Kung ტომის ბავშვები იზრდებიან მონადირეთა შემგროვებელთა საზოგადოებაში, სადაც საკუთრება ტვირთი უფროა, ვიდრე სიმდიდრე. ადრეული ასაკიდან ბავშვებს უფროსებთან თბილი ურთიერთობები აქვთ და საგნების გაზიარების მნიშვნელობას სწავლობენ. © Irven Devore/Anthro-Photo

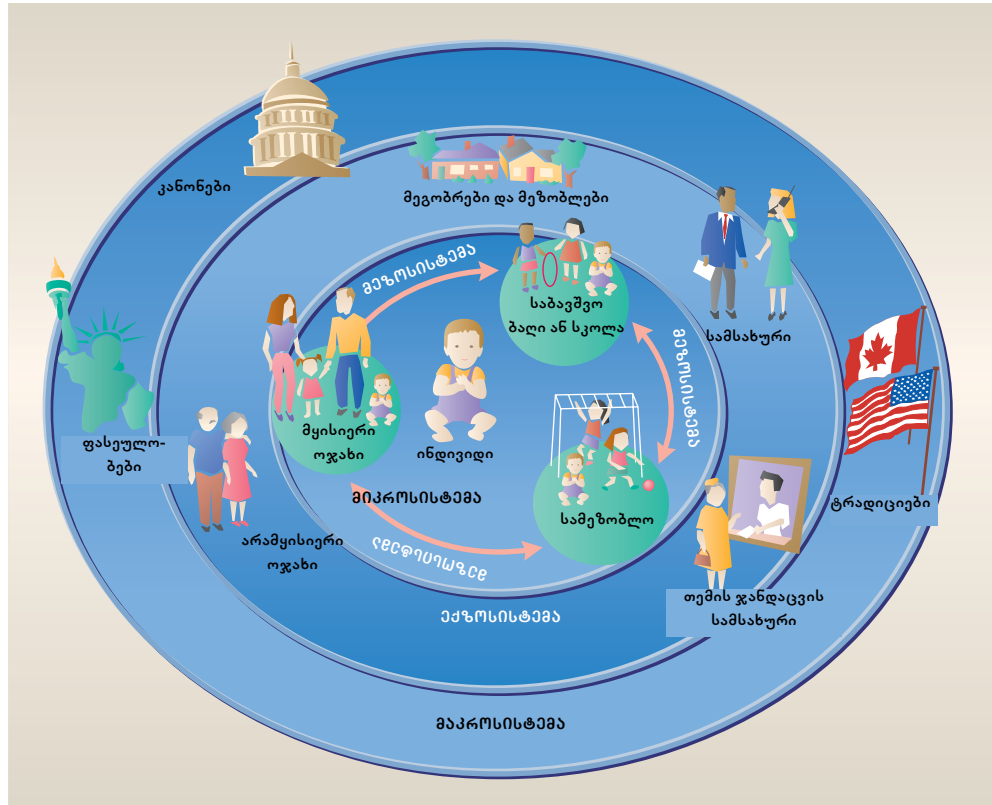
ვნელობას ანიჭებს. **ეკოლოგიური სისტემების თეორია** ბავშვის განვითარებას გარემომცველი სამყაროს მრავალდონიანი კავშირების რთული სისტემის ჩრდილში განიხილავს. რაკი ბავშვის ბიოლოგიური ბუნება და გარემო ერთობლივად მოქმედებს განვითარებაზე, ბრონფენბრენერი თავის პერსპექტივას *ბიოეკოლოგიურ მოდელად* ახასიათებს (Bronfenbrenner & Evans, 2000).

ბრონფენბრენერი გარემოს წარმოადგენს ერთმანეთში ბუდისებრ „ჩასმული“ სტრუქტურების სერიადა, რომელიც ბავშვის ყოველდღიური ცხოვრების გარემოს - სახლს, სკოლასა და სამეზობლოს მოიცავს და მის ფარგლებს მიღმაც ვრცელდება (იხ. სქემა 1.4). გარემოს თითოეული ფენა განვითარებაზე არსებითი გავლენის მქონე ძალად განიხილება.

● **მიკროსისტემა** ● მიკროსისტემა ბავშვის მყისიერი გარემოს შუაგულია, რომელიც აქტივობებისა და ურთიერთქმედების მოდელს შეიცავს. ბრონფენბრენერის აზრით, ამ გარემოს დონეზე ბავშვის განვითარების გასაგებად არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ნებისმიერი ურთიერთკავშირი *ორმხრივია*. ეს იმას ნიშნავს, რომ, მართალია, უფროსები მოქმედებენ ბავშვის ქცევაზე, მაგრამ, იმავდროულად, ბავშვების ბიოლოგიური და სოციალური თავისებურებები – და პიროვნული თავისებურებები, უნარ-ჩვევები – ასევე ახდენს გავლენას უფროსების ქცე-

სქემა 1.4

გარემოს სტრუქტურა ეკოლოგიური სისტემების თეორიის მიხედვით. მიკროსისტემა განიხილავს ბავშვისა და მყისიერი გარემოს ურთიერთობას; მეზოსისტემა – მყისიერ გარემოთა შორის კავშირებს; ექსოსისტემა – იმ სოციალურ გარემოს, რომელშიც ბავშვი არ არის, მაგრამ მაინც ახდენს ბავშვზე გავლენას; მაკროსისტემა – კულტურის ფასეულობები, კანონები, ჩვეულებები და რესურსები, რომელიც ყველა შიდა სისტემის აქტივობებსა და ურთიერთობებზე ახდენს გავლენას. ქრონოსისტემა (წარმოდგენილი არ არის) – სპეციფიკური გარემო არ არის. ის ინდივიდის გარემოს დინამიკურ, მუდმივცვალებად ბუნებას აღნიშნავს.

ვაზე. მაგალითად, სავარაუდოა, რომ მეგობრული და ყურადღებიანი ბავშვი მშობლის დადებით და შემწყნარებლურ რეაქციებს აღვიძებს, ხოლო თავშეუკავებელი ან ყურადღებადაღმართული – შეუწყნარებლობის, შევიწროებისა და დასჯის სამიზნე ხდება. დროთა განმავლობაში ამგვარი ორმხრივი ურთიერთქმედება განვითარებაზე მყარი გავლენას ახდენს (Collins და სხვები, 2000; Crockenberg & Leerkes, 2003 a).

მესამე მხარე ანუ მიკროსისტემის სხვა მონაწილენი მოქმედებენ ორი ადამიანის ურთიერთობის ხარისხზე. მათგან ხელშეწყობის შემთხვევაში ორის ურთიერთქმედება ძლიერდება. მაგალითად, როცა მშობლები ბავშვის აღზრდაში ერთმანეთს ხელს უწყობენ, თითოეული უფრო ეფექტიანად ართმევს თავს მშობლის მოვალეობებს. როცა ცოლ-ქმრული ურთიერთობები დაძაბული და არაკეთილგანწყობილია, ხშირად მშობლები შვილის აღზრდაში ერთმანეთს ხელს უშლიან, ბავშვის საჭიროებების მიმართ გულგრილნი არიან, წვრილმანების გამო აკრიტიკებენ, უბრაზდებიან და სჯიან (Cox, Paley & Harter, 2001; McHale და სხვები, 2002). ასევე დიდია ბავშვების გავლენა მშობლების ურთიერთობაზე. მაგალითად, როგორც მე-14 თავში ვნახავთ, ხშირად გაყრა ხანგრძლივ ემოციურ პრობლემებს უკავშირდება. კვლევები ადასტურებს, რომ მშობლების გაყრამდე დიდი ხნით ადრე ზოგიერთი ბავშვი იმპულსური და გამომწვევი ხდება. შესაძლებელია, ამგვარი ქცევა ცოლქმრული პრობლემების მიზეზიც იყოს და შედეგიც (Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Shaw, Winslow, & Flanagan, 1999).

ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში მეზოსისტემის დონეზე ოჯახი-სამეზობლო ურთიერთობები ხელს უწყობს განვითარებას. ბრიტანეთის კოლუმბიის ქალაქ ვანკუვერის ჩინურ კვარტალში პატარა გოგონას ამაყად მიაქვს კანადის დროშა ჩინურ საახალწლო აღლუმზე. ეს მოვლენა საკუთარი თავის რწმენას, თანამშრომლობასა და საკუთარ თემთან და კულტურასთან იდენტიფიკაციას უწყობს ხელს.

© Annie Griffiths Belt/Corbis

● **მეზოსისტემა** ● ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში ბრონფენბრენერის მოდელის მომდევნო დონე **მეზოსისტემა**, რომელიც მიკროსისტემებს (სახლი, სკოლა, სამეზობლო, საბავშვო ბაღი) შორის კავშირს გამოხატავს. მაგალითად, ბავშვის აკადემიური წარმატება მხოლოდ კლასში საქმიანობაზე არ არის დამოკიდებული. მას ხელს უწყობს მშობლის მონაწილეობა სკოლის ცხოვრებაში და ბავშვის მიერ საშინაო დავალებების შესრულება სახლში (Epstein & Sanders, 2002). ზუსტად ასევე, მშობელი-შვილის ურთიერთქმედება ოჯახში საბავშვო ბაღში ძიძა-ბავშვის ურთიერთქმედებაზე ახდენს გავლენას და, პირიქით. ნებისმიერ ურთიერთობა ოჯახსა და საბავშვო ბაღს შორის, თანამშრომლური ვიზიტებისა თუ ინფორმაციის ურთიერთგაცვლის ფორმით, განვითარების ხელშეწყობია.

ოჯახი-სამეზობლო კავშირები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხელმოკლე ბავშვებისათვის. მდიდარი ოჯახები მყისიერ გარემოზე სოციალური მხარდაჭერის, განათლებისა თუ დასვენების თვალსაზრისით ნაკლებად არიან დამოკიდებული. მათ შეუძლიათ საკუთარი შვილები დამატებით გაკვეთილებზე, გასართობად და, თუ საჭიროა, სახლიდან მოშორებულ უკეთეს სკოლებშიც ატარონ (Elliott და სხვები, 1996). არასაკოლო პროგრამები დაბალშემოსავლიან ოჯახებს სთავაზობს საბავშვო ბაღებს, ხატვის, მუსიკის, სპორტულ, სკაუტებისა და სხვა წრეებს, რომელთა მიზანი ბავშვების სასკოლო მიღწევების გაუმჯობესება და ფსიქოლოგიური ადაპტაციაა (Posner & Vandell, 1994; Vandell & Posner, 1999). ისეთი ორგანიზაციები, როგორიცაა ახალგაზრდების რელიგიური დაჯგუფებები და სპეციფიკური ინტერესების კლუბები, მოზარდობის ასაკში საკუთარი თავის რწმენის, სასკოლო წარმატებების, ცოდნის სიყვარულისა და პასუხისმგებლური სოციალური ქცევის განვითარებას უწყობს ხელს (Gonzales და სხვები, 1996; Kerestes & Youniss, 2003).

● **მეზოსისტემა** ● **ექზოსისტემა** ბავშვისაგან დამოუკიდებელი ისეთი გარემოებისაგან შედგება, რომელიც მის მყისიერ გარემოში მიღებულ გამოცდილებაზე ახდენს გავლენას. ეს შეიძლება იყოს ოფიციალური ორგანიზაციები, მაგალითად, მშობლების სამსახური, რელიგიური ინსტიტუტები და ჯანდაცვისა და სოციალური უზრუნველყოფის სამსახურები. მოქნილი სამუშაო გრაფიკი, დეკრეტული და ბავშვის ავადმყოფობის დროს ხელფასიანი შევსება მშობელს ბავშვის აღზრდაში ეხმარება და განვითარებას ირიბი გზით უწყობს ხელს. მშობლების სოციალური კავშირები – მეგობრები და არამყისიერი ოჯახის წევრები, რომლებიც რჩევით, მეგობრობითა და ფინანსურადაც კი ეხმარებიან ოჯახს, ექზოსისტემის არაფორმალური ნაწილია. გამოკვლევები ცხადყოფს ექზოსისტემაში აქტივობების მოშლის უარყოფით გავლენას. მწირი ინდივიდუალური ან თემური კავშირების გამო სოციალურად იზოლირებული ან უმუშევრობით დათრგუნული ოჯახები მრავალრიცხოვანი კონფლიქტებითა და შვილთან არასახარბიელო ურთიერთობით გამოირჩევა (Emery & Laumann-Billings, 1998).

● **მაკროსისტემა** ● ბრონფენბრენერის მოდელის გარეთა შრე **მაკროსისტემა**, რომელიც კულტურულ ფასეულობებს, კანონებს, ტრადიციებსა და რესურსებს მოიცავს. მაკროსისტემაში ბავშვის მოთხოვნილებების პრიორიტეტულობაზე დამოკიდებულია გარემოს შიდა ღონებზე მათი ხელშეწყობის ხარისხი. მაგალითად, საბავშვო ბაღებისადმი მაღალი სტანდარტებისა და დასაქმებული მშობლებისათვის სახელფასო შეღავათების მქონე ქვეყნებში ბავშვები მყისიერ გარემოში ხელსაყრელ გამოცდილებას იძენენ. ნიგნის ამ და მომდევნო თავებში დეტალური ინფორმაციაა იმის შესახებ, რომ ამგვარი პროგრამები კანადასა და სხვა განვითარებულ სამრეწველო ქვეყნებში გაცილებით მეტია, ვიდრე შეერთებულ შტატებში (ბავშვთა დაცვის ფონდი, 2004; Kamermann, 2000).

● **მუდმივცვალებადი სისტემა** ● ბრონფენბრენერის თანახმად, გარემო ბავშვზე ერთ-ფეროვნად მოქმედი სტატიკური ძალა როდია - ის მუდმივცვალებადია. ცხოვრების ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენები, როგორიცაა დის ან ძმის დაბადება, სკოლაში წასვლა ან მშობლების გაყრა, ბავშვსა და გარემოს შორის არსებულ ურთიერთობას ცვლის და განვითარებაზე მოქმედ ახალ პირობებს უყრის საფუძველს. ამასთან ერთად, გარემოს მოქმედების დრო მისი გავლენის შედეგებს ცვლის. და-ძმის დაბადებას სრულიად განსხვავებული გავლენა აქვს სახლს მიჯაჭვულ ახლად ფეხადგმულსა და ოჯახს გარეთ მრავალი სახის ურთიერთობებისა და საქმიანობების მქონე სკოლის ასაკის ბავშვზე.

ბრონფენბრენერი თავისი მოდელის დროით ასპექტებს **ქრონოსისტემის** (პრეფიქსი „ქრონო“

დროს ნიშნავს) სახელით მოიხსენიებს. ცხოვრებისეული მოვლენების ცვლილებები ბავშვს თავს ეხვევა ზემოხსენებული მაგალითის მსგავსად. ამავე დროს ეს ცვლილებები ბავშვის შიგნითაც შეიძლება მოხდეს, რადგან ასაკთან ერთად ისინი თავად ირჩევენ, ცვლიან და ქმნიან საკუთარ გარემოსა და გამოცდილებას. ამ საქმეში წარმატება მათ ფიზიკურ, გონებრივ და პიროვნულ თავისებურებებსა და გარემო პირობებზეა დამოკიდებული. ამრიგად, ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში განვითარება არც გარემო მოვლენებით რეგულირდება და არც ინდივიდის თავისებურებებით იმართება. ბავშვები საკუთარი გარემოს პროდუქტები და იმავდროულად შემქმნელები არიან და ბავშვიც და გარემოც ურთიერთდამოკიდებული შედეგების კავშირს ქმნის. ყურადღება მიაქციეთ, როგორ არის ასახული ეს იდეა „სიცოცხლისუნარიანი ბავშვების“ შესახებ (გვ. ----) ჩანარში. ნიგნში ამ იდეის დამადასტურებელ კიდევ მრავალ მაგალითს შევხვდებით.

ახალი მიმართულება:

განვითარება — დინამიკური პროცესი

თანამედროვე მეცნიერები ბავშვის განვითარებაში ცვალებადობასა და უცვლელობას აღიარებენ და მათი ახსნა სურთ. თეორეტიკოსთა ახალმა ტალღამ **დინამიკური სისტემების პერსპექტივა** შეიმუშავა. ამ თვალსაზრისის მიხედვით ბავშვის გონება, სხეული და ფიზიკური და სოციალური სამყარო ქმნის *ინტეგრირებულ სისტემას*, რომელიც ახალ უნარ-ჩვევებში დახელოვნებას უწყობს ხელს. სისტემა *დინამიკურია* ანუ მუდმივად ცვალებადი. მისი რომელიმე ნაწილის ცვლილება, დაწყებული ტვინის ზრდით, დამთავრებული ფიზიკური და სოციალური გარემოთი, ორგანიზმი-გარემოს არსებულ ურთიერთობას „ანგრევს“. ამ დროს ბავშვი აქტიურად ცვლის ქცევას, რათა სისტემის ყველა კომპონენტმა ისევ ერთად, მაგრამ შეცვლილი ვითარების შესაბამისად უფრო რთულად და ეფექტიანად იმუშაოს (Fischer & Bidell, 1998; Spencer & Schöner, 2003; Thelen & Smith, 1998).

დინამიკური სისტემის პერსპექტივის მომხრე მკვლევარები გარდამავალ პერიოდში ბავშვის ქცევის შესწავლით ცდილობენ გაიგონ, როგორ აღწევს ის ორგანიზაციის ახალ დონეს (Thelen & Corbetta, 2002). მაგალითად, მრავალი სხვადასხვა მოძრაობის მოსინჯვით როგორ აღმოაჩენს 3 თვის ბავშვი ახალი სათამაშოს „ხელში ჩაგდებას“ გზას? როგორ ხვდება 2 წლის პატარა, რა საგანს ან მოვლენას აღნიშნავს ახლადმოსმენილი სიტყვა?

დინამიკური სისტემების თეორეტიკოსები აღიარებენ, რომ ბავშვის ფიზიკური და სოციალური

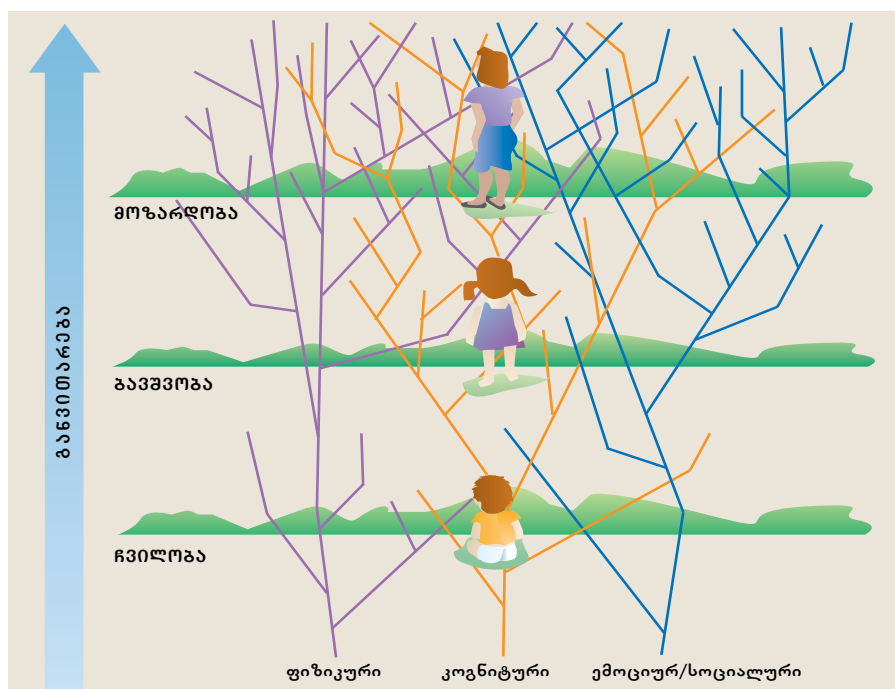
ეს ბავშვები დაახლოებით ერთი ასაკისანი არიან, მაგრამ მათი შესაძლებლობები არსებითად განსხვავდება. დინამიკური სისტემის პერსპექტივის მიზანია ამ განსხვავებების ახსნა. ამისათვის ის სწავლობს ბავშვის გონებას, სხეულსა და ფიზიკურ და სოციალურ სამყაროს, რაც ინტეგრირებულ სისტემას ქმნის და ახალ უნარ-ჩვევებში დახელოვნებას უწყობს ხელს. © Michael Newman/PhotoEdit

სამყაროს ზოგადი, გენეტიკურად მემკვიდრეობით მიღებული თავისებურებები და ძირითადი კანონზომიერებები ასახავს განვითარების ცალკეულ უნივერსალურ და ზოგად მონახაზში პოვნებს.

ბიოლოგიური აგებულება, ყოველდღიური ამოცანები და ის ადამიანები, რომლებიც ბავშვს ამ ამოცანების გადაჭრაში ეხმარებიან სპეციფიკური უნარ-ჩვევების თვალსაზრისით, მათ ინდივიდუალურ განსხვავებულობას განაპირობებენ. ისეთი ერთნაირი უნარ-ჩვევების შესწავლისასაც კი, როგორიც სიარული, მეტყველება, მიატება და გამოკლება, ბავშვები ერთმანეთისაგან გამოირჩევიან. რაკი ბავშვები ცოდნას რეალური კონტექსტის რეალურ აქტივობებში იმდიდრებენ, თითოეული ბავშვი განსხვავებული სისრულით ითვისებს სხვადასხვა უნარს. ამ პერსპექტივის ჭრილში განვითარებას ერთი რიგის ცვლილებად ვერ განვიხილავთ. როგორც 1.5 სქემა გვიჩვენებს, ის უფრო ჰგავს მრავალი მიმართულებით დატოტვილ ძაფების ქსელს, რომელთაგან თითოეული უწყვეტი თუ საფეხურებრივი ტრანსფორმაციით განვითარებულ განსხვავებულ უნარს წარმოადგენს (Fischer & Bidell, 1998).

დინამიკური სისტემების თვალსაზრისის სული სხვა მეცნიერულმა დისციპლინებმაც, განსაკუთრებით ბიოლოგიამ და ფიზიკამ, შთაბერა. გარდა ამისა, ის იყენებს ინფორმაციის დამუშავებისა და კონტექსტურ თეორიებს – ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგიას, სოციოკულტურულ და ეკოლოგიური სისტემების თეორიას.

სქემა 1.5

დინამიკური სისტემების შეხედულება განვითარების შესახებ. ერთი რიგის საფეხურებრივი ან უწყვეტი ცვლილებების (იხ. სქემა 1.2, გვ. ----) ნაცვლად დინამიკური სისტემების თეორეტიკოსები განვითარებას მრავალი მიმართულებით დატოტვილი ძაფების ქსელის სახით წარმოგვიდგენენ. ქსელის თითოეული ძაფი განვითარების ძირითადი – ფიზიკური, კოგნიტური და ემოციურ/სოციალური – სფეროების ერთ-ერთ უნარს წარმოადგენს. ძაფების სხვადასხვა მიმართულებით დაქსაქსვა ბავშვის მიერ მრავალფეროვან კონტექსტში მონაწილეობისათვის აუცილებელ უნარ-ჩვევებში დახელოვნების შესაძლო გზებისა და შედეგების ვარიაციებს აჩვენებს. ძაფების ურთიერთდაკავშირება „ბორცვების“ თითოეულ რიგში საფეხურებრივ ცვლილებებს – გამოხატავს ძირითადი ტრანსფორმაციების პერიოდებს, როცა სხვადასხვა უნარ-ჩვევები, ერთი მთლიანობით მოქმედებს. ქსელის გაფართოებასთან ერთად უნარ-ჩვევების რიცხვი, სირთულე და ეფექტურობა იზრდება (ადაპტირებულია Fischer & Bidell-დან, 1998).

დღეს დინამიკური სისტემების კვლევა პირველ ნაბიჯებს დგამს. ეს პერსპექტივა ბავშვების მოტორულ და კოგნიტურ უნარ-ჩვევებთან მიმართებაში გამოიყენება, თუმცა ზოგიერთი მკვლევარი მას ემოციური და სოციალური განვითარების ასახსნელად იყენებს (Fogel, 2000; Lewis, 2000). წარმოვიდგინოთ მოზარდი, რომლის სხეული და აზროვნების უნარი მასშტაბურად იცვლება საბაზო სკოლის ამოცანების პირისპირ აღმოჩნდა. მეცნიერები, რომლებიც მშობელი-შვილის ურთიერთქმედებას აკვირდებიან, ამჩნევენ, რომ მოზარდობაში გარდამავალმა პერიოდმა ოჯახური ურთიერთობები მოშალა. რამდენიმე წლის განმავლობაში ის არასტაბილური და ცვალებადია – დადებითი, ნეიტრალური და უარყოფითი ცვლილებების ერთგვარი ნაზავია. თანდათანობით, მშობელსა და მოზარდს შორის ახალი, უფრო სრულყოფილი ურთიერთობის დამყარებასთან ერთად სისტემის რეორგანიზაცია და სტაბილიზაცია ხდება. უპირატესად ისევ დადებითი ურთიერთქმედება მყარდება (Granic და სხვები, 2003).

დინამიკური სისტემების კვლევები აჩვენებს, რომ თანამედროვე მეცნიერები განვითარებას მთელი სისავსითა და სირთულით სწავლობენ და აანალიზებენ. მათ იმედი აქვთ, რომ ამ გზით ცვლილებების ახსნის ყოვლისმომცველ თვალსაზრისს მიუახლოვდებიან.

ჭედიხეთი საყუთარი თაგს

ბაიბაიორა	რით განსხვავდება ვიგოტსკის სოციოკულტურული თეორია პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორიისა და ინფორმაციის დამუშავებისაგან?
ბაიბაიორა	ახსენით, როგორ განიხილავს ბოლო პერიოდის თეორიული პერსპექტივები ბავშვს საკუთარი განვითარების აქტიურ მონაწილედ.
ბამოიყენათ	კიდევ ერთხელ მიუბრუნდით ----- გვერდზე ჩარჩოში მოცემულ სტატიას „ბიოლოგია და გარემო“. როგორ წარმოაჩენს ჯონისა და გარის ამბავი მიკროსისტემის ფარგლებში ორი მიმართულებით მომხდარ და ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში აღწერილ გავლენას?
იმსჯელათ	ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში ქრონოსისტემის საჩვენებლად აირჩიეთ საკუთარი ბავშვობის მნიშვნელოვანი მოვლენა, მაგალითად, საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა, სკოლაში თავისი საქმით ბედნიერი და შთაგონებული მასწავლებლის მოხვედრა, მშობლების გაყრა. როგორ იმოქმედა თქვენზე აღნიშნულმა მოვლენამ? როგორი გავლენა ექნებოდა იმავე მოვლენას 5 წლით უმცროსი ან 5 წლით უფროსი რომ ყოფილიყავით?

ბავშვის განვითარების თეორიათა შედარება

ჩვენ ბავშვის განვითარების კვლევაში უმნიშვნელოვანესი თეორიული პერსპექტივები განვიხილეთ. ისინი მრავალი კუთხით განსხვავდება. ერთის მხრივ, მათი ფოკუსი განვითარების სხვადასხვა სფეროებია. ზოგიერთი, ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივისა და ეთოლოგიის მსგავსად, ემოციურ და სოციალურ განვითარებას მიიჩნევს უპირატესად. ზოგი, პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორიის, ინფორმაციის დამუშავებისა და ვიგოტსკის სოცოკულტურული თეორიის მსგავსად, აქცენტს აზროვნების ცვლილებებზე აკეთებს, სხვები კი, - ბიპევიორიზმი, სოციალური სწავლების თეორია, ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგია, ეკოლოგიური სისტემების თეორია და დინამიკური სისტემების პერსპექტივა – ბავშვის ფუნქციონირების მრავალ ასპექტს განიხილავს. მეორეს მხრივ, ნებისმიერ თეორიაში განვითარების შესახებ თვალსაზრისია მოცემული. რაკი თეორიული პერსპექტივების მიმოხილვა დავამთავრეთ, განსაზღვრეთ, რა ადგილი უკავია თითოეულ მათგანს წინამდებარე თავის დასაწყისში მოცემულ საკითხებთან მიმართებაში. შემდეგ საკუთარი ანალიზი ----- გვერდზე მოცემულ 1.4 ცხრილს შეადარეთ.

ვნახეთ, რომ ზემოაღნიშნულ თეორიებს თავისი ძლიერი და სუსტი მხარეები აქვთ. შეიძლება აღმოაჩინოთ, რომ ზოგიერთი თეორია თქვენთვის მისაღებია, ზოგი კი ეჭვს გიჩენთ. ბავშვის განვითარების შესახებ სხვა თავების წაკითხვასთან ერთად, შესაძლოა, სასარგებლოდ მიიჩნიოთ და წერილობით ანარმოთ მისაღები და მიუღებელი თეორიების გამოცდა რეალურ სიტუაციებში. ნუ გაგიკვირდებათ, თუ საკუთარი მოსაზრებების მრავალჯერ გადასინჯვა მოგიწევთ, მეოცე საუკუნის განმავლობაში ყველა თეორეტიკოსი ხომ ასე იქცეოდა. ამ კურსის დასასრულს ბავშვის განვითარების შესახებ უკვე საკუთარი პერსონალური პერსპექტივა გექნებათ. სავარაუდოა, რომ ეს *ეკლექტური პოზიცია* ან რამდენიმე თეორიის ნაზავი იქნება, რადგან განხილულთაგან თითოეული თვალთახედვა ბავშვის შესახებ ჩვენს ცოდნაზე გავლენას ახდენს.

გამოყენებითი მიმართულებები:

ბავშვის განვითარება და სოციალური პოლიტიკა

უკანასკნელ წლებში ბავშვის განვითარების სფეროს საზრუნავი ხდება, როგორ გამოიყენოს ცოდნის ბაზა სოციალური პრობლემების წნეხთან საბრძოლველად. ახალი საუკუნის გარიჟრაჟზე, გაცილებით მეტი ვიცით ოჯახის, სკოლისა და თემის კონტექსტების შესახებ, რომლებიც ფიზიკურად ჯანსაღი, შემეცნებითი და სოციალური თვალსაზრისით მცოდნე ბავშვების განვითარებას უწყობს ხელს. ქვეყნის ფასეულობები, პოლიტიკა და პროგრამები ამ მყისიერ კონტექსტებში ბავშვების გამოცდილებაზე დიდ გავლენას ახდენს.

სოციალური პოლიტიკა ჯგუფის, ინსტიტუტის ან მმართველი ორგანოს დაგეგმილ ქმედებათა ნაკრებია, რომლის მიზანი სოციალური მიზნის მიღწევაა. როცა ფართოდ გავრცელებული სოციალური პრობლემები ჩნდება, ქვეყნები მათ გადაჭრას სოციალური პოლიტიკის სპეციალური ფორმის, ე.წ. **საჯარო პოლიტიკის** მეშვეობით ცდილობენ. ეს კანონები და სახელმწიფო პროგრამებია, რომელთა მიზანი არსებული სოციალური პირობების გაუმჯობესებაა. გადახედეთ ბრონფენბრენერის ეკოლოგიურ სისტემათა თეორიას და დაინახავთ, რამდენად მნიშვნელოვნად მიაჩნია მაკროსისტემის კონცეფციას ბავშვთა კეთილდღეობის დაცვა საიმედო საჯარო პოლიტიკით. მაგალითად, როცა სიღარიბე მატულობს და ოჯახები უსახლკაროდ რჩებიან, ქვეყანამ, შესაძლებელია, იაფი სახლების აშენება გადაწყვიტოს, მინიმალური ხელფასი და საქველმოქმდო ფონდები გაზარდოს. როცა სასკოლო შედეგები ბევრი ბავშვის დაბალ აკადემიურ მოსწრებას აჩვენებს, ფედერალურმა, სახელმწიფო ან რაიონის მთავრობამ, შესაძლებელია, გადასახადების დიდი ნაწილი სკოლის ოლქს და მასწავლებლების მომზადებას მოახმაროს და თვალყური ადევნოს, აღწევს თუ არა დახმარება იმ ბავშვებამდე, ვისაც ყველაზე მეტად სჭირდება.

■ **ცხრილი 1.4** **პირითადი თეორიების მიმართება გავშვების განვითარების მთავარი საკითხებისადმი**

თეორია	უნყვეტი თუ წყვეტილი განვითარება?	განვითარების ერთი თუ მრავალი კურსი?	ბუნება უფრო მნიშვნელოვანია, თუ აღზრდა?
ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივა	<i>წყვეტილი:</i> ფსიქოსესუალური და ფსიქოსოციალური განვითარება საფეხურებრივად მიმდინარეობს.	<i>ერთი კურსი:</i> საფეხურები უნივერსალურად მიიჩნევა.	ბუნებაც და აღზრდაც თანდაყოლილ იმპულსებს მიმართულე-ბას აძლევს და აკონტროლებს ბავშვის აღზრდის გამოცდილე-ბას. ადრეული გამოცდილება განსაზღვრავს განვითარების მომავალ კურსს.
ბიპევიორიზმი და სოციალური დასწავლის თეორია	<i>უნყვეტი:</i> განვითარება მოიცავს ნასწავლი ქცევების ზრდას.	<i>მრავალი შესაძლო კურსი:</i> მყარი და მოდელირებული ქცევა ბავშვიდან ბავშვამდე იცვლება.	ხაზს უსვამს აღზრდას: განვითარება განპირობებულია და მოდელირების შედეგია. მნიშვნელოვანია როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი გამოცდილება.
პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორია	<i>უნყვეტი:</i> განვითარება მოიცავს ნასწავლი ქცევების ზრდას.	<i>ერთი კურსი:</i> საფეხურები უნივერსალურად მიიჩნევა.	ბუნებაც და აღზრდაც: განვითარება ბავშვის ტვინის მომ-ნიშვნისა და თანდაყოლილ იმპულსების (დრივე) ზოგადად მა-სტიმულირებელ გარემოში რეალობის აღმოჩენისაგან მიმართ-ვის შედეგია. მნიშვნელოვანია როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი გამოცდილება.
ინფორმაციის დამუშავება	<i>წყვეტილი:</i> კოგნიტური განვითარება საფეხურებრივად მიმდინარეობს.	<i>ერთი კურსი:</i> შესწავლილი ცვლილებები ახასიათებს ყველა ბავშვს ან უმრავლესობას.	ბუნებაც და აღზრდაც: ბავშვები არიან აქტიური, აზრიანი არსე-ბები, რომლებიც საკუთარი აზროვნების მოდიფიცირებას ტვი-ნის მომნიშვნითა და გარემოს ახალ მოთხოვნილებებთან და-პირისპირებით ახდენენ. მნიშვნელოვანია როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი გამოცდილება.
ეთოლოგია და ევოლუციური განვითარების ფსიქოლოგია	<i>უნყვეტი:</i> ბავშვებს უზუჯობესდებით აქქის, ყურადღების, მეხსიერებისა და პრობლემების გადაჭრის უნარები.	<i>ერთი კურსი:</i> ადაპტაციური ქცევა და სენსიტიური პერიოდები მისადაგება სახეობის ყველა წევრს.	ბუნებაც და აღზრდაც: ევოლუცია და მემკვიდრეობითობა გაე-ლენას ახდენს ქცევაზე, სწავლება კი მოქნილობასა და ადაპტა-ციის უნარს ანიჭებს. სენსიტიურ პერიოდში ადრეული გამოც-დილება განსაზღვრავს გვიანდელი გამოცდილების კურსს.
ვიგოტსკის სოციალურ-კულტურული თეორია	<i>უნყვეტი და წყვეტილი:</i> ბავშვებს თანდათან უვითარდებათ ადაპტაციური ქცევის ფართო სპექტრი. ჩნდება სენსიტიური პერიოდი, რომელშიც ხარისხობრივი განსხვავების უნარ-ჩვევები საკმაოდ უცაბედად იჩენს თავს.	<i>მრავალი შესაძლო კურსი:</i> აზროვნებასა და ქცევაში სოციალურად განპირობე-ბული ცვლილებები კულტურების შესაბამისად იცვლება.	ბუნებაც და აღზრდაც: მემკვიდრეობა, ტვინის ზრდა და საზოგადოების უფრო გამოცდილ წევრებთან დიალოგი ხელს უწყობს განვითარებას. მნიშვნელოვანია როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი გამოცდილება.
ეკოლოგიური სისტემების თეორია	<i>უნყვეტი და წყვეტილი:</i> მეტყველების დაუფლება და ზოგადად სწავლება საფეხურებრივ ცვლილებებს იწვევს. საზოგადოების გამოცდილ წევრებთან დიალოგი ასევე უწყვეტ ცვლილე-ბებს იწვევს სხვადასხვა კულტურის შესაბამისად.	<i>მრავალი შესაძლო კურსი:</i> ბავშვების თავისებურებები მრავალ დონეზე გარემო ფაქტორებს უკავშირდება ქალებს უერთდება და განვითარებას უნიკალური გზით წარმართავს.	ბუნებაც და აღზრდაც: ბავშვთა თავისებურებები და სხვების რეაქცია ურთიერთგავლენას ახდენს. გარემოს დონეები გავლე-ნას ახდენს ბავშვის აღზრდის გამოცდილებაზე. მნიშვნელოვა-ნია როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი გამოცდილება.
დინამიკური სისტემების თეორია	არ არის განსაზღვრული. <i>უნყვეტი და წყვეტილი:</i> ცვლილება სისტემაში ყოველთვის უწყვეტია. საფეხურებრივი ტრანსპორმაცა მაშინ ხდება, როცა ბავშვები საკუთარ ქცევას ისე ცე-ლიან, რომ სისტემის კომპონენტებმა, როგორც ერთმა მთლიან-მა, ისე იფუნქციონიროს.	<i>მრავალი შესაძლო კურსი:</i> ბავშვების განსხვავებული ბიოლოგიური აგებულება, ყოველდღიური ამოცანები და სოციალური გამოცდილება ცალკეულ უნარ-ჩვევებში მათ არსე-ბით ინდივიდუალურ განსხვავებულობას განაპირობებს.	ბუნებაც და აღზრდაც: ბავშვის გონება, სხეული და ფიზიკური და სოციალური გარემო ინტეგრირებულ სისტემას ქმნის, რო-მელიც ახალ უნარ-ჩვევების დაუფლებას უწყობს ხელს. მნიშ-ვნელოვანია როგორც ადრეული, ისე გვიანდელი გამოცდი-ლება.

ამერიკისა და კანადის საჯარო პოლიტიკა, რომელიც ბავშვებსა და არასრულწლოვანებს იცავს, ჩამორჩება სხვა განვითარებული ქვეყნების პოლიტიკას. ამის თვალსაჩინო ინდიკატორია ის, რომ ამერიკელი და კანადელი ბავშვების დაახლოებით 16% ღარიბია. ეს მაჩვენებელი 32%-ია მკვიდრი ამერიკელი, 34% - აფროამერიკელი და ესპანური წარმოშობის და 60% მკვიდრი კანადელი ბავშვებისათვის. (სქოლიო: კანადის მკვიდრი მოსახლეობა სამ ჯგუფს მოიცავს: (1) First Nations, ანუ მკვიდრი კანადელები; (2) Inuit, რომელთა უმრავლესობა ჩრდილოეთ კანადაში ცხოვრობს და (3) Métis, ანუ მკვიდრი კანადელი და ევროპული წარმოშობის შერეული სისხლის ადამიანები.) ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში 25 წლამდე ასაკის მშობლები არიან. ორივე ქვეყანაში იმ მარტოხელა დედების სიღარიბის დონე, რომლებსაც ჩვილი და სკოლამდელი ასაკის შვილები ჰყავთ, დაახლოებით 50%-ია (Canada Campaign 2000, 2003b, 2004; U.S. Census Bureau, 2004b).

დასავლეთის ქვეყნებთან შედარებით შეერთებულ შტატებს უკიდურესად ღარიბი ბავშვების პროცენტული მაჩვენებელი ყველაზე მაღალი აქვს. ამერიკელი ბავშვების 6%-ზე მეტი უკიდურეს სიღარიბეში (სიღარიბის ზღვარს მიღმა, ცხოვრების მინიმალური სტანდარტისათვის აუცილებელი შემოსავლის გარეშე) ცხოვრობს, კანადელი ბავშვებისათვის ეს მაჩვენებელი 2,5%-ია. ეს ორივე ქვეყნისათვის სავალალოა, რადგან რაც უფრო ადრეულ ასაკში გამოცდიან ადამიანები სიღარიბეს და, რაც უფრო მასშტაბური და ხანგრძლივია ის, მით უფრო დამლუპველია შედეგები. სიღარიბეში გაზრდილი ბავშვები მთელი სისიცოცხლის განმავლობაში სხვებზე მეტად იტანჯებიან ჯანმრთელობის პრობლემებით, კოგნიტური და აკადემიური მიღწევების ხანგრძლივი დეფიციტით, საშუალო სკოლიდან გარიცხვით, სულიერი დაავადებებით და ანტისოციალური ქცევით (ბავშვთა დაცვის ფონდი, 2004; Poulton და სხვები, 2002; Seccombe, 2002).

--- გვერდზე მოცემული 1.5 ცხრილი აჩვენებს, რომ შეერთებულ შტატებს ბავშვთა ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის არცთუ ისე სახარბილო მაჩვენებლები აქვს. კანადას ოდნავ უკეთ აქვს საქმე, რადგან გაცილებით მეტ რესურსს მოახმარს განათლებასა და ჯანდაცვას. მაგალითად, ყველა კანადელს სახელმწიფო ჯანდაცვა აქვს. ამერიკელი ბავშვების დაახლოებით 12%-ს კი, რომელთა უმრავლესობა დაბალშემოსავლიანი ოჯახებიდან არის, არ აქვს ჯანმრთელობის დაზღვევა და შეერთებული შტატების დაუზღვეველი მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს შეადგენს (ბავშვთა დაცვის ფონდი, 2004).

ბავშვებთან დაკავშირებული ინდიკატორებისაგან განსხვავებული პრობლემები ცხრილშია მოცემული. მაგალითად, შეერთებულ შტატები და კანადა ძალზე ნელა უახლოვდებიან ბავშვებზე ზრუნვის დაფინანსების სახელმწიფო სტანდარტებს. ორივე ქვეყანაში ბავშვებისათვის ხელმისაწვდომი ჯანდაცვა ძალზე შეზღუდულია და მისი უდიდესი ნაწილის ხარისხი სტანდარტს არ შეესაბამება (Goelman და სხვები, 2000; NICHD ბავშვთა ზრუნვის კვლევის ქსელი, 2000). განქორწინებულ ოჯახებში ბავშვთა დახმარების ლიბერალური მოთხოვნა ზრდის სიღარიბეს იმ ოჯახებში, რომელსაც დედები უძღვებიან. სკოლის დამთავრების შემდეგ ბევრ ჩრდილოამერიკელ ახალგაზრდას, რომელიც კოლეჯში სწავლას არ აგრძელებს, საზოგადოების ცხოვრებას სრულყოფილი მონაწილეობისათვის საჭირო პროფესიული მომზადება არა აქვს. შეერთებული შტატებისა და კანადელი მოზარდების დაახლოებით 11% სკოლას დიპლომის მიუღებლად ტოვებს (Bushnik, Barr-Telford & Bussiére, 2004; შეერთებული შტატების განათლების დეპარტამენტი, 2004b). მათი უმრავლესობა დაბალშემოსავლიანი ოჯახებიდან არის და დაბალი აკადემიური შედეგები, სწავლისადმი განურჩევლობა და დაბალი აკადემიური თვითშეფასება აქვს. სკოლიდან გარიცხულები მთელი ცხოვრება სიღარიბისათვის არიან განწირულნი.

რატომ იყო განსახორციელებლად რთული ბავშვებისა და ახალგაზრდების დახმარების მცდელობები შეერთებულ შტატებსა და კანადაში (ნაწილობრივ)? ამის მიზეზი მრავალი რთული კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორია.

რატომ იყო განსახორციელებლად რთული ბავშვებისა და ახალგაზრდების დახმარების მცდელობები შეერთებულ შტატებსა და კანადაში (ნაწილობრივ)? ამის მიზეზი მრავალი რთული კულტურული, პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორია.

ტეხასელი დაბალშემოსავლიანი ოჯახების მესამეკლასელები ღარიბულ, ბავშვებით გაჭედილ, მოუწყობელ საკლასო ოთახში სხედან. სიღარიბე ბავშვების კეთილდღეობის ყველა ასპექტს დაღს ასვამს. არაპრივილეგირებულ ოჯახებში ცხოვრებასთან ერთად არასახარბილო სასკოლო პირობები აკადემიური წარუმატებლობისა და ქცევის პრობლემების განვითარების საფრთხეს ქმნის © Bob Daemrich/The Image Works

კულტურა და საჯარო პოლიტიკა

ყოველ სემესტრში ჩემს სტუდენტებს ვთხოვ დაფიქრდნენ შემდეგ კითხვაზე: „ვინ არის ბეშკის აღზრდაზე პასუხისმგებელი? აი, როგორ პასუხებს ვისმენ: „თუკი მშობლები ბავშვის ყოლას გადაწყვეტენ, მასზე ზრუნვისათვის მზად უნდა იყვნენ“, „უმრავლესობას საკუთარი შეილების აღზრდა სურს და სულაც არ სიამოვნებს, როცა მათ საოჯახო ცხოვრებაში ჩარევას ცდილობენ“. ეს პასუხები ჩრდილოეთ ამერიკაში ფართოდ გავრცელებულ შეხედულებას ასახავს – ბავშვების მოვლა და აღზრდა მათზე ამ ზრუნვის დაფინანსება მხოლოდ და მხოლოდ მშობლების საქმეა. ამ შეხედულებას დიდი ხნის ისტორია აქვს. საოჯახო ცხოვრების დამოუკიდებლობა, ოჯახის ძალების რწმენა და კერძოობა, ჩრდილოეთ ამერიკაში ძირითადი ფასეულობები იყო (Halfon & McLearn, 2002). ეს არის ერთ-ერთი მიზეზი, რომლის გამო საზოგადოება ნაკლებად უჭერდა მხარს ყველა ოჯახისათვის სახელმწიფოს მიერ ისეთ მხარდაჭერილ სარგებელს, როგორიცაა მაღალი დონის საბავშვო ბაღები. ამ შეხედულების გამო მრავალი ამერიკელი და კანადელი ბავშვის სიღარიბეში რჩება, მიუხედავად იმისა, რომ მათი მშობლები ანაზღაურებად სამუშაოზე არიან (Pohl, 2002; Zigler & Hall, 2000).

■ ცხრილი 1.5 შეერთებული შტატებისა და კანადის აშშ-სა და კანადის უსწრებს

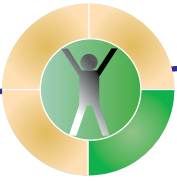
ინდიკატორი	აშშ ადგილი	კანადის ადგილი	ზოგიერთი ქვეყანა, რომელიც აშშ-სა და კანადას უსწრებს
სიღარიბე ბავშვობის წლებში ბ (განხილულია განვითარებული მრეწველობის მქონე 23 ქვეყანა) სიკვდილიანობა სიცოცხლის პირველ წელს (განხილულია მთელი მსოფლიო)	მე-19	მე-19	ავსტრალია, ჩეხეთის რესპუბლიკა, გერმანია, ნორვეგია, შვედეთი, ესპანეთი
მოზარდთა ფეხმძიმობის დონე (განხილულია განვითარებული მრეწველობის მქონე 28 ქვეყანა)	26-ე	მე-16	ჰონ კონგი, ირლანდია, სინგაპური, ესპანეთი
საზოგადოების ხარჯები განათლებაზე, როგორც მთლიანი შიდა პროდუქტის გ პროცენტული წილი (განხილულია განვითარებული მრეწველობის მქონე 22 ქვეყანა)	28-ე	21-ე	კანადას უსწრებს: ავსტრალია, ჩეხეთის რესპუბლიკა, დანია, პოლონეთი, ნიდერლანდები
საზოგადოების ხარჯები ჯანდაცვაზე, როგორც მთლიანი შიდა პროდუქტის პროცენტული წილი (განხილულია განვითარებული მრეწველობის მქონე 22 ქვეყანა)	მე-10	მე-6	აშშ-ს უსწრებს: ისლანდია, პორტუგალია, უნგრეთი, სლოვაკეთის რესპუბლიკა
	მე-16	მე-4	კანადას უსწრებს: ისრაელი, შვედეთი აშშ-ს უსწრებს: ავსტრალია, საფრანგეთი, ახალი ზელანდია, შვედეთი
			კანადას უსწრებს: საფრანგეთი, ისლანდია, შვეიცარია აშშ-ს უსწრებს: ავსტრია, ავსტრალია, უნგრეთი, ახალ ზელანდია

ა = ყველაზე მაღალი ანუ საუკეთესო ადგილი

ბ ბავშვობის სიღარიბე აშშ-სა და კანადაში 16% მნიშვნელოვნად აღემატება ნებისმიერი მოცემული ქვეყნის მაჩვენებელს. მაგალითად, 12%-ია ავსტრალიაში, 6% - ჩეხეთის რესპუბლიკაში, 4% - ნორვეგიაში და 2,5% შვედეთში.

გ მთლიანი შიდა პროდუქტი იმ საქონლისა და მომსახურების ღირებულებათა, რომელიც ქვეყნის მიერ დროის გარკვეულ პერიოდში ინარჩუნება. ის ქვეყნის კეთილდღეობის ყოვლისმომცველი მაჩვენებელია.

წყარო: Perie და სხვები, 2000; გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ბავშვთა ფონდი, 2000, 2001; აშშ მოსახლეობის აღწერის ბიურო, 2004a; აშშ განათლების დეპარტამენტი, 2004a.

სტრატეგიული საკითხები

კეთილდღეობის რეფორმა, სიღარიბე და ბავშვის განვითარება

1990-იან წლებში შეერთებულმა შტატებმა და კანადამ სოციალური უზრუნველყოფის პროგრამებს გადახედეს და ადგილი დაუთმეს პროგრამებს „კეთილდღეობა მოქმედებაში“ (welfare-to-work), რომლებიც ათწლეულების განმავლობაში ღარიბი ოჯახებისათვის ფინანსური დახმარების გარანტია გახდა. ამ პროგრამების მიხედვით, თუ დახმარების ადრესატები მუშაობას დაიწყებდნენ, დახმარება უმცირდებოდათ ან უწყდებოდათ. მიზანი ასეთი იყო: ნაებალისებინათ სოციალური უზრუნველყოფის პროგრამაში ჩართული ოჯახების დამოუკიდებლობა. შეერთებულ შტატებში ეს პროგრამა დროში მკაცრად შეზღუდულია. ოჯახს შემწეობის ხარჯზე ყოფნა მიყოლებით მხოლოდ 24, ხოლო მთელი ცხოვრების განმავლობაში – 60 თვის განმავლობაში შეუძლია. ცალკეულ შტატებს შემწეობების მეტად შეზღუდვის უფლება აქვთ. მაგალითად, შტატს შეუძლია შემწეობის მიმღებს არ გაუზარდოს დახმარება შვილის გაჩენის შემთხვევაში, ხოლო მოზარდ მარტოხლა დედას საერთოდ უარი უთხრას. კანადის სოციალური უზრუნველყოფის პოლიტიკა, რომელიც შემწეობის მიმღების დასაქმებაზეა ორიენტირებული ასეთი მკაცრი არ არის. მაგალითად, ონტარიოში შემწეობის მიმღებმა აქტიურად უნდა ეძებოს სამუშაო, საჭირო ჩვევების შესაძენად მოხალისედ იმუშაოს და დათანხმდეს ნებისმიერ ანაზღაურებად სამუშაოზე, რომლის შესრულებაც ფიზიკურად შეუძლია. ამ პირობების შეუსრულებლობის შემთხვევაში შემწეობა უწყდება. შეერთებული შტატებისაგან განსხვავებით, პროგრამაში მონაწილეობის პერიოდში ახალი წევრის შეძენისას ოჯახს დახმარება ეზრდება. თუმცა ზოგიერთი პროვინცია ასეთ შემთხვევაში დახმარებას ამცირებს

(„კეთილდღეობა მოქმედებაში“, ეროვნული ფორუმი, 2004).

უკანასკნელ წლებამდე სახელმწიფოს მიერ დაფინანსებული „კეთილდღეობა მოქმედებაში“ პროგრამა მიმართული იყო შემწეობაზე მყოფი ოჯახების რაოდენობის შემცირებისაკენ. ამ სტანდარტების მიხედვით პროგრამას დიდი წარმატება უნდა ჰქონოდა. მაგრამ მეცნიერების მიერ უფრო ყურადღებით შესწავლის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ თუმცა სოციალური უზრუნველყოფის რეფორმის შემდგომ წლებში ზოგიერთმა წარმატებით გაართვა თავი ფინანსურ დამოუკიდებლობაზე გადასვლას, ძირითადად ეს ნასწავლი და ფსიქიკური პრობლემების არმქონე ადამიანები იყვნენ. უმრავლესობა კი სამუშაო მოთხოვნებს ვერ აკმაყოფილებდა, კარგავდა დახმარებას და სიღარიბის უფსკრულში ეშვებოდა. სოციალური უზრუნველყოფის პროგრამის სტატისტიკამ აჩვენა, რომ უღარიბესი მარტოხლა დედების შემოსავალი მკვეთრად დაეცა (Lindsey & Martin, 2003; Primus და სხვები, 1999).

„კეთილდღეობა მოქმედებაში“ პროგრამის შემუშავებლები ვარაუდობდნენ, რომ ბავშვებისათვის პროგრამას დადებითი შედეგი ექნებოდა. თუმცა ოჯახის შემოსავლის გაზრდამდე, დახმარების შეწყვეტა სერიოზულ საფრთხეს უქმნის ბავშვის განვითარებას. ერთი კვლევის შედეგების მიხედვით, იმ დედებს, რომელთაც დახმარება შეუწყდათ და სიღარიბესაც თავი დააღწიეს, უფრო წარმატებით ართმევდნენ დედობას თავს. მათი სკოლამდელი ასაკის შვილები კოგნიტური განვითარებით იმ ბავშვებს უსწრებდნენ, რომელთა დასაქმებული დედები სიღარიბის ზღვარზე ნაკლებ შემოსავალს იღებდნენ. ეს უკანასკნელნი სისასტიკით და ძალადობით გამოირჩეოდნენ (Smith და სხვები, 2001). კვლევებმა ისიც დაადასტურა, რომ იმ ოჯახებში, რომლებიც დახმარება-

თუ მსჯელობას გავაგრძელებთ, ვნახავთ, რომ ის ასახავს სხვადასხვა კულტურულ ფასეულობებს, რომელიც სერიოზულ გავლენას ახდენს საჯარო პოლიტიკაზე — რამდენად დომინანტურია ინდივიდუალიზმი კოლექტივიზმთან შედარებით. ინდივიდუალისტურ საზოგადოებაში ადამიანები საკუთარი თავი დამოუკიდებელ არსებებად თვლიან და ძირითადად მხოლოდ პირად საჭიროებებზე ზრუნავენ. კოლექტივისტურ საზოგადოებაში ადამიანები საკუთარ თავს ჯგუფის ნაწილად მიიჩნევენ და ინდივიდუალურ მიზნებთან შედარებით ჯგუფის მიზნებს ანიჭებენ უპირატესობას (Triandis, 1995). მიუხედავად კულტურების თანდათანობითი შერწყმისა, ეროვნული თავისებურებები ისევ ძალაში რჩება. შეერთებული შტატები მკაცრად ინდივიდუალისტურია, ხოლო კანადა შეერთებულ შტატებსა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნების უმრავლესობას შორის მერყეობს და უფრო კოლექტივიზმისაკენ იხრება.

ევროპელ მოქალაქეებთან შედარებით ჩრდილოამერიკელებში ნაკლები ერთსულოვნებაა ბავშვისა და ოჯახის პოლიტიკის შესახებ, რასაც შედეგად მცირერიცხოვანი და შეზღუდული

საც იღებდნენ და დასაქმებულნიც იყვნენ, მნიშვნელოვნად შემცირდა ბავშვების ქცევასთან დაკავშირებული პრობლემები, ვიდრე იმ ოჯახებში, რომლებიც მთლიანად დამოუკიდებელი გახდნენ (Dunifon, Kalil & Danziger, 2003; Gennetian & Morris, 2003). რატომ იყო დახმარების მიღება და მუშაობის შერწყმა უფრო ეფექტიანი? შემწეობის მიმღებთა უმრავლესობა თანხმდება არასტაბილურ სამუშაოს, არანორმირებულ სამუშაო საათებსა და მინიმალურ შეღავათებს ან, ხშირად, უმისობას. სამუშაოსთან ერთად დახმარების ნაწილის შენარჩუნება, ალბათ, დედებს ეკონომიკური სტაბილურობის გრძნობას უზრდის. შეერთებულ შტატებში ამას ამყარებს სახელმწიფოს მიერ უზრუნველყოფილი ჯანმრთელობის დაზღვევა (Medicaid – ხელმოკლე ოჯახების სამედიცინო დაზღვევა), რომლის შეწყვეტასაც ყველაზე მეტად განიცდიან ხოლმე დედები (Kalil, Schweingruber & Seefeldt, 2001). როგორც ჩანს, ფინანსური დამოკიდებულების შემცირება ხელს უწყობს ბავშვების ადაპტაციას.

სოციალური უზრუნველყოფის რეფორმა ბავშვის განვითარებას მხოლოდ მაშინ უწყობს ხელს, თუ მას შედეგად ცხოვრების უფრო ადეკვატური სტანდარტი მოჰყვება. მისი დამსჯელი ღონისძიებები, რომლებიც დახმარების შემცირებას ან შეწყვეტას გულისხმობს. სიღარიბისათვის სწირავს ადამიანებს და ბავშვების კეთილდღეობას ანგრევს. ხელმისაწვდომი საბავშვო ბაღების დეფიციტის გამო, დახმარებაზე მყოფი ჩვილებისა და სკოლამდელთა დედებს მუშაობით ოჯახისათვის სამყოფი შემოსავლის მოპოვების ნაკლები შესაძლებლობა აქვთ. განვითარებისათვის განსაკუთრებით საშიში სიცოცხლის ადრეულ წლებში თავსდატეხილი სიღარიბეა. (იხ. გვ. 3-3)

სოციალური უზრუნველყოფის პოლიტიკა დასავლეთის სხვა ქვეყნებში არამარტო ფინანსური დამოუკიდებლობის სტიმულს აძლევს

მშობლებს, არამედ მათ შვილებს სიღარიბის დამანგრეველი შედეგებისაგანაც იცავს. მაგალითად, საფრანგეთში ყველა მოქალაქეს გარანტირებული მოკრძალებული მინიმალური შემოსავალი აქვს. მარტოხელა მშობელი შვილის სიცოცხლის პირველი წლის განმავლობაში დამატებით იღებს დახმარებას — თანხას, რომელიც ამ პერიოდში შემოსავალთან არადა სპეციფიკურ საჭიროებებს ხმარდება. სახელმწიფო დაფინანსების მაღალი ხარისხის საბავშვო ბაღები, სადაც 3 წლის ბავშვის მიყვანა შეიძლება, დედებს მშვიდად მუშაობის საშუალებას აძლევს. — მათ იციან, რომ შვილის განვითარება საიმედო ხელშია (Duncan & Brooks-Gunn, 2000).

შეერთებულ შტატებთან შედარებით კანადა დასაქმებულ მშობლებს უფრო მეტ საგადასახადო შეღავათებს სთავაზობს. მიუხედავად ამისა, ორივე ქვეყანაში ფეხმოკიდებული სიღარიბე მისი თავიდან აცილების უფრო ეფექტიანი პოლიტიკის აუცილებლობას უსვამს ხაზს — ისეთი პოლიტიკისა, რომელიც ღარიბ ოჯახებს ფინანსური დამოუკიდებლობის მიღწევამდე ბავშვების აღზრდაში დაეხმარება.

ეს დედა, რომელიც მისურის ბავშვთა საავადმყოფოში ძიად მუშაობს, მინიმალურ ხელფასზე ოდნავ მეტს იღებს. ის სოციალური დახმარების იმედზეა და თვითონ თვემდე გაჭირვებით არჩენს ოჯახს. ამ დახმარების შემცირების შემთხვევაში ის ეფექტიანი მშობელი ვეღა იქნება და მისი ორი ქალიშვილის განვითარებასაც, ალბათ, საფრთხე დაემუქრება.
AP/Wide World Photos

პროგრამები მოსდევს, ისეთები რომლებიც მხოლოდ ეკონომიკურად უკიდურესად ხელმოკლეებისაკენ არის მიმართული და ბევრ ღარიბ ბავშვს მფარველობის გარეშე ტოვებს (Ripple & Zigler, 2003). კარგი სოციალური პროგრამები ძვირადღირებულია; მათ ქვეყნის ეკონომიკური რესურსებში საპარტოლიანი წილის უნდა მიეცეს. ბავშვთა ინტერესები, შესაძლოა, უბრალოდ არც კი აღიარონ, რადგან მათ ზრდასრულებივით არ შეუძლიათ არც ხმის მიცემა და არც საკუთარი ინტერესების ხმამაღლა დაცვა (Zigler & Finn-Stevenson, 1999). მეტიც, მათი სახელმწიფო პრიორიტეტად აღიარება მხოლოდ სხვათა კეთილი ნებაა.

ბავშვების უფლებადამცავთა სიფხიზლის გარეშე ერთი სოციალური პრობლემის გადაჭრისაკენ მიმართულ პოლიტიკას, შესაძლებელია, უკუშედეგი ჰქონდეს ბავშვების კეთილდღეობაზე, სასონარკვეთილებაში ჩაადგოს ან გააუარესოს მათი პირობები. ამის მაგალითია კეთილდღეობის რეფორმა, რომლის მიზანია ხელი შეუწყოს სახელმწიფო შემწეობაზე მყოფთა ისევ სამუშაო ძალაში დაბრუნებას. მომდევნო გვერდზე სტატია „სოციალური საკითხები“ ნათელს ხდის, რომ

ნებისმიერი პოლიტიკა შეიძლება სიკეთის ან ზიანის მომტანი იყოს ბავშვებისათვის და ეს იმაზეა დამოკიდებული, შეუძლია თუ არა მას (პოლიტიკას) ოჯახი სიღარიბეს გამოსტაცოს.

ბავშვის განვითარების მიმართულებით კვლევის ხელშეწყობა

წინამდებარე სტატიის მიხედვით ვრწმუნდებით, რომ სოციალური პოლიტიკის ეფექტიანობისათვის აუცილებელია, მის ყოველ საფეხურს – პროგრამის შექმნას, დანერგვას და შეფასებას – მეცნიერული კვლევა უძღოდეს წინ. 1960-70-იანი წლების მოვლენებმა განაპირობა ბავშვის განვითარების მკვლევართა მონაწილეობა პოლიტიკის განხორციელების თითოეულ საფეხურზე (Zigler & Finn-Stevenson, 1999).

მაგალითად, 1965 წელს ბავშვის გონებრივ განვითარებაზე ადრეული გამოცდილების მნიშვნელობის მიმართულებით ჩატარებულმა კვლევამ მთავარი როლი შეასრულა უდიდესი პროექტის „კეთილი დასაწყისის პროექტის“ (Project Head Start) დაფინანსებაში. მისი მიზანი იყო ღარიბ ამერიკელ სკოლამდელთა საგანმანათლებლო და ოჯახური პრობლემების მოგვარება. მე-8 თავში ვნახავთ, რომ რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ჩატარებულმა კვლევებმა „კეთილი დასაწყისის“ გრძელვადიანი შედეგების შესახებ პროგრამა გაუქმებას გადაარჩინა, გაზარდა მათავრობის მხრიდან ხელშეწყობა და კანადაში საფუძველი ჩაუყარა მსგავს პროგრამას – „აბორიგენული კეთილი დასაწყისი“ (Aboriginal Head Start Program) -. სხვა შემთხვევაში, ადრეულ ასაკში არასრულფასოვანი კვების ფონზე ტვინის განვითარების მიმართულებით ჩატარებული კვლევა სახელმწიფოს დაფინანსებულ მქონე დამატებითი საკვების პროგრამების სტიმული გახდა. 1970-იანი წლებიდან „სპეციალური დამატებითი საკვების პროგრამა ქალების, ჩვილებისა და ბავშვებისათვის“ (WIC) შეერთებულ შტატებსა და „მუცლადყოფნის კვების პროგრამა“ კანადაში (CPCN) სიღარიბეში მყოფ ქალებსა და მათ შვილებს საკვებით, კვებითა და ძუძუთი კვების შესახებ ინფორმაციითა და ჯანდაცვისა და სოციალურ სამსახურებთან ურთიერთობის შესახებ აკვალაინებდა.

ბავშვისა და ოჯახის ნევრთა სამსახურის გავლენის კვლევამ მეცნიერებს დაანახა, რამდენად მოქმედებს ბავშვების კეთილდღეობაზე მათი ყოველდღიური ცხოვრების არამყისიერი გარემოები. ამის შედეგად მათ უფრო ფართო სოციალური კონტექსტების – სამუშაო ადგილის, თემის, მასმედიისა და ხელისუფლების დამოკიდებულების კვლევა დაიწყეს. ყოველივე ეს ბავშვებზე მოქმედი ისეთი სოციალური ცვლილებების კვლევისკენაც იყო მიმართული, როგორიცაა სიღარიბის მაღალი დონე, გაყრა, ოჯახური ძალადობა, მოზარდობის ასაკში მშობლობის ტვირთი და დასაქმებული დედა. ამგვარმა სამუშაოებმა ხელი შეუწყო არსებული პოლიტიკის სრულყოფას, სული შთაბერა ახალ წამოწყებებს და ბავშვის განვითარების შესახებ ჩვენი ცოდნა გააფართოვა. ბავშვის განვითარების სფეროში მომუშავეებმა კარგად უწყიან, რომ საიმედო საჯარო პოლიტიკა განვითარების პრობლემების თავიდან აცილების და ბავშვების ცხოვრების ხარისხის გაუმჯობესების ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრი იარაღია.

მომავლის პერსპექტივა

ბავშვის განვითარების ხელშეწყობისაკენ მიმართულ პოლიტიკას ორგვარი საფუძველი აქვს. პირველი — ბავშვები ხვალინდელი მშობლები, მშრომელები და მოქალაქეები არიან. ბავშვებში ინვესტირება ფასდაუდებელი უკუგებაა ქვეყნის ეკონომიკისა და ცხოვრების ხარისხისათვის. წარუმატებელ ინვესტირებას კი „ეკონომიკური უკმარობა, მწარმოებლობის დაცემა, საჭირო უნარ-ჩვევების დეფიციტი, ჯანდაცვისა და ციხეების მზარდი ხარჯები და ნაკლებად დაცული, ნაკლებად მზრუნველი და ნაკლებად თავისუფალი ხალხის არსებობა“ მოსდევს (Heckman & Masterov, 2004; Hernandez, 1994, გვ. 20).

ბავშვთა დაცვის ფონდი ინტერესთა ყველაზე ძლიერი ჯგუფია, რომელიც შეერთებულ შტატებში ბავშვების კეთილდღეობაზე ზრუნავს. მან დაბეჭდა სიღარიბეში ან სიღარიბის ზღვარზე მცხოვრები ჯანდაცვის დაზღვევის არმქონე მილიონობით ამერიკელი ბავშვის გამო აღშფოთების გამოშვებული ეს პლაკატი. სწორედ ეს ბავშვები წარმოადგენენ შეერთებულ შტატებში დაზღვევის არმქონე მოსახლეობის უდიდეს სეგმენტს. ბავშვთა დაცვის ფონდის ნებართვით

მეორეს — ბავშვებზე ორიენტირებულ პოლიტიკას აქვს ჰუმანური საფუძველი — ბავშვების, როგორც ადამიანური არსებების ძირითადი უფლებების დაცვა. 1989 წელს გაერთიანებული ერების გენერალურმა ასამბლეამ ბავშვთან დაკავშირებული მრავალი სფეროს ექსპერტების დახმარებით შეადგინა ქვეყანათაშორისი იურიდიული შეთანხმება — „ბავშვთა უფლებების კონვენცია“, რომელიც თითოეულ მონაწილე ქვეყანას ბავშვის განვითარებისათვის ხელშემწყობი გარემოს უზრუნველყოფას, მათ დაცვას, საზოგადოებაში მონაწილეობისა და თვითგამორკვევის ხელშეწყობას ავალეს. კონვენცია მოიცავს ბავშვთა შემდეგი უფლებებს: მოცემული: ჯანმრთელობის დაცვის უმაღლესი სტანდარტის მიღწევას; ცხოვრების შესაბამისი დონეს; თავისუფალი და სავალდებულო განათლებას; ბედნიერ, ფაქიზ და სიყვარულით სავსე ოჯახურ ცხოვრებას; შეურაცხყოფისა და უარყოფის ნებისმიერი ფორმისაგან დაცვას; ფიქრის, სინდისისა და რელიგიის თავისუფლებას მშობლებისა და ქვეყნის შესაბამისი კანონების ხელმძღვანელობით. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მიერ კონვენციის ტექსტის თითქმის დასრულებისთანავე, 1991 წელს, ის კანადის პარლამენტმა დაამტკიცა. მიუხედავად იმისა, რომ შეერთებულმა შტატებმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა კონვენციის ტექსტის შედგენაში, მსოფლიოს ორი ქვეყანიდან ის ერთ-ერთია, რომლის კანონმდებლობას კონვენცია ჯერ არ დაუმტკიცებია (მეორე ქვეყანა სომალია, რომელსაც ამჟამად აღიარებული მთავრობა არ ჰყავს.) ამერიკული ინდივიდუალიზმი შუა გზაზე გაიხირა. კონვენციის ოპონენტები ამტკიცებენ, რომ მისი პირობებით ბავშვის აღზრდის ტვირთი ოჯახიდან სახელმწიფოზე გადაინაცვლებს (Woodhouse, 2001).

მიუხედავად იმ ძალისხმევისა, რომელიც ბევრი ბავშვისა და ოჯახის პირობების გაუმჯობესებისაკენ არის მიმართული, კიდევ უამრავი რამ რჩება გასაკეთებელი. წინამდებარე ნიგში მრავალ წარმატებულ პროგრამას განვიხილავთ, რომელთა გაფართოება საზოგადოებისათვის სასიკეთო იქნებოდა. ჩვენი ცოდნისა და ბავშვების ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისაკენ მიმართული საქმიანობების დაახლოებამ გააერთიანა ბავშვის განვითარების სფეროში მომუშავე ექსპერტები და უფრო ეფექტიანი პოლიტიკის მხარდამჭერი დაინტერესებული მოქალაქეები. ამის შედეგად გაჩნდა ინტერესთა რამდენიმე გავლენიანი ჯგუფი, რომლებიც ბავშვთა კეთილდღეობას ემსახურონ.

შეერთებულ შტატებში ყველაზე ძლიერი ჯგუფია „ბავშვთა დაცვის ფონდი“ (Children's Defense Fund). ეს კერძო, არამომგებიანი ორგანიზაცია 1973 წელს დააარსა მერიან რაით ედელმანმა (Marian Wright Edelman). მისი საქმიანობა სახელმწიფო განათლება, სასამართლო სარჩელები, კანონმდებლობის შემუშავებაში მონაწილეობა, კონგრესში მოწმეთა ჩვენება და საზოგადოების ორგანიზება. ორგანიზაცია ყოველწლიურად ბეჭდავს „ამერიკის სახელმწიფოს ბავშვებს“ (*The State of America's Children*), რომელშიც მოცემულია ბავშვებთან საყოფაცხოვრებო პირობებისა და ბავშვებისა და ოჯახებისათვის გამიზნული სახელმწიფო პროგრამების ამომწურავი ანალიზი და წინადადებები ამ პროგრამების გასაუმჯობესებლად. ფონდის შესახებ ინფორმაცია შეგიძლიათ იხილოთ ვებ-გვერდზე: www.childrensdefense.org

„1991 წელს კანადაში საფუძველი ჩაეყარა სახელმწიფო განათლების მოძრაობას, სახელწოდებით „კამპანია 2000“ (Campaign 2000), რომლის მიზანი იყო საზოგადოებისათვის ბავშვთა სიღარიბის მდგომარეობისა და შედეგების გაცნობა და მთავრობის წარმომადგენლებზე ზემოქმედება ბავშვებისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკის შესამუშავებლად. მრავალმა ორგანიზაციამ — პროფესიულმა, რელიგიურმა, ჯანდაცვისა და მშრომელთა დაჯგუფებებმა სახელმწიფო, პროვინციისა და თემის დონეზე კამპანიის გასაჩაღებლად ძალისხმევა გააერთიანა. ეს ძალისხმევა ცხოვრების ძირითადი დონის ამაღლებას (არც ერთ ბავშვს სიღარიბეში აღარ უნდა ეცხოვრა), ყველა ბავშვის ხელმისაწვდომი, შესაბამისი საცხოვრებელი უზრუნველყოფას, საბავშვო ბაღებისა და საზოგადოების სხვა რესურსების გაძლიერებას ემსახურებოდა, რაც ოჯახებს შვილების აღზრდაში დაეხმარებოდა. „კამპანია 2000“-ის

„კამპანია 2000“
კანადის სახელმწიფო განათლების მოძრაობაა, რომლის მიზანი საზოგადოებისათვის ბავშვთა სიღარიბის მდგომარეობისა და მათთვის ხელსაყრელი პოლიტიკის გაუმჯობესების აუცილებლობის გაცნობაა. „კამპანია 2000“-ის ეს პლაკატი საზოგადოებას ოჯახისათვის შვილების აღზრდაში დასახმარებლად მრავალფეროვანი რესურსების ჩართვისაკენ მოუწოდებს. „კამპანია 2000“-ის ნებართვით.

საქმიანობების შესახებ უფრო ვრცლად ვებ-გვერდიდან www.campaign2000.ca და ყოველწლიური გამოცემა „ანგარიში კანადაში ბავშვთა სიღარიბის შესახებ“ (*Report Card on Child Poverty in Canada*) შეიტყობთ.

დაბოლოს, ბევრი მეცნიერი საკუთარი კვლევების სოციალური რელევანტურობის გასაძლიერებლად საზოგადოებასთან და სახელმწიფო სააგენტოებთან თანამშრომლობს. ისინი ძალ-ღონეს არ იშურებენ საკუთარი აღმოჩენების ტელევიზიით, საგაზეთო და საჟურნალო სტატიებით, ვებ - გვერდებითა და სახელმწიფოს ოფიციალური სტრუქტურებისათვის წარდგენილი მოხსენებების საშუალებით საზოგადოებაში გასავრცელებლად. მათი საქმიანობა ქმნის ბავშვებისა და ოჯახების ცხოვრების პირობების შესახებ უშუალოდ და ღიაობის ატმოსფეროს, რომელიც ასე აუცილებელია საზოგადოების აქტივობის გასაძლიერებლად.

მკითხველს საკუთარი თაყვანისმცემი

გაიმეორეთ	ახსენით, რატომ არის ძალზე მნიშვნელოვანი ორივე ფაქტორი - ბავშვების საჭიროებების მტკიცე დაცვა და რელევანტური პოლიტიკის კვლევა საჯარო პოლიტიკის შექმნისა და გატარებისათვის.
გამოიყენეთ	გადახედეთ ადგილობრივ გაზეთებსა და ჟურნალებს და შეამოწმეთ, ხშირად იბეჭდება თუ არა ბავშვისა და ოჯახის ცხოვრების პირობების ამსახველი სტატიები. რატომ არის აუცილებელი მეცნიერთა ურთიერთობა საზოგადოებასთან ბავშვების საჭიროებათა საკითხებზე.
დააკავშირეთ	მოიყვანეთ მაგალითები, რა გავლენას ახდენს კულტურული ფასეულობები და ეკონომიკური გადაწყვეტილებები ბავშვზე ორიენტირებულ საჯარო პოლიტიკაზე. ბრონფენბრენერის ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში რომელი დონეზე აისახება ეს გავლენა?
იმსჯელეთ	ეთანხმებით თუ არა გავრცელებულ ჩრდილოამერიკულ მოსაზრებას, რომ სახელმწიფო არ უნდა ერეოდეს საოჯახო ცხოვრებაში? ახსენით.

შეჯამება

ბავშვის განვითარების სფერო

რა არის ბავშვის განვითარების სფერო და რა ფაქტორები გახდა მისი გაფართოების სტიმული?

🌀 **ბავშვის განვითარება** ინტერდისციპლინური სფეროა, რომელიც შეისწავლის ადამიანის უცვლელობასა და ცვლილებებს ჩასახვიდან მოზარდობამდე და უფრო ვრცელი, ადამიანის მთელი ცხოვრების მომცველი დისციპლინის **განვითარების ფსიქოლოგიის** ანუ **ადამიანის განვითარების** ნაწილია. ბავშვის განვითარების შესახებ კვლევებს სტიმული მისცა როგორც მეცნიერულმა ინტერესმა, ასევე სოციალურმა წნეხმა გაუმჯობესებულყო ბავშვის ცხოვრება.

როგორ იყოფა ბავშვის განვითარება ადვილად შესასწავლ სფეროებად და პერიოდებად?

🌀 ბავშვის განვითარებას ხშირად სამ სფეროდ ყოფენ: (1) ფიზიკური განვითარება, (2) კოგნიტური განვითარება და (3) ემოციური და სოციალური განვითარება. სინამდვილეში ეს სფეროები ცალ-ცალკე კი არ არის, არამედ ერთ ინტეგრირებულ მთლიანობას ქმნის.

🌀 მეცნიერები ბავშვის განვითარებას ხუთ პერიოდად ყოფენ. თითოეულს მოაქვს ახალი უნარ-ჩვევები და სოციალური მოლოდინი, რაც ძირითად თეორიებში მნიშვნელოვანი გარდამავალი პერიოდების როლს ასრულებს. ეს პერიოდებია: (1) პრენატალური პერიოდი, (2) ჩვილობა და ახლადფეხადგმულობის ასა-

კი, (3) ადრეული ბავშვობა, (4) შუა ბავშვობა და (5) მოზარდობა. ბევრი თანამედროვე ახალგაზრდა გაივლის განვითარების დამატებით, ე.წ. იძულებით ზრდასრულობის პერიოდს, რომლის დროსაც ზრდასრულთა როლის მიღებამდე ამ როლს შეისწავლიან.

ძირითადი საკითხები

ბავშვის განვითარების თეორიების პოზიციის განსაზღვრა სამი ძირითადი საკითხის შესახებ

❶ ბავშვის განვითარების თითქმის ყველა თეორიას თავისი შეხედულება აქვს შემდეგ საკამათო საკითხებზე: (1) განვითარება უწყვეტი პროცესია, თუ წყვეტილი საფეხურების სერიად მიმდინარეობს? (2) ყველა ბავშვისათვის განვითარების ერთი ზოგადი კურსია დამახასიათებელი, თუ იმ კონტექსტის შესაბამისად, რომელშიც ბავშვი იზრდება, მრავალი შესაძლო კურსი არსებობს? (3) უწინარესად განვითარებაზე ბუნება ახდენს გავლენას, თუ ალზრდა და ეს გავლენა მყარია თუ ცვალებადი?

❷ უკანასკნელი პერიოდის ბევრ თეორიას განთავსებული პოზიცია აქვს ამ საკითხების მიმართ. თანამედროვე მეცნიერებმა იციან, რომ ამ კითხვებზე პასუხი, შესაძლოა ვარაუდებს განვითარების სფეროების ფარგლებშიც და, როგორც სიცოცხლისუნარიანობის შესახებ კვლევა ადასტურებს, თვით ინდივიდებს შორისაც.

ისტორიული საფუძვლები

ბავშვის განვითარების თანამედროვე თეორიებზე ძირითადი ისტორიული გავლენის აღწერა

❶ ბავშვის განვითარების თანამედროვე თეორიებს ფესვები შორეულ წარსულში აქვს. ჯერ კიდევ შუასაუკუნეებში ბავშვობას სიცოცხლის დამოუკიდებელ ფაზად მიიჩნევდნენ. მეთექვსმეტე — მეჩვიდმეტე საუკუნეებში, პირველყოფის პურიტანული წარმოდგენის გამო, ბავშვის ალზრდის შესახებ მკაცრი ფილოსოფია ჩამოყალიბდა.

❷ განმანათლებლობის პერიოდმა ბავშვების მიმართ ჰუმანური მოპყრობის ახალი იდეები მოიტანა. ლოკის ტაბულა რასამ ფილოსოფიური საფუძველი ჩაუყარა მეოცე საუკუნის ბიპევიორიზმს, ხოლო რუსოს იდეამ კეთილშობილი ველურის შესახებ საფეხურისა და

მომწიფებულობის კონცეფციები იწინასწარმეტყველა. საუკუნის შემდეგ დარვინის თეორიამ დიდი მნიშვნელობა მიანიჭა ფიზიკური თავისებურებებისა და ქცევის ადაპტაციურ ფასეულობას, რაც ბავშვის მეცნიერული შესწავლის სტიმული გახდა.

❸ ბავშვებზე უშუალო დაკვირვებები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოსა და მეოცე საუკუნის დასაწყისში ბავშვების ბიოგრაფიების წერით დაიწყო. ამის შემდეგ ჰოლმა და გეზელმა შეიმუშავეს ნორმატიული მიდგომა, რაც ბავშვების შესახებ აღწერითი ფაქტების მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო. ბინემ და სიმონმა შეადგინეს ინტელექტის პირველი ნორმატიული ტესტი, რომელმაც განვითარების ინდივიდუალური თავისებურებების მიმართ დიდი ინტერესი გააღვიძა და ბუნება-ალზრდის მწვავე წინააღმდეგობის მიზეზი გახდა. ბოლდუინის თეორიამ დროს გაუსწრო ბუნება და ალზრდა თანაბარმნიშვნელოვნად, ხოლო ბავშვი და სოციალური გარემო ერთმანეთზე მოქმედად მიიჩნია.

მეოცე საუკუნის შუა წლების თეორიები

რომელ თეორიებს ჰქონდა გავლენა ბავშვის განვითარების შესწავლაზე მეოცე საუკუნის შუა წლებში?

❶ მეცხრამეტე საუკუნის 30-იან და 40-იან წლებში ფსიქიატრებმა და სოციალურმა მუშაკებმა ბავშვის ემოციური და ქცევის პრობლემების გადასაჭრელად დახმარებისათვის ფსიქოანალიტიკურ პერსპექტივას მიმართეს. ფროიდის ფსიქოსექსუალური თეორიის მიხედვით ბავშვები გაივლიან განვითარების ხუთ სტადიას, რომლის დროსაც პიროვნულობის სამი მხარე — იდი, ეგო და სუპერეგო — ინტეგრირდება. ერიქსონის ფსიქოსოციალური თეორია ფროიდის თეორიაზე დაშენდა და ხაზი გაუსვა ეგოს, როგორც განვითარების პოზიტიურ ძალას, კულტურის თვალსაზრისით რელევანტური ატიტუდებისა და უნარ-ჩვევების განვითარებას და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში განვითარებას.

❷ ფსიქოანალიტიკური პერსპექტივის პოპულარობის ზრდამ გამოიწვია ბიპევიორიზმისა და სოციალური დასწავლის თეორიის გაჩენა, რომლებმაც ხაზი გაუსვა განპირობებულობისა და მოდელირების პრინციპებს და ქცევის მოდიფიკაციების პრაქტიკულ პრო-

ცედურებს არასასურველი ქცევის თავიდან ასაცილებლად და სასურველი რეაქციების გასაზრდელად. ბიჰევიორიზმსა და სოციალური სწავლის თეორიას აკრიტიკებდნენ გარემოს გავლენის მნიშვნელობის დაკნინებისა და საკუთარ განვითარებაში ბავშვის მონაწილეობის უგულებელყოფის გამო.

❶ პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორიის მიხედვით ბავშვები აქტიურად იძენენ ცოდნას საკუთარ სამყაროში მანიპულირებითა და მისი შესწავლით. მისი აზრით, ბავშვები ოთხ საფეხურს გაივლიან დაწყებული ჩვილის სენსომოტორული აქტივობის მოდელებით და დამთავრებული მოზარდისა და ზრდასრულის დეტალური, აბსტრაქტული აზროვნების სისტემით. პიაჟეს თეორიამ სტიმული მისცა ბავშვს აზროვნების შესახებ უამრავ კვლევას და აღმოჩენით სწავლაზე აგებულ საგანმანათლებლო პროგრამებს. მიუხედავად ამისა, საფეხურებრივი განვითარება გაკრიტიკებული იქნა ბავშვის კომპეტენციების არაადეკვატური შეფასებისა და სოციალური და კულტურული გავლენისადმი არასაკმარისი ყურადღების გამო.

ბოლო პერიოდის თეორიული პარსპექტივები

ბავშვის განვითარების შესახებ ბილი პერიოდის თეორიული პერსპექტივების აღწერა

❶ ინფორმაციის დამუშავება გონებას კომპიუტერის მსგავს რთულ, სიმბოლოებით მანიპულირებად სისტემად განიხილავს. ეს თვალსაზრისი მკვლევარებს დაეხმარა დეტალურად აეხსნათ სხვადასხვა ამოცანისა და პრობლემის წინაშე აღმოჩენილი სხვადასხვა ასაკის ბავშვთა ქცევა. ინფორმაციის დამუშავებით სწავლების ისეთი ფორმა შემუშავდა, რომელიც ჩარევის გზით ბავშვებს ამოცანის უფრო დახვეწილი და სრულყოფილი გზით გადაჭრაში ეხმარებოდა. მიუხედავად ამისა, მან ვერ შეძლო განვითარების ყოვლისმომცველი თეორიის გენერირება.

❷ განვითარების კონტექსტებს ოთხმა პერსპექტივამ გაუსვა ხაზი. **ეთოლოგიამ** წინ წამოსწია ევოლუციური ფესვები და ქცევის ადაპტაციური ფასეულობა და ამით საფუძვლი ჩაუყარა **სენსიტიური პერიოდის** კონცეფციას. **ევოლუციური**

❸ განვითარების ფსიქოლოგიით მეცნიერებმა ეს შეხედულება განავრცეს და დროთა განმავლობაში სახეობათა კომპეტენ-

ციების ადაპტაციის ცვლილების გაგება სცადეს.

❹ ვიგოტსკის **სოციალურულმა თეორიამ** კულტურის გავლენის, განსაკუთრებით კი კოგნიტური განვითარების სფეროს შესახებ, ჩვენი ცოდნა გააღრმავა. საზოგადოების უფრო

განსწავლულ წევრებთან თანამშრომლობით დიალოგის მეშვეობით ბავშვები საკუთარი ფიქრების, მოქმედებებისა და კულტურის თვალსაზრისით რელევანტური ცოდნისა და უნარ-ჩვევების დასაუფლებლად მეტყველების გამოყენებას იწყებენ. კულტურული და სოციალური გამოცდილებისათვის უპირატესი მნიშვნელობის მინიჭებამ ვიგოტსკი განვითარების ბიოლოგიური მხარის უგულებელყოფამდე მიიყვანა.

❺ ეკოლოგიური სისტემების თეორიაში ერთმანეთში ბუდისებრ ჩასმული გარემოს ფენები – **მიკროსისტემა**, **მეზოსისტემა**, **ექსოსისტემა** და **მაკროსისტემა** – ბავშვის კეთილდღეობაზე მოქმედ ძირითად ფაქტორებად არის განხილული. **ქრონოსისტემა** ბავშვისა და მისი გამოცდილების დინამიურ, მუდმივცვალებად ბუნებას წარმოადგენს.

❻ სხვა მეცნიერთა იდეებითა და ბავშვის განვითარების შესახებ ბოლო პერიოდის პერსპექტივით შთაგონებულმა თეორეტიკოსთა ახალმა ტალღამ განვითარების მრავალფეროვნების ასახსნელად **დინამიკური სისტემების პერსპექტივა** შეიმუშავა. ამ თვალსაზრისის მიხედვით გონება, სხეული და ფიზიკური და სოციალური სამყაროები ქმნის ინტეგრირებულ სისტემას, რომელიც ახალ უნარ-ჩვევებში დახელოვნებას წარმართავს. ამ სისტემის რომელიმე ნაწილის ცვლილება ბავშვს აიძულებს საკუთარი ქცევის იმგვარად რეორგანიზაციას, რომ სხვადასხვა კომპონენტებმა ისევ ერთად, მაგრამ უფრო

© PETE BYRON/
PHOTOEDIT

© STEVEN RUBIN/
THE IMAGE WORKS

© AP/WIDE WORLD PHOTOS

რთულად და ეფექტიანად იმუშაონ.

გავშვის განვითარების შესახებ თეორიის შედარება

ბავშვის განვითარების ძირითადი საკითხების შესახებ თითოეული მნიშვნელოვანი თეორიის პოზიციის განსაზღვრა

ბავშვის განვითარების შესახებ კვლევის ძირითადი თეორიები განსხვავდება განვითარების სხვადასხვა სფეროებზე ფოკუსირებით, განვითარების შესახებ თვალსაზრისითა და ძლიერი და სუსტი მხარეებით (სრულყოფილი ანალიზისათვის იხ. ცხრილი, 1.4 გვ. ----).

გამოყენებითი მიმართულებები: გავშვის განვითარება და სოციალური პოლიტიკა

ბავშვთა კეთილდღეობის დაცვაში სოციალური პოლიტიკის მნიშვნელობის ახსნა და იმ ფაქტორების ჩამოთვლა, რომელიც პოლიტი-

კის გატარებაზე ახდენს გავლენას; ბავშვის განვითარების შესახებ კვლევების როლის აღნიშვნა

ბავშვის განვითარების სფეროს საზრუნავი ხდება სოციალური პრობლემების წნეხთან საბრძოლველად ცოდნის უმდიდრესი ბაზის გამოყენების გზების ძიება. ფართოდ გავრცელებული პრობლემების გაჩენისას ქვეყნები მათთან გამკლავებას **სოციალური პოლიტიკის** სპეციალური ფორმის **საჯარო პოლიტიკის** გზით ცდილობენ. ბავშვთა კეთილდღეობის დასაცავად არსებითია ხელსაყრელი კანონები და სახელმწიფო პროგრამები ამერიკისა და კანადის (ნაწილობრივ) საჯარო პოლიტიკა. ბავშვებისა და არასრულწლოვანთა დაცვის შესახებ სხვა განვითარებული ქვეყნების პოლიტიკას ჩამორჩება.

მხარდამჭერ საჯარო პოლიტიკაზე გავლენას ახდენს მრავალი ფაქტორი: კერძოდ, კულტურული ფასეულობები, რომლებიც ინდივიდუალიზმთან შედარებით კოლექტივიზმზე აკეთებენ აქცენტს, ქვეყნის ეკონომიკური რესურსები და ორგანიზაციები და პირები, რომლებიც ბავშვთა ინტერესებს იცავენ. პოლიტიკის რელევანტურობის კვლევა ხელს უწყობს არსებული პოლიტიკის სრულყოფას, პოლიტიკის ახალი მიმართულებების დასახვასა და ბავშვის განვითარების შესახებ ჩვენი ცოდნის გამდიდრებას.

მნიშვნელოვანი ტერმინები და ცნებები

ქცევის მოდიფიკაცია (გვ.)

ბიპევიორიზმი (გვ.)

ბავშვის განვითარება (გვ.)

ქრონოსისტემა (გვ.)

კოგნიტური განვითარების

თეორია (გვ.)

კოლექტივისტური საზოგადოება

(გვ.)

კონტექსტები (გვ.)

უწყვეტი განვითარება (გვ.)

განვითარების ფსიქოლოგია

(გვ.)

წყვეტილი განვითარება (გვ.)

დინამიკური სისტემების პერ-

სპექტივა (გვ.)

ეკოლოგიური სისტემების თეო-

რია (გვ.)

ეთოლოგია (გვ.)

ევოლუციური განვითარების

ფსიქოლოგია (გვ.)

ეჭოსისტემა (გვ.)

ადამიანის განვითარება

(გვ.)

ინდივიდუალისტური საზოგა-

დოება (გვ.)

ინფორმაციის დამუშავება (გვ.)

მაკროსისტემა (გვ.)

მომწიფებულობა (გვ.)

მეზოსისტემა (გვ.)

მიკროსისტემა (გვ.)

ბუნება-ალზდის წინააღმდეგობა

(გვ.)

კეთილშობილი ველური (გვ.)

ნორმატიული მიდგომა (გვ.)

ფსიქოანალიტიკური პერსპექ-

ტივა (გვ.)

ფსიქოსექსუალური თეორია

(გვ.)

ფსიქოსოციალური თეორია

(გვ.)

საჯარო პოლიტიკა (გვ.)

სიცოცხლისუნარიანობა (გვ.)

სენსიტიური პერიოდი (გვ.)

სოციალური სწავლების თეორია

(გვ.)

სოციალური პოლიტიკა (გვ.)

სოციალურულ-კულტურული თეორია

(გვ.)

საფეხური (გვ.)

ტაბულა რასა (გვ.)

თეორია (გვ.)